András GERGELY

KRITERION

ISTORIA UNGARIEI

ANDRÁS GERGELY
ISTORIA UNGARIEI

Ediţia de bază:
Gergely András: Magyarország története.
In: A magyarságtudomány kézikönyve
Akadémiai Kiadó 1991

În româneşte de
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
ANA CRISTINA DEUTSCH

© Gergely András, 1993
Editura Kriterion. 2000
(pentru versiunea în limba română)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
GERGELY ANDRÁS
Istoria Ungariei / Gergely András. –
Bucureşti: Kriterion. 2000
168 p. 20 cm.
Bibliogr.
ISBN 973–26–0607–X

94(439)

ANDRÁS GERGELY

ISTORIA UNGARIEI

EDITURA KRITERION
BUCUREŞTI • CLUJ

BIBLIOTECA KRITERION

Coperta colecţiei
Tibor EGYED

Redactor: Paul Drumaru
Tehnoredactare: Murad Betty
Format: 13x20 cm. Coli tipo: 10,5.
Coli editoriale: 8,65.
Anul apariţiei: 2000.

Tipărit la Semne ’94 – Bucureşti

ISBN 973 26 0607 X

I. PREISTORIA MAGHIARĂ

Începutul istoriei fiecărui popor se pierde în negura vremii. În ce priveşte geneza poporului maghiar, nu ne putem baza decât pe concluziile lingviştilor şi arheologilor: primii susţin că limba maghiară este de origine fino-ugrică iar cercetările celor din urmă certifică faptul că predecesorii noştri aparţineau în marea lor majoritate rasei umane europoide. Vestigiile arheologice în sine nu pot fi însă considerate identice cu diverse grupuri de popoare ori etnii. Asemenea tuturor popoarelor, şi cel maghiar s-a născut de-a-lungul mileniilor din contopirea nenumăratelor triburi, formaţiuni etnice, seminţii. Iată de ce nu putem trasa nici conturul perfect al unei „ţări de baştină", deşi această expresie o folosim şi astăzi când ne referim la spaţiul în care a avut loc formarea – etnogeneza – poporului maghiar.

Urmele cele mai îndepărtate ne duc în epoca străveche. în mileniile dintre anii 10000 şi 4000 î.e.n.. în „ţara de baştină" din zona munţilor Urali. Această localizare este doar aproximativă: Uralii se află în centrul spaţiului euro-asiatic. Înălţimea relativ mică a acestui lanţ tectonic înlesneşte trecerea, aşa că el n-a constituit niciodată o barieră între civilizaţii: zona Uralilor apare astfel ca spaţiu foarte probabil al desfăşurări celei mai îndepărtate etape înregistrabile a etnogenezei. Există însă şi ipoteza care plasează „ţara de baştină" în Asia Centrală. în preajma lacului Aral, ori în partea apuseană a Siberiei.

În jurul anului 4000 î.e.n. această comunitate uraliană se destramă; grupurile fino-ugrice desprinse din ea se vor stabilii la vest de Urali. la nord şi la sud de confluenta fluviilor Volga şi Kama. În mileniul al III-lea şi al II-lea ungurii îşi continuă modul de viaţă preponderent de culegători, bazat pe o economie naturală. Situarea aşezărilor din această perioadă în apropierea râurilor, precum şi analiza lexicului fino-ugric ne sugerează însă că pescuitul reprezenta îndeletnicirea de bază, căreia i se adăugau vânătoarea şi culesul. În condiţiile eneoliticului ce a succedat epocii neolitice, surplusul relativ de populaţie şi apariţia armelor din metal au făcut posibilă expansiunea: în teritoriile dintre Volga şi Kama, în spaţiul

baltic răsăritean şi al actualei Finlandei, a luat naştere o formaţiune etnico-culturală care poate fi pusă pe seama populaţiilor fino-ugrice şi care a fiinţat în fond până la expansiunea slavă de la începutul evului mediu.

În preajma anului 1500 î.e.n. în modul de viaţă al fino-ugricilor a avut loc o schimbare fundamentală: trecerea la o economie productivă bazată pe agricultură şi creşterea animalelor. Se ştie că în Mesopotamia această tumură decisivă s-a produs cu câteva milenii mai înainte, extinzându-se de acolo treptat către nord, prin intermediul mai multor popoare. După unele opinii Transcaucazia a constituit habitatul iniţial al popoarelor indogermane, prin răspândirea cărora s-a extins economia productivă. Este posibil ca unele grupuri protobăştinaşe din zonele suprapopulate ale Mesopotamiei, ce practicau de multă vreme o economie productivă, să fi migrat spre nord şi treptat, de-alungul secolelor sau chiar al mileniilor, să se fi extins şi cultura lor economică.

La aceste contacte incontestabile, axate pe direcţia nord-sud, apelează adepţii tezei eronate a originii sumeriene a ungurilor. Contacte directe între aceste două popoare nu au existat niciodată, elementele comune ale ornamenticii şi ale mitologiei sunt caracteristice pentru tot spaţiul euro-asiatic, ipoteze înrudirii celor două limbi e contrazisă de analiza lor sintactico-morfologică; mai mult, nu s-a putut demonstra până în prezent nici măcar o singură corespondenţă lexicală. Limba sumerienilor pare o insulă lingvistică ce nu prezintă similitudini cu nici o limbă cunoscută.

În rândul îndeletnicirilor economice ale fino-ugricilor, locul de frunte îl ocupă creşterea animalelor, dar săpăligile descoperite, apoi secerile, brăzdarele, precum şi pietrele utilizate la măcinat sunt tot atâtea dovezi ale existenţei agriculturii. Confecţionarea uneltelor de metal e atestată de matriţele de bronz din mileniul II î.e.n., descoperite în Siberia apuseană. A început şi procesul diferenţierii treptate a societăţii iar apărarea şeptelului aflat în continuă creştere a făcut necesară organizarea militară.

În aceeaşi perioadă are loc destrămarea unităţii fino-ugrice şi apariţia primelor elemente ale unei limbi ugrice. În jurul anului 1000 î.e.n se dezmembrează şi unitatea ugrică: începând cu această perioadă putem vorbi de habitatul prede-

cesorilor propriu-zişi ai ungurilor, pe care cercetătorii l-au plasat de-alungul cursului mijlociu al Volgăi („Magna Hungaria"). Cea mai verosimilă este însă ipoteza potrivit căreia ţara de baştină, de unde s-a aflat în Siberia apuseană, de unde ungurii au trecut în Europa, pe teritoriul numit „Magna Hungaria" doar în secolul IV, sub presiunea atacurilor hunice. Nu este exclus ca aici să se fi produs o coeziune a triburilor ugrice venite din direcţii diferite.

Un lucru este cert, şi anume: trecerii la o economie productivă nu i s-a putut sustrage nici o grupare etnică mai masivă din această fâşie sudică a spaţiului euro-asiatic.

Din motive „ecologice", în zona silvo-stepei euroasiatice. – spontan ori sub influenţă protoiraniană – păstoritul nomad a început de timpuriu, încă din mileniul al II-lea î.e.n., modificând parţial modul de viaţă al protomaghiarilor, fără însă a-l fi transformat complet.

Formele superioare ale organizării sociale ce au constituit până la urmă chezăşia perpetuării au fost transmise mult mai târziu, în secolele IV–V e n., de către populaţiile onoguroturcice, care s-au stabilit în secolul V în Europa de Est. La standardul lor de viaţă mai ridicat se adăuga şi un stadiu superior al organizării sociale; lor le datorăm şi prima formaţiune politică a regiunii, formaţiune care prezintă similitudini cu organizarea statală. În timpul convieţuirii lor strânse şi multiseculare cu masa maghiară s-a cristalizat organizarea tribală a ungurilor. (Adepţii originii turcice a poporului maghiar, teză susţinută mai cu seamă la sfârşitul secolului trecut, sunt de părere că în această vreme a avut loc o întorsătură decisivă în evoluţia etnogenezei.) Influenţa turcică nu prezintă importanţă sub aspect cantitativ – nu s-a produs o substituţie lingvistică, ungurii păstrându-şi limba ugrică – ci în sens calitativ: masa maghiară seminomadă ce se deplasa lent către apus a început să se organizeze în triburi, apoi în uniune tribală, cunoscând şi prima perioadă de dependenţă politică. Suzeranitatea onoguro-turcică, respectiv osmoza etnică parţială a dus la răspândirea în rândurile străinilor a denumirii de onoguri (unguri, hungarus), utilizată în trecut şi în prezent pentru desemnarea maghiarilor. Dominaţia turcică a fost urmată de o suzeranitate a cazanilor înrudiţi cu aceştia: ei au servit drept model în orga-

nizarea uniunii tribale ungureşti (puterea centrală împărţită între doi conducători).

În jurul anului 750 ungurii sosesc în Levadia aflată între Don şi Marea Azov. Acesta e locul unde ne poartă şi firul tradiţiei populare cu privire la descălecat: legenda lui Hunor şi Magor. Câteva decenii mai târziu masa maghiară migrează mai departe către apus, în secolul IX îi găsim între Nipru şi Nistru, în ţinutul numit Etelköz (Atelcuz = „locul dintre ape"), această deplasare însemnând totodată şi desprinderea din imperiul cazarilor, în 830: cele şapte triburi maghiare şi cele şapte triburi cabarice care li s-au ataşat îşi aleg conducători comuni. Societatea militară seminomadă va deveni astfel un factor politic de sine stătător în viaţa popoarelor stepei. Sub comanda conducătorului principal *(kende)* Levéd şi a secundului său *(gyula*) Álmos, pătura militară conducătoare a ungurilor, în urma diferitelor alianţe politice, se angajează uneori în campanii militare duse la mare distanţă. În 893 şi 862 războinicii călări maghiari apar la Dunărea de Jos. respectiv în Bazinul Carpatic. În 894, pecenegii – alungaţi din sălaşurile lor de către uzii înfrânţi de iranieni – ajung în teritoriul Etelköz. În aceste împrejurări, neprielnice, ameninţătoare, căpeteniile sunt constrânse să abdice: urmaşul lui Levéd devine Kurszán, iar Álmos îi predă puterea fiului său Árpád. În 895 acesta din urmă, îndemnat de bizantini, porneşte campania împotriva Bazinului Carpatic, atacând zonele de frontieră de pe Tisa. Pare verosimil ca această campanie să fi fost pornită cu intenţia descălecatului, deoarece nici înainte şi nici după ea, Árpád nu s-a angajat în vreo incursiune militară. Descălecatul programat s-a produs totuşi sub fonna unui refugiu: pecenegii – la îndemnul bulgarilor – i-au atacat pe cei rămaşi acasă, iar aceştia, neavând altă direcţie de ales pentru a se salva decât calca apusului, au năvălit prin trecătorile Transilvaniei în Bazinul Carpatic. Exodul nu a cauzat pierderi umane însemnate, până şi şeptelul a trebuii să fie lăsat în urmă doar de cei care locuiau în partea răsăriteană a habitatului. Ocuparea integrală a Bazinului Carpatic nu a fost un proces paşnic nici în fazele sale următoare, părţile transdanubiene fiind stăpânite de principatul bavarez iar cele nord-estice de imperiul morav. În Câmpia Panonică şi în Transilvania descălecătorii se lovesc

de interesele ţarului bulgar. Bazinul Carpatic nu a fost niciodată un vid, dar – făcând abstracţie de avari – descălecătorii maghiari au fost primii care au reuşit să-l cuprindă sub o stăpânire unitară şi durabilă. Procesul descălecatului îl putem considera încheiat în jurul anului 900.

Efectivul ungurilor descălecători se poate estima la o jumătate de milion. Populaţiile găsite aici: slavii (sloveni, moravi, bulgari), francii, precum şi avarii – aceştia din urmă greu de identificat – pot fi estimate la jumătatea efectivului ungurilor.

Pentru ungurii obişnuiţi cu un mod de viaţă seminomad, condiţiile bio-geografice ale Bazinului Carpatic reprezentau un climat propice. Interesul lor pentru pământ arabil era redus, triburile descălecătoare împărţind între ele locurile de păşunat. Primăvara populaţia de rând ara şi semăna pe lângă sălaşurile de iarnă, strângând recolta când se întorcea de la păşunatul de vară. Existau aici şi elemente mai înstărite, posesoare ale unui şeptel însemnat, dar şi slugi care-şi pierduseră libertatea. Ei, dimpreună – unguri în marea lor majoritate – alcătuiau grosul populaţiei. Aceste elemente nu au participat la aventurile militare ale epocii. Oştenii se recrutau din rândurile păturilor mijlocii; având cai şi fiind echipaţi adesea cu armament argintat, porneau în campanii ca suită a căpeteniilor de trib. În vârful piramidei sociale se aflau căpeteniile de trib şi principii, majoritatea lor trăind în cetăţile întărite cu valuri de pământ de pe lângă vaduri: mânaţi de gustul lor pentru putere şi lux, ei întreţineau legături cu teritorii îndepărtate.

Deceniile următoare descălecatului sunt cunoscute sub denumirea de perioada incursiunilor militare. Acestea erau campanii de jaf şi de impunere a tributului, însă ele nu au fost pornite niciodată la voia întâmplării, ci doar în urma unor prealabile alianţe diplomatice. Puterile europene aflate în conflict apelau adesea la serviciile ungurilor, trimiţându-i în ţara inamicului obligat apoi să-şi răscumpere pacea prin promisiunea plăţii unui tribut regulat. Menţinerea dispoziţiei de luptă a războinicilor, asigurarea unei ocupaţii pentru suita militară constituiau şi ele imbolduri pentru continuarea incursiunilor. Prada şi tributul erau distribuite sub forma unor răsplăţi de tipul soldei; astfel, atâta vreme cât campani-

ile au fost încununate de succes, incursiunile îşi aveau rostul lor. Cu ocazia acestora ungurii s-au perindat prin Brema, Spania, părţile apusene ale Franţei, colţul sudic al peninsulei italice, Bizanţ. Numărul participanţilor nu era mare: îl putem estima la câteva mii, nedepăşind nicidecum cifra de douăzeci de mii.

Incursiunile orientate către apus vor fi curmate de două înfrângeri, la Merseburg în 933 şi la Augsburg în 955, dar deja către mijlocul secolului putem distinge la urmaşii lui Árpád – Fajsz şi Taksony – tendinţa de a consolida ţara ajunsă într-o stare de nesiguranţă politică internă şi externă tocmai în unna campaniilor militare: de aici năzuinţa de a face inutile războaiele. Ei au solicitat venirea şi au permis intrarea în ţară a unor misionari creştini (cunoaştem şi cazuri de căpetenii convertite), au construit cetăţi. Înfrângerea de la Augsburg, credinţele legate de căpeteniile căzute ce vor ajunge slugi în urma morţii, au temperat dispoziţia de luptă a războinicilor. Situaţia politică externă a devenit şi ea nefavorabilă. Bizanţul ocupa Bulgaria şi încheia o alianţă cu Otto I., suveranul imperiului romano-german. În ultimul pătrar al veacului al X-lea Bazinul Carpatic a fost prins în cleştele a două mari puteri.

Ducele Géza, ajuns suveran în aceste împrejurări, era conştient de faptul că unica chezăşie a păcii este creştinarea ce implica şi integrarea în rânduiala europeană. A solicitat prin unnare misionari din partea împăratului, trecând el însuşi la creştinism. Această nouă orientare trebuia impusă şi căpeteniilor de trib. Géza a curmat opoziţia acestora cu mână forte, impunându-şi de acum calitatea de principe nu numai nominal, ci în fapt.

Nu a fost o misiune simplă nici impunerea creştinismului în rândul maselor, universul spiritual păgân opunând în faţa acestuia o dârză rezistenţă. Societatea ca atare, în schimb, a fost un mediu propice pentru difuzarea noii credinţe. Masa maghiară trecuse la o viaţă sedentară încă din Levedia (continuând să migreze doar vara, pentru păşunatul vitelor), cultiva pământul, ocupaţie pe care a perfecţionat-o prin noile metode preluate de la slavi. Populaţiile Bazinului Carpatic – parţial chiar descălecătorii unguri – cunoşteau deja creştinismul. Principele Géza s-a lovit prin urmare înainte de toate de

rezistenţa căpeteniilor şi războinicilor familiarizaţi cu atmosfera de luptă din perioada incursiunilor militare. Reuşind să acapareze impozitele vamale şi pe produse, şi-a putut permite întreţinerea gărzii militare din aceste venituri. Căpeteniile ce refuzau să se supună au fost atacate şi nimicite. Cetatea de scaun şi-a ridicat-o într-un loc spectaculos, pe Dealul Cetăţii de la Esztergom (Strigonium). Aici s-a născut fiul şi moştenitorul său, Ştefan, căruia el însuşi i-a ales-o drept soţie pe principesa bavareză Gizella.

Clarviziunii politice şi capacităţii de acţiune ale lui Géza însă nu i s-a asociat conştiinţa misiunii suveranului creştin, ci o trufie tipic răsăriteană şi o asprime barbară. S-a convertit la creştinism, dar nu-i respecta prescripţiile. Géza nu a fost primul exponent al unei epoci noi ci mai degrabă ultima personalitate reprezentativă a celei mai vechi etape din istoria maghiară, după moartea lui acest popor răsăritean implantat în lumea apuseană ajunge în pragul celei mai importante transformări din evoluţia sa, care avea să-i asigure o perenitate milenară, rămânând unicul popor răsăritean seminomad care a reuşit să-şi întemeieze un stat şi să-şi găsească un loc definitiv în Europa.

II. FEUDALISMUL TIMPURIU

Regatul Árpádienilor (1000–1301)

Géza a fost urmat la tron de fiul său Ştefan. Căpeteniile tribale puse în umbră au considerat că sosise momentul prielnic pentru a se răfui cu puterea centrală. Nu păgânii i-au atacat pe creştini (deşi baza umană a răsculaţilor provenea din rândurile lor), ci, în fond, acţionau ambiţiile, veleităţile privitoare la conducere ale unor potentaţi semibarbari, trecuţi deja la creştinism. Victoria lui Ştefan asupra lui Koppány din Somogy şi a celorlalţi potentaţi a decis şi modalitatea integrării ungurilor în Europa feudală, aceasta producându-se în bloc şi nu sub forma scindării masei lor în mici principate de sine stătătoare. Asigurându-şi astfel autoritatea, în anul 1000 Ştefan solicită şi primeşte coroana din partea papei şi se încoronează rege. Prin acest act decisiv Ungaria, ca regat creştin de sine stătător – unul din cele mai vechi state cu o continuitate politică neîntreruptă de pe continent – se integrează în ordinea socială a Europei feudale. (Este vremea în care are loc şi întemeierea statului ceh şi a celui polonez.) Pe baza împuternicirii primite din partea papei (în calitatea sa de rege „apostolic") Ştefan începe organizarea structurii bisericeşti. La Esztergom pune bazele unei arhiepiscopii, întemeiază zece episcopii şi înzestrează bisericile cu donaţii, dispune strângerea dijmei, insistă pentru construirea bisericilor, impune ascultarea liturghiei. Primele parohii s-au înfiinţat în vecinătatea cetăţilor ispravnicilor săi.

Paralel cu organizarea bisericii au fost aşezate şi bazele aparatului de stat, clădit pe sistemul comitatelor (vármegyék). Componenta VÁR (Cetate) a acestei expresii se referă la faptul că centrul economico-administrativ al acestor unităţi teritoriale se află în câte o cetate (de regulă locuri fortificate prin valuri de pământ, la construirea cărora se pricepeau şi ungurii descălecători), iar cea de MEGYE însemna hotar, în sensul de teritoriu cu limitele clar trasate. Antecedentele comitatelor sunt sălăşurile diferitelor seminţii (aşezarea războinicilor şi înzestrarea lor cu o populaţie menită să-i servească a avut loc încă în perioada premergă-

toare regatului). Sprijinindu-se pe acest model şi-a dezvoltat Ştefan aparatul de stat, prin perfecţionarea sistemului de cetăţi deja existent. Ataşarea războinicilor aflaţi până atunci în dependenţă personală, precum şi a populaţiei aservite acestora, la o instituţie impersonală, la o cetate, a însemnat o trăsătură nouă în evoluţia societăţii Europei răsăritene.

Independent de puterea statală structurată pe comitate a evoluat sistemul domeniilor regale menite să asigure întreţinerea curţii. Relaţiile producţiei agrare şi nivelul dat al posibilităţilor de circulaţie nu permiteau suveranului şi suitei sale să consume rentele în cetatea de scaun. Pretutindeni în ţară, producţia slujitorilor regali era dirijată de conace regale unde era adunată şi depozitată recolta, iar curtea şi garda militară, mutându-se din conac în conac, o consuma la faţa locului. Reginele şi prinţii beneficiau la rândul lor de un sistem propriu de conace.

Sălaşurile de iarnă ale căpeteniilor diferitelor triburi şi seminţii s-au transformat în proprietăţi private iar din domeniile confiscate ale căpeteniilor răzvrătite suveranul oferea donaţii credincioşilor săi, membrilor suitei sale veniţi din străinătate şi bisericii. Sistemul gentilic al proprietăţii pământului a fost astfel înlocuit cu unul privat. Donaţia se făcea de regulă printr-o declaraţie verbală, cu acte scrise fiind asigurate doar privilegiile bisericii. Din cele douăzeci de acte de danie ale lui Ştefan către biserică, ni s-au păstrat doar patru, printre care şi documentul întemeierii abaţiei de la Pannonhalma, din 1002. Regulamentul de funcţionare al noii ordini de stat a fost fixat de către Ştefan I (cel Sfânt) în două culegeri de legi. Este vorba de fapt de două coduri penale, căci ele conţin în primul rând diferite pedepse, prin aplicarea cărora se preconiza asigurarea privilegiilor bisericii, protecţia noului sistem al proprietăţii, prerogativele feudalilor şi prevenirea actelor de violenţă. Regele a emis aceste legi „dimpreună cu episcopii şi potentaţii Ungariei", iar la curtea sa – potrivit unei expresii din aceiaşi culegere de legi – funcţiona un „senat". Instituţia vendetei gentilice este complet ignorată de noile legi, nefiind nici măcar interzisă, ceea ce ne sugerează că sistemul organizării gentilice se descompusese de mult fiind înlocuit încă în perioada descălecatului prin rânduielile tribale artificial alcătuite, de sorginte

turcică, respectiv prin relaţiile stăpân-slugă. Depăşind fundamental faza anterioară, codul penal al lui Ştefan apare ca prima creaţie de acest gen din istoria popoarelor est- şi nord-europene. (În Croaţia vecină instituţia judiciară a vendetei mai funcţiona încă şi în secolul al XV-lea.)

Consolidarea noii ordini e demonstrată şi de faptul că deja în 1018 Ungaria era traversată de un nou drum de pelerinaj către Sfântul Mormânt. Acest traseu populat a înlesnit circulaţia de mărfuri, iar relaţiile aşezate din interiorul ţării, propaganda desfăşurată de suveran şi de adepţii lui au ademenit mulţi pelerini să se stabilească aici. Astfel a ajuns în Ungaria şi episcopul Gellért (Gherard), canonizat ulterior. Ţara lui Ştefan I (cel Sfânt) se afla în relaţii bune cu imperiul bizantin şi cu cel romano-german; jucând un rol mediator între cele două mari puteri europene, a izbutit totodată să-şi păstreze independenţa. Soţia lui Ştefan provenea dintr-o casă domnitoare germană, fiul său s-a căsătorit pare-se cu o prinţesă bizantină iar fiica sa cu fiul dogelui Veneţiei.

Ştefan I (cel Sfânt) a bătut monezi de argint înlesnind răspândirea acestora prin introducerea impozitului în denari. Aceşti bani, confecţionaţi dintr-un argint de bună calitate, s-au răspândit în scurt timp şi peste graniţă – mai ales către nord – încercându-se, tot în străinătate, şi falsificarea lor.

În apropierea reşedinţei regale de la Esztergom a fost ridicată arhiepiscopia. Drept reşedinţă regală Ştefan a folosit o staţie a drumului de pelerinaj – Székesfehérvár (Alba Regia) unde şi-a construit o cetate şi o bazilică.

În timpul domniei sale îndelungate (1000–1038) Ştefan I (cel Sfânt) s-a consacrat drept cea mai proeminentă personalitate a istoriei ungare, fiind autorul unor transformări uriaşe, toate acestea – în comparaţie cu contemporanii săi – cu minimum de violenţă, cu o sinceră credinţă creştină, cu pioşenie şi cu înţelepciune de suveran remarcată în toată Europa. (Canonizarea sa a avut loc în 1083.)

Ultimii ani ai vieţii i-au fost umbriţi de grija succesiunii. Străvechea cutumă maghiară rezerva acest drept celui mai în vârstă dintre bărbaţii familiei domnitoare, în timp ce dreptul succesoral european se baza pe primogenitură, pe urmaşii direcţi.

Moştenirea titlului de rege mai implica şi principiul

„idoneităţii", al aptitudinii de guvernare, în sensul că urmaşul trebuia să fie nu numai îndreptăţit, dar şi apt pentru domnie, conform principiilor moralei şi politicii creştine. În ciuda dreptului tradiţional maghiar, Ştefan I (cel Sfânt) încerca să-i înlesnească fiului său (intrat în istoria maghiară sub numele de Sfântul Emeric) calea spre tron. În unna morţii neaşteptate a acestuia, deviază chiar şi de la principiul moştenirii în descendenţă masculină, desemnându-l drept urmaş pe ginerele său, Petru Orseolo, fiul dogelui Veneţiei. În urma nesiguranţei intervenite în sistemul moştenirii tronului, ţara avea să înfrunte câteva decenii atât de furtunoase, încât au periclitat întreaga operă a Sfântului Ştefan.

De la mijlocul secolului al XI-lea se poartă lupte permanente pentru Ungaria, pentru moştenirea lăsată de Ştefan cel Sfânt. Diferitele modalităţi de moştenire a tronului, regii stinşi fără urmaşi, moştenitorii orbiţi spre a nu mai fi apţi pentru tron, ori alungaţi au oferit opoziţiei interne precum şi unor puteri străine tot atâtea prilejuri de intervenţie. A existat pretendent sprijinit de o răscoala a păgânilor; s-au răsculat împotriva domnitorului capi de seminţie neglijaţi, deşi erau creştini; iar pretendenţii privaţi de puterea regală căutau refugiu şi susţinători în ţările vecine – Polonia, Rusia, Bizanţ, Imperiul romano-german –, întorcându-se apoi cu sprijin din afară. Cele mai periculoase erau intervenţiile împăratului romano-german, care în schimbul sprijinului acordat pretindea supunerea feudală a ţării.

În unna luptelor părţile ajunseră la un compromis: moştenitorul-pretendent, în calitatea sa de prinţ (duce), devenea stăpân cam al unei treimi din teritoriul ţării (ducatul). Dar în loc să liniştească lucrurile, încercarea de a-l îndestula pe „regele cel tânăr" crea o bază materială pentru continuarea conflictului. Prinţii îşi organizau o armată proprie, băteau monedă şi reluau lupta pentru tron.

Conflictul dintre „coroană şi spadă", dintre tron şi ducat s-a repetat de mai multe ori în acest secol.

Reconsolidarea puterii statale a avut loc sub Ladislau I (cel Sfânt) (1077–1095) şi Coloman Cărturarul (1095–1116). În timpul conflictelor interne a dispăruse siguranţa de drept, respectul proprietăţii. Legile draconice ale lui Ladislau loveau înainte de toate în cei ce nu respectau proprietatea.

Furtul ce depăşea valoarea unei găini era deja pedepsit cu moartea!

Ladislau cel Sfânt a fondat noi episcopii şi abaţii, a organizat capitlurile (consiliile canonicilor) pe lângă episcopii şi le-a înzestrat cu donaţii bogate. Capitlurile au avut un rol însemnat în răspândirea scrisului şi a culturii europene de limbă latină, iar în calitatea lor de „instanţe autentificatoare" au îndeplinit şi funcţiile de notariat public. Ca urmare a acestei politici sprijinite pe biserică şi a succeselor dobândite de regele Ladislau în consolidarea situaţiei interne, a fost posibilă şi canonizarea unor personalităţi din istoria ungară (regele Ştefan, episcopul Gherard).

Profitând de stingerea dinastiei croate, Ladislau atacă şi ocupă Croaţia (1091). S-a inaugurat astfel uniunea dinastica croato-ungară, o convieţuire ce a durat până în 1918. Adevăratul adversar era însă Bizanţul, care a dirijat în direcţia Ungariei avalanşa atacurilor cumane. Ladislau cel Sfânt, ieşind în întâmpinarea lor, în părţile sudice ale ţării, reuşeşte să-i oprească printr-o victorie zdrobitoare. Faptele eroice ale acestui „rege cavaler" sunt consemnate şi repovestite în maniera specifică genului într-o serie de legende.

Regele Coloman a condus la rândul sau mai multe campanii peste graniţă, reuşind să asigure o dominaţie stabilă asupra Croaţiei. Lupta cu fratele său mai tânăr, prinţul Álmos, a fost ultima confruntare a coroanei cu spada, odată cu înfrângerea lui Álmos fiind desfiinţată şi instituţia ducatului. Domnitorul a sporit veniturile provenite din vămi, a reglementat impozitele şi sistemul obligaţiilor militare. Ca legiuitor a îndulcit şi revizuit legile lui Ştefan I (cel Sfânt).

În condiţiile consolidării relaţiilor feudale nu mai erau necesare vechile pedepse drastice. Fost episcop, acest suveran cult dă dovadă de un spirit luminat fără pereche în evul mediu, printr-un decret al său: „Împotriva vrăjitoarelor, deoarece ele nu există, să nu fie întreprinsă nici o acţiune." (Ce-i drept, decretul se referă doar la un anume soi de vrăjitoare, denumite STRIGA.)

În secolul XII consolidarea puterii regale continuă. Călătorii străini consemnează oarecum surprinşi că o ţară atât de vastă nu s-a scindat în principate, comitatele regale fiind în măsură să constrângă la supunere întreaga populaţie a ţării.

Impozitele nu erau exagerate; totuşi veniturile coroanei au permis întreţinerea unei curţi luxoase. În spatele acestei stabilităţi se aflau relaţiile feudale deja consolidate, care păstrau însă o serie de trăsături arhaice. Puterea regelui era garantată în primul rând de domeniile sale proprii, extinse pe cca o treime a teritoriului ţării. Biserica aşteptând de la el sprijin în posesiuni, căuta să evite conflictele interne. În schimb grupările nemulţumite ale latifundiarilor laici încercau să-şi impună interesele tot prin întreţinerea conflictelor dinastice. Prin sprijinirea pretendenţilor la tron. imperiul bizantin în ascensiune se străduia să supună ţara. Bizanţul şi Ungaria – implicându-se în diferite sisteme de alianţe – s-au războit ani în şir. Pericolul extern le-a impus regilor unguri o politică prudentă, de echilibru. Tot pe poziţii ponderate, lipsite de manifestări extreme s-au situat ei în îndelungatul conflict occidental dintre papalitate şi imperiu, încheiat lent.

Puterea Regatului Maghiar din evul mediu timpuriu a fost consolidată spre sfârşitul secolului de Béla al III-lea (1173–1196). Fiind crescut la curtea bizantină, după revenirea în ţară, arhiepiscopul de Esztergom – temându-se de influenţa bisericii răsăritene – se codea să-l încoroneze. În scurt timp însă Béla a reuşit să-i câştige pe cei ce-l întâmpinaseră cu neîncredere.

A bătut monezi de bună calitate după modelul celor bizantine, a restabilit ordinea destrămată a justiţiei, a ţinut zile de judecată la Székesfehérvár, a adus în ţară noi ordine călugăreşti – bunăoară pe cistercienii, cu bune legături în Franţa, a sprijinit ordinele cavalereşti.

Domnia sa a însemnat o cotitură decisivă în domeniul administraţiei. Sub influenţa bizantină, procedura verbală de la curte a fost înlocuită de scripticitate: celebra decizie prin care hotăra ca pricinile dezbătute în prezenţa sa să fie consemnate în scris datează din 1181. Organismul CANCELARIEI regale dobândind permanenţă, procedura administrativă scriptică s-a instituţionalizat şi a devenit sistematică. Tot mai numeroase documente din această vreme reflectă o influenţă franceză, explicabilă prin faptul că o bună parte a personalului îşi făcuse studiile la Paris. Printre ei s-a aflat şi notarul anonim al regelui, Anonymus, autorul celei mai importante cronici medievale ungare, intitulată Gesta Hungarorum.

În scopul câştigării marilor potentaţi, Béla al III-lea nu se zgârcea în ce priveşte donaţiile funciare. În timpul domniei sale a survenit primul caz când obiectul donaţiei este un întreg comitat. Cu toate acestea domeniul său personal nu s-a redus în mod semnificativ, ba, mai mult, prin înlesnirea dezvoltării urbane, prin aşezarea unor colonişti străini, regele a reuşit să-i sporească potenţialul economic.

Nu peste mult timp însă avea să se învedereze că autoritatea monarhului nu se mai poate consolida pe vechile temeiuri. Veacul nou, al XIII-lea, a adus cu sine decăderea autorităţii regale. Andrei al II-lea (1205–1235) a accelerat chiar procesul descompunerii sistemului comitatelor regale, în timpul domniei sale donaţiile de domenii ale cetăţilor coroanei devenind un lucra obişnuit Noii posesori interveneau chiar şi în exercitarea puterii de stat, ei fiind cei care adunau darea regală, şi îi judecau pe locuitorii neaserviţi de sub jurisdicţia lor. Beneficiarii dărilor regale au acaparat o putere şi o influenţă considerabile – de fapt atunci a început să se contureze şi să se afume (pe lângă sprijinul acordat pretendenţilor la tron) prin revendicări de fond clasa latifundiarilor maghiari. În schimb membrii ignoraţi ai elitei, precum şi vârfurile clerului – care se temeau de răsturnarea raportului de forte – sunt adversari ai noii ordini. În urma donaţiilor şi datorită consolidării latifundiarilor, situaţia păturilor mijlocii devine nesigură. Oştenii vasali ai regelui (servientes, „slujitori") protestează împotriva samavolniciilor comise de magnaţi şi pun bazele unei organizaţii proprii de autoapărare. Oştenii şi administratorii cetăţilor regale, precum şi IOBAGII CETĂŢILOR, ajung acum sub jurisdicţie seniorială privată şi se tem că vor decădea în rândul slugilor. Regele încerca să-şi completeze beneficiile scăzute, practicând degradarea banilor, adică schimbând banii vechi pe alţii noi, cu calitatea diminuată, precum şi arendarea veniturilor regale. O deosebită aversiune a generat faptul că suveranul le copleşea pe rubedeniile soţiei sale germane cu donaţii şi favoruri deosebite.

Nemulţumirea a izbucnit sub forma unor revolte de palat, ca şi în rândurile maselor. În 1213 un grup de complotişti o asasinează pe regina Gertrudis, fapta lor rămânând nepedepsită, ceea ce ne confirmă decăderea autorităţii regale. În 1222 opoziţia nobiliară ajunsă practic în situaţia de a guverna ţara,

profitând şi de nemulţumirea servienţilor regali şi iobagilor de cetate. îl obligă pe rege să emită aşa numita BULĂ DE AUR. Acest act cu aspect festiv, având sigiliu de aur, îngrădeşte substanţial puterea regală. Limitele trasate prin prevederile sale nu au legiferat distribuţia puterii între stări, deci o oarecare constituţionalitate, dar garantarea drepturilor ne indică această tendinţă. Regele nu mai poate dona comitate întregi; se îngrădeşte dreptul arendării veniturilor regale şi se stăvileşte posibilitatea de afirmare a străinilor. Câteva puncte ale BULEI DE AUR se referă la drepturile servienţilor regali: se interzice orice fel de molestare a lor, sunt trecuţi în competenţa tribunalului regal, iar cheltuielile serviciului militar prestat de ei în afara graniţelor ţării îi revin regelui. Cea mai însemnată limitare a puterii regale este faimoasa clauză referitoare la dreptul de rezistenţă al nobilimii – adică, în sensul de atunci al cuvântului, al marii nobilimi – care prevede că. în cazul când regele sau urmaşul său „...ar voi să acţioneze împotriva acestor prevederi ...nobilimea ţării noastre, dimpreună ori separat, în prezent şi în viitor, să aibă pe veci libertatea de a se împotrivi nouă şi urmaşilor noştri şi de a ne contrazice fără a fi acuzată de infidelitate." Clauza dreptului la rezistenţă a constituit secole de-a rândul, până la abolirea sa din 1687, baza ideologică a luptelor nobilimii transformate în stare privilegiată.

BULA DE AUR nu a adus schimbări în politica monarhului iar gruparea care l-a constrâns să emită acest act a pierdut curând exercitarea puterii. Cotitura politică a fost determinată de prinţul moştenitor, Béla al IV-lea de mai târziu (1235–1270), care a început încă din timpul vieţii tatălui său revizuirea donaţiilor funciare. Ţara era secătuită şi de campaniile împotriva Haliciului, în care s-a risipit multă energie şi mult sânge.

Prin revizuirea donaţiilor, restabilirea domeniilor de cetate şi conscrierea iobagilor cetăţilor. Béla a consolidat puterea regală. El nu a renunţat la practica donaţiilor, dar s-a străduit să o menţină între anumite limite. În 1239 permite aşezarea în ţară a unui grup de cumani dimpreună cu căpetenia lor. Divergenţele dintre cumanii nomazi şi ungurii agricultori au dus la ciocniri sângeroase, încheiate prin plecarea cumanilor, care au prădat şi distras totul în calea lor.

În 1241 ţara era ameninţată de un grav pericol: invazia tătaro-mongolilor, care pătrunseseră prin trecătorile Carpaţilor. Béla al IV-lea adună o oştire considerabilă, dar, datorită erorilor de conducere suferă o gravă înfrângere la Muhi, lângă râul Sajó. Estul ţării ajunse pradă tătarilor; mai mult chiar: iarna, când Dunărea a îngheţat, ei devastară şi părţile apusene (putând să le reziste doar câteva cetăţi). Zadarnic a solicitat regele sprijin din afară, până la unna el însuşi fu nevoit să părăsească ţara. În primăvara anului 1242, la vestea morţii marelui han, tătarii părăsesc pe neaşteptate Bazinul Carpatic.

Regele reîntors găseşte o ţară pustiită, depopulată. Îl aşteaptă nu numai munca de reconstrucţie, dar şi crearea unui alt regat, mai puternic, capabil să reziste unui nou atac mongol ce părea foarte probabil. Pe drept cuvânt, lui Béla al IV-lea i-a revenit titlul de „al doilea întemeietor de ţară". Reconstrucţia se realizează, datorită activităţii sale organizatorice. Efectuează colonizări, cheamă în ţară străini, acordă teritoriu cumanilor reîntorşi, nutrind speranţa că aceştia vor putea constitui o bază militară. Realizează un vast program de construcţii de cetăţi, îndemnând marea nobilime şi biserica să facă acelaşi lucru. Pe domeniile forestiere regale de la margini, până atunci nelocuite, organizează comitate. Zideşte o cetate şi întemeiază un oraş pe muntele cetăţii de la Buda. Sprijină oraşele deja existente, acordându-le privilegii. Printr-o lege emisă în 1267 a recunoscut nobilitatea servienţilor regali şi existenţa instituţiei lor de autoguvernare: comitatul nobiliar. A căutat să-i atragă în exercitarea puterii statale pe membrii noii stări în curs de omogenizare: nobilimea de rând. A renunţat la recuperarea domeniilor cetăţilor regale donând el însuşi importante teritorii. În politica externă s-a străduit să asigure ţării o poziţie stabilă, consolidată. Invazia mongolă nerepetându-se, Béla al IV-lea a putut lăsa urmaşilor o ţară înfloritoare.

Succesul muncii de reconstrucţie, continuarea dezvoltării era de-acum în măsură să fortifice rezultatele multiseculare. Numărul locuitorilor depăşea în secolul al XIII-lea un milion, populaţia asigurându-şi existenţa prin extinderea agriculturii. La început gospodărirea nu se desfăşura în cadrul familial, ci în unităţile de producţie numite PRAEDIUM, pre-

luându-se parţial modelul vilelor rustice din epoca romană. În praedii munceau slugi, persoane aservite, soartă ce-i aştepta şi pe indivizii liberi decăzuţi, care, totuşi păstrându-şi libertatea personală, erau obligaţi la prestarea anumitor servicii. Din populaţia de rând şi slugi s-a omogenizat încetul cu încetul clasa iobagilor. Noua categorie înseamnă totodată şi modificarea structurii de producţie: praediile dispar fiind înlocuite prin gospodării familiale reunite în sate.

Reţeaua de sate formată în secolul al XII-lea şi-a atins densitatea maximă în secolul al XIV-lea. Producţia se desfăşoară pe două planuri: exista un lot separat, cultivat în folosul exclusiv al feudalului; iar pentru nevoile proprii familia mai gospodărea şi un alt lot, din recolta căruia trebuia achitată dijma bisericească şi predată partea ce se cuvenea feudalului; după 1351, cea de a doua zeciuială a recoltei, deci a noua parte (nona) rămasă după zeciuiala bisericească, a fost generalizată pe întregul teritoriu al ţării. Pe lângă aceasta iobagul mai era împovărat cu obligaţii de cărăuşie, daruri ocazionale şi plată în bani. Clasa iobagilor, din ce în ce mai unitară, reuşi în schimb să obţină dreptul de liberă strămutare. Acest sistem al producţiei feudale se promova doar în părţile centrale, mai intens populate ale ţării. Secole de-a rândul, zonele periferice au oferit condiţii favorabile păstoritului şi luării în folosinţă a pământurilor nedesţelenite. Autoritatea statală şi cea feudală au atins şi înglobat treptat în sistemul feudal şi aceste teritorii rămase în urmă şi puţin populate. Populareа Bazinului Carpatic era încheiată deja în secolul al XIII-lea, fapt care a prejudiciat şi el situaţia domeniilor regale, deoarece până atunci teritoriile donate putuseră fi recuperate prin ocuparea altora în zonele de margine recent organizate.

Praediile şi mai apoi satele se aflau în proprietatea latifundiarilor, a servianţilor regali, a regelui ori a bisericii. Proporţia repartizării cantitative a domeniilor între aceste categorii stăpânitoare nu o cunoaştem exact. Domeniul regal acoperea iniţial cel puţin 1/3 din teritoriul ţării, pierzând teren cu precădere în favoarea marilor domenii feudale, care în secolul al XIII-lea înglobau deja marea parte a ţării. În materie de gospodărire, cele mai evoluate erau domeniile bisericii, deoarece călugării veniţi din apus aduceau cu ei

tehnologia superioară de acolo, iar pe de altă parte aici stabilitatea posesorilor şi implicit a serviciilor prestate acestora înlesneau un anumit grad de dezvoltare.

Categoria inferioară a clasei stăpânitoare o alcătuiau servienţii şi iobagii de cetate. Situaţia lor juridică aparte fiind garantată şi prin BULA DE AUR, ei înşişi au început, în cadrul vechilor comitate regale, organizarea unei instituţii proprii de autoapărare, concretizată până la urmă în COMITATELE NOBILIARE. Prima menţiune aferentă (1232) ni s-a păstrat din comitatul Zala, unde nobilii de rând – adică servienţii – făceau dreptate în cauze procesuale prin judecători aleşi de ei, neavând însă puterea suficientă pentru a-şi impune voinţa faţă de marii latifundiari, cu toate că se bucurau de sprijinul autorităţii regale. Acces la politica ţării aveau doar „notabilii", numiţi mai apoi „nobili", iar după ce sensul acestei expresii avea să se extindă asupra tuturor categoriilor privilegiate, li se va spune BARONI. Puterea lor se datora posesiunilor funciare; pe acestea le aveau din favor regal, iar dacă îl pierdeau, ori nici nu reuşeau să-l dobândească, se străduiau să ridice pe tron un alt rege. Durata scurtă a vieţii, şirul neîntrerupt al războaielor, repetatele căderi în dizgraţie au zădărnicit multă vreme instalarea eredităţii funciare. În secolul al XIII-lea apare însă categoria marilor proprietari dintr-a doua sau chiar a treia generaţie; exponenţi ai propriilor interese latifundiare, bazându-se pe posesiuni şi pe legături familiale, ei nu mai aveau nevoie de favorul regal şi doresc să-l utilizeze doar drept unealtă pentru consolidarea propriei posesiuni şi pentru dobândirea unor noi posesiuni. În aceste condiţii, rolul regelui a devenit tot mai dificil.

Dezvoltarea oraşelor Ungariei ia avânt doar din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Din secolul XII cunoaştem un singur act privilegial, cel al HOSPES-ilor din Székesfehérvár; în acest caz însă avem de-a face cu garantarea drepturilor unor „oaspeţi" (imigranţi) şi nu cu veritabile privilegii orăşeneşti. Oricum, actele privilegiale din secolul următor vor invoca drepturile din Székesfehérvár.

Privilegiile în sine însă nu au creat oraşe. Esztergom şi Székesfehérvár îşi datorează importanţa faptului că erau reşedinţe regale. La începutul secolului al XIII-lea li se adaugă Pesta şi Buda, unde dezvoltarea începe fără privi-

legii, datorită dezvoltării comerţului. Oraşele apăreau îndeobşte pe lângă cetăţi, la vaduri, în vechi centre de comitate, adesea în locuri unde mai existau ruinele antecedentelor urbane antice. Continuitatea urbană în perioada de tranziţie dintre antichitate şi evul mediu nu se poate însă demonstra nicăieri. Un rol important au jucat în evoluţia oraşelor elementele „latine" (italiene, franceze) şi germane implantate în acestea. Găsim printre orăşenii epocii evrei sosiţi din oraşele occidentale şi musulmani imigranţi din răsărit. Cele mai bănoase ramuri comerciale, anume desfacerea sării şi exportul animalelor vii, se aflau sub controlul bisericii, respectiv al curţii, nedevenind deci factori direcţi ai evoluţiei urbane.

De-a lungul celor trei veacuri trecute de la întemeierea statului, Ungaria a recuperat mult din tardivitatea istoriei sale. S-a înrădăcinat creştinismul, s-a consolidat sistemul economic al feudalismului, a crescut densitatea populaţiei, ţara s-a integrat în circuitul vieţii internaţionale. Ea era cutreierată de negustori, o pătrundeau curentele spirituale ale epocii, se răspândea cultura scrisă. În arhitectură dominaţia stilului romanic a rămas un timp neştirbită, doar spre sfârşitul secolului al XIII-lea apar semnele goticului. Nivelul relativ scăzut al evoluţiei urbane, preponderenţa creşterii animalelor în economie, populaţia rurală a bordeielor – care, din primăvară până în toamnă se muta în corturi ridicate adesea chiar în apropierea casei – semnalau întârzierea dezvoltării feudale faţă de popoarele apusului.

În ciuda tendinţelor expansioniste ale regilor unguri, respectiv a încercărilor de a cuceri teritorii externe, graniţele ţării s-au stabilizat pe coastele Carpaţilor. Modificările teritoriale erau frecvente doar la sud, în părţile balcanice slab populate. Războaiele de cucerire din secolul al XIII-lea probează deja puterea identificată a Regatului Ungar.

Magnaţii deveniţi puternici sub urmaşii lui Béla al IV-lea nu mai stârnesc conflicte în jurul tronului ci – construindu-şi propria lor putere regională – îl ignorează complet pe rege. În deceniile anarhiei feudale familiile conducătoare se schimbă anual în principalele funcţii de conducere; în decurs de zece-douăzeci de ani, unii ajung să deţină de câte cinci-şase ori importanta funcţie de palatin. Congregaţiile nobiliare – antecedente ale viitoarei diete –, convocate din ce în ce

mai des, încearcă zadarnic să realizeze prin decizii ordinea internă. Ladislau al IV-lea (Cumanul) (1272–1290) a căutat să-şi bazeze puterea pe cumanii care îi ofereau sprijin militar, pierzând astfel adeziunea bisericii. După urcarea pe tron a ultimului rege arpadian, Andrei al III-lea (1290–1301) se intensifică amestecul puterilor străine: ţara răvăşită devine curând prada pretendenţilor la tron, respectiv a magnaţilor care îi susţin.

În această „clasică" perioadă a anarhiei feudale, potentaţii deţinători ai puterii regionale băteau monedă. încasau impozitele regale, făceau o politică externă independentă şi, în teritoriile de margine, deveneau vasali ai unor domnitori străini.

Stingerea dinastiei arpadiene nu a declanşat anarhia, ci, dimpotrivă, a înlesnit prin emulaţia pretendenţilor la tron selecţia menită să promoveze un urmaş energic şi capabil, a cărui stăpânire s-o recunoască şi magnaţii – sau care să izbutească să şi-o impună. Ceea ce s-a şi întâmplat într-un timp surprinzător de scurt, după numai câţiva ani.

III. FEUDALISMUL DEZVOLTAT

Perioada dinastiilor mixte (1301–1526)

Dintre pretendenţii din descendenţa pe linie feminină ieşi victorios Carol Robert (1308–1342). din ramura napolitană a familiei Anjou. Înainte de toate şi-a gonit din ţară rivalii, apoi – aliindu-se cu un magnat, căzând la învoiala cu altul, războindu-se cu un al treilea – lichidă încetul cu încetul puterea regională. La început putea conta doar pe împrumuturi din Italia şi pe sprijinul papalităţii, dar după câţiva ani îşi avea deja propria tabără internă. Curtea şi-a amenajat-o în Cotul Dunării, la Visegrád. Venit dintr-un mediu mai evoluat. noul suveran îşi dădu repede seama că înlesnirea treptată a circulaţiei mărfurilor şi a finanţelor îi oferă posibilitatea de a nu-şi baza domnia materialiceşte exclusiv pe domeniul regal. Ungaria realiza cea mai însemnată producţie de aur a Europei vremii iar Carol Robert îşi promova în mod consecvent dreptul la o zecime a metalelor preţioase exploatate. În schimb, o treime i-o lăsa posesorului de zăcământ, pentru a-l cointeresa în sporirea producţiei. Metalul nobil trebuia în mod obligatoriu convertit în bani, ceea ce îi asigura fiscului iarăşi venituri importante. După modelul Florenţei, Carol Robert a bătut moneda de aur „florentină", cu valoare perenă: forintul (florinul). Renunţând la degradarea sistematică a calităţii banilor prin permanente convertiri, el suplini economiile provenite din această sursă prin întâia impunere a iobagilor la un impozit unitar, de stat. Este momentul când – ca urmare a evoluţiei economice – impozitul oraşelor începe să atingă şi el sume considerabile. Domnitorul a sprijinit dezvoltarea comerţului exterior, iar politica economică externă şi-a pus-o de acord cu cea a regilor Cehiei şi Poloniei. În vederea administrării finanţelor a creat sistemul pe ţară al organelor erariale şi totodată le-a impus marilor feudali sarcinile organizării armatei, obligându-i pe înalţii demnitari să asigure recrutarea şi echiparea unui efectiv de oşteni, sub propriile steaguri. Acest sistem al „steagurilor" echipate de „seniorii banderiali" asigură o formă de organizare militară modernă şi relativ ieftină.

Folosindu-se de slăbirea papalităţii, a pus impozit pe veniturile papale şi a numit în principalele funcţii ecleziastice oamenii, devotaţi lui. În politica externă se sprijinea pe alianţa ceho-polonă, pornind în acelaşi timp lupta pentru dobândirea tronului napolitan. Autoritatea centrală consolidată, considerabilele venituri erariale permanente au făcut din regatul ungar o importantă putere a Europei. Viabilitatea acestei puteri a fost pusă la încercare de fiul lui Carol, Ludovic I (cel Mare) (1342–1382). El a fost ultimul mare „rege cavaler" şi singurul suveran ungur care a binemeritat de la posteritate atributul de „cel Mare". La curtea sa lucrau pictori, sculptori, orfevrieri; domnitorul colecţiona cărţi (cea mai importantă piesă a acestei colecţii fiind superba Cronică Pictată, comandată de el), iar la Pécs a fondat o universitate. La curtea sa se desfăşurau turnire şi serbări cavalereşti.

Contemporanii i-au acordat atributul de „cel Mare" datorită războaielor sale de cucerire. De-a lungul domniei sale de patru decenii el a pornit 16 campanii, în alte 13 trimiţându-şi căpeteniile de oşti. Sub pretextul că răzbună asasinarea fratelui său, soţul reginei napolitane Iohanna, a condus mai multe campanii în Italia, adevăratul său scop fiind însă dobândirea tronului de la Neapole. Aceste campanii, rămase fără rezultat în ciuda eforturilor susţinute, au impus imense sacrificii materiale şi umane, armata ungară petrecând ani întregi pe pământul Italiei. L-a obligat în schimb la prestarea jurământului de credinţă pe voievodul Ţării Româneşti, a condus cu succes o campanie împotriva Veneţiei, în scopul ocupării oraşelor dalmate, a purtat lupte victorioase în Balcani împotriva turcilor. (Totuşi în 1371 aceştia au reuşit să pătrundă pe teritoriul Ungariei.) În 1370 a ocupat tronul polonez moştenit din partea mamei. Cele două ţari nu s-au unit, realizându-se doar o uniune personală, destrămată la moartea sa. (Drept care este exagerată constatarea că „hotarele Ungariei erau scăldate de trei mări".)

Ludovic a mutat reşedinţa regală la Buda, unde-şi construi un palat impunător. Pe baroni i-a ţinut în frâu prin instituirea unui nou sistem al donaţiilor: acestea nu se mai distribuiau pe viaţă, ci legate de anumite funcţii, ca „onoruri", ca un fel de retribuţie, căreia însă i se asocia şi obligaţia recrutării şi echipării unui anume efectiv de oşteni. Spre a

satisface interesele nobilimii de rând tot mai unitare, o lege emisă în 1351 enunţa că „toţi locuitorii nobili din interiorul hotarelor ţării să beneficieze de aceeaşi libertate" – ceea ce instituia unificarea juridică a nobilimii şi marca un pas hotărâtor în transformarea acesteia în stare privilegiată. S-a abolit cu această ocazie dreptul neîngrădit al nobililor de a-şi transmite bunurile prin moştenire; în lipsa unor urmaşi direcţi averea o moşteneau rudele colaterale (aviticitate) iar dacă acestea nu existau ea trecea în proprietatea regelui (a fiscului). A devenit obligatorie şi strângerea nonei, ca nu cumva prin scutire de ea marii feudali să ademenească pe domeniul lor iobagii nobililor de rând. Dreptul iobagilor la libera strămutare a rămas şi s-a creat posibilitatea unei oarecari consolidări economice a ţăranilor.

Deşi organizarea micii nobilimi ca stare a dat rezultate, cea mai mare parte a pământului – şi implicit a puterii – a rămas în mâna marilor seniori, ale căror rânduri se răreau treptat, majoritatea teritoriului ţării ajungând astfel în posesia câtorva familii. Unele din acestea stăpâneau peste 1000 de sate, în timp ce domeniul regal nu însuma nici 5% din suprafaţa totală a ţării. După moartea lui Ludovic cel Mare – stins fără urmaşi pe linie bărbătească – pretendenţii şi chiar contraregii rivali au devenit uneltele ligilor nobiliare. Ginerele lui Ludovic, Sigismund (de Luxemburg; 1387–1437) reuşi ce-i drept să obţină tronul, însă nici domnia lui de o jumătate de veac n-a fost suficientă ca să poată înfrânge puterea ligilor. Sigismund căuta să se sprijine pe orăşenime, înlesnind organizarea ei ca stare. Evoluţia urbană din Ungaria a luat avânt, fără însă ca oraşele să devină factori importanţi în lupta pentru putere. Regele ungar dorea să obţină tronul ceh şi cel german: pentru Sigismund tronul ungar era doar o treaptă în ascensiunea către o putere de dimensiuni europene. Până la urmă reuşi să obţină titlul de împărat, fără însă a putea să-şi încropească o putere veritabilă: abilitatea sa politică incontestabilă a fost pusă la încercare în Cehia de războaiele husite iar în Ungaria de împotrivirea oligarhiei. Spre sfârşitul domniei sale a izbucnit în Transilvania răscoala ţărănească a lui Budai Nagy Antal, sfidare ce a îndemnat la alianţă grupurile dominante din Ardeal: nobilimea maghiară, fruntaşii secuilor şi patriciatul săsesc (Unio Trium

Nationum, 1437). Răscoala iobagilor unguri şi români (influenţaţi şi de ideile husite) năzuia spre libera dezvoltare a ţărănimii dar a fost înfrântă.

Preponderenţa puterii ligilor senioriale zădărnicea autonomizare politică a micii nobilimi. Ce-i drept, din punct de vedere juridic toţi nobilii erau egali, în realitate însă cei cu domenii mai modeste căutau ocrotirea celor mari. însoţindu-i pe aceştia cu ocazia campaniilor militare, îndeplinind diferite însărcinări, aranjând treburile lor curente iar în schimb latifundiarul îi ocrotea împotriva samavolniciilor altor potentaţi. Nobilii fără posesiuni ori cu moşii ce nu le asigurau o existenţă independentă căutau adăpost în cetăţile magnaţilor activând ca ispravnici sau ca pârcălabi ai acestora şi le acordau respectul cuvenit stăpânului care le asigurau traiul. Acest tip de legătură, oarecum analoagă relaţiilor feudale apusene, este un specific al evoluţiei sociale din Ungaria. Potrivit acestei relaţii micul nobil ţinea de „familia" concepută în sens mai larg a unui magnat, devenind FAMILIARUL lui. Această legătură de nuanţă familială era uneori moştenită din tată-n fiu de-a lungul unui secol, dar pentru că marii latifundiari se schimbau aproape din generaţie în generaţie, familiarii eliberaţi erau nevoiţi să-şi caute alt stăpân.

Totuşi, datorită în primul rând numărului său mare şi forţei sale militare, nobilimea de rând – înzestrată cu drepturi politice identice – nu era un element neglijabil în cumpăna puterii. Dacă un oligarh cu avere mare izbutea să atragă de partea sa grosul nobilimii de rând, putea nutri speranţe chiar în ascensiunea către coroană (Marta I.).

Problemele marii politici se dezbăteau în dietele ce încep să se întrunească cu regularitate în această vreme. Aici putea participa orice nobil, uneori aceştia sosind într-adevăr în masă, dar numai atunci când oligarhii îşi aduceau şi familiarii. De altfel comitatele trimiteau de asemenea câţiva delegaţi, al căror număr se stabili până la urmă la doi. La diete participau şi reprezentanţii oraşelor. Ca rezultat final al evoluţiei sociale din evul mediu, în Ungaria s-au format patru stări privilegiate: cele ale marilor seniori ecleziastici şi laici (începând din 1608 aceste două stări întrunindu-se separat în cadrul tabulei superioare, unde se prezentau personal): starea „oraşelor libere regeşti" (deci nu „burghezia"!) şi

nobilimea de rând – cei din urmă reprezentându-se prin delegaţi şi alcătuind tabula inferioară.

Dietele elaborau legile statului; „consfinţite" (aprobate) apoi de suveran, ele intrau în vigoare prin publicarea lor în comitate. Cea mai controversată problemă a secolului XV a fost bineînţeles cea a succesiunii la tron. La început – în secolul al XIV-Iea – s-a promovat succesiunea pe linie feminină a casei arpadiene; s-a acceptat apoi ca principiu moştenirea pe linie masculină prin urmaşi direcţi ai regilor, însă nici un domnitor din întregul secol nu a lăsat moştenitor legal de vârstă majoră. Dieta a legiferat pentru aceste situaţii libera alegere a regilor, tronul fiind ocupat deci în ultimă analiză pe baza „solicitării". Suveranii încheiau însa contracte de căsătorie, de alianţă ori de succesiune, deci nu ţineau seama de faptul că nu dispun de propriul tron.

Toate acestea purtau în sine germenii unor conflicte. Ţara mai era ameninţată şi de pericolul extern al invaziei turceşti căreia – precum au intuit contemporanii – nu i se putea opune de una singură. Având în vedere situaţia ţărilor vecine, periclitate la rândul lor, au avut loc mai multe încercări de a grupa sub conducerea unui singur suveran statele din zonă, într-o puternică alianţă antiotomană. Dinastia polono-lituaniană a Jagellonilor obţinu tronul ceh, apoi şi pe cel ungar. Înrădăcinată în provinciile austriece, dinastia Habsburgilor deveni şi ea temporar, tot în secolul XV, stăpână peste cele două regate. În fine, în statele din spaţiul vizat, câte un mare feudal încearcă şi el să dobândească tronul (ideea regatului „naţional" fiind susţinută de majoritatea nobilimii de rând), iar când tentativa izbutea – ca în cazul lui Hunyadi Mátyás – se declanşau şi războaiele pentru unificarea sub acelaşi sceptru a ţărilor învecinate. În timpul luptelor antiotomane se ridică din anonimat în rândul celor mai mari latifundiari, datorită victoriilor sale de larg răsunet, Hunyadi János (Iancu de Hunedoara). Adept al strategiei ofensive, în urma primelor succese el devine voievod al Transilvaniei, comite de Timiş, căpitan al cetăţi Belgradului, obţinând deci toate funcţiile cheie pentru luptele cu turcii. Tot în sudul ţării se aflau şi posesiunile sale. Averea sa colosală a pus-o în slujba apărării Ungariei, organizând o oaste modernă de mercenari, mobilizându-şi familiarii sau chiar şi populaţia satelor, dacă

situaţia o cerea. În 1443 s-a angajat într-o acţiune unică în vremea sa: campania de iarnă. Armata – 35 mii de unguri, sârbi, bosnieci, cehi, polonezi – a înaintat până la Munţii Balcani. După şirul de victorii, atât papa cat şi Veneţia au promis sprijin pentru continuarea luptelor. În campania din anul următor armata condusă de Vladislav I (1440–1444) se ciocni cu turcii pe litoralul bulgar, la Varna. Sprijinul promis nu a sosit, bătălia a fost pierdută, regele însuşi pierind eroic pe câmpul de luptă. A urmat singura perioadă de interregn din istoria Ungariei, iar Hunyadi János a fost ales guvernator al ţării (1446–1452). Peste câţiva ani Mohamed al II-lea Cuceritorul îşi porni 150 de mii de oşteni către nord, împotriva Ungariei. Fu asediată cheia liniei de apărare a ţării, Belgradul (Nándorfehérvár) apărat de o garnizoană alcătuită doar din 5 mii de oşteni. Papa a proclamat o cruciadă, iar oamenii, îndemnaţi de călugărul franciscan Kapisztrán János (Giovanni Capistrano) au venit cu miile în tabără. Se adună o oştire de cca 50 de mii de suflete, majoritatea însă nu era instruită din punct de vedere militar. Prin forţarea lanţului de corăbii turceşti ce bloca linia Dunării, Hunyadi reuşi să introducă în cetate trupele de ajutor. Atacul turcesc decisiv s-a declanşat la 21 iunie 1456, apărătorii fiind stăpâni la un moment dat doar pe incinta interioară, ba chiar şi acolo se arborase de-acum un tui, când, printr-un gest de suprem sacrificiu, Dugovnici Titus l-a smuls de acolo, târându-l cu sine în adânc şi pe stegarul turc. După o luptă acerbă, inamicul a fost îndepărtat de cetate, iar în ziua următoare apărătorii năvălind peste asediatori le capturară tunurile. Turcii renunţară la continuarea asediului: cheia de margine a regatului era salvată iar Ungaria şi implicit Europa Centrală scăpau pentru mai multe decenii de presiunea otomană. În zilele următoare asediului însă Hunyadi căzu victimă epidemiei de ciumă.

După ce tronul a devenit din nou vacant, renumele dobândit de Hunyadi János, posesiunile sale impunătoare, consensul grupărilor nobiliare, perseverenţa nobilimii de rând au contribuit deopotrivă la alegerea fiului său de 15 ani Mátyás (Matia – şi nu Matei, cum a intrat greşit în uz – n.trad.) drept rege al Ungariei. El a fost primul suveran al ţării care nu descindea din familie regală. Matia (Corvinul) nu a fost sim-

plă unealtă a magnaţilor nici măcar în anii adolescenţei. A zdrobit ligile ridicate împotrivă-i şi a trecut extrem de energic la consolidarea propriei puteri. Luând în considerare progresele evoluţiei urbane şi desfăşurarea producţie de mărfuri ţărăneşti, el a perceput noi impozite, considerabile, dar nu insuportabile. Veniturile vistieriei, cifrate înainte vreme la un sfert de milion de florini, au sporit sub Matia – datorită mai ales impozitelor, printre care „ajutorul militar extraordinar", devenit regular – la peste opt sute de mii de florini. Politica sa fiscală a stârnit proteste mai ales în rândurile marii nobilimi, căci impunerea iobagilor se repercuta în ultimă instanţă asupra acesteia. Concomitent cu consolidarea puterii centrale, cu asigurarea dreptului de strămutare al iobagilor şi cu înlesnirea dezvoltării oraşelor-târguri, Matia a modernizat sistemul statal, a introdus în dregătorii adepţi ai săi din mica nobilime, funcţionarii pe care-i angaja fiind retribuiţi în mod constant. Cu toate acestea lunga sa domnie (1458–1490) nu a fost netulburată. Magnaţii – uneori chiar foşti adepţi trecuţi în tabăra adversă, ca Vitéz János, arhiepiscopul de Esztergom – s-au răsculat ori au uneltit în repetate rânduri împotriva sa. Puterea militară a lui Matia era independentă de marii feudali. Grosul imenselor sale venituri îl folosea la întreţinerea faimoasei sale armate de mercenari, a „oştirii negre", cu un efectiv de cca 10 mii. Această masivă oaste trebuia menţinută în activitate menţinerea ei implica, aproape ca necesitate logică, un întreg şir de acţiuni militare. La urma urmei, prin cuceriri şi prăzi capturate peste graniţă, armata aceasta se putea întreţine singură. Făcând abstracţie de câteva mici incursiuni, Matia nu a pornit lupte împotriva turcilor. Nici nu se putea aştepta la succese, preferând deci să întreţină la hotare o linie de apărare din ce în ce mai costisitoare, nemaivorbind de faptul că Balcanii nu prea ofereau posibilităţi de pradă pentru „oştirea neagră". A purtat campanii pentru a obţine tronul Boemiei şi războaie de cucerire în Austria, Moravia, Silezia, în bună parte încununate de succes, rezultatele lor spulberând-se însă la moartea sa. Prin obţinerea tronului Boemiei viza intrarea în rândurile principilor electori germani, râvnind să obţină şi titlul de împărat. În 1485 cuceri chiar şi Viena, mutându-şi reşedinţa acolo. Resursele ţării însă se dovediră insuficiente pentru păstrarea

acestor cuceriri. Cu ocazia tratativelor de pace tânărul suveran a promis principalului său adversar, Frederic al II-lea (de Habsburg), că îi cedează tronul dacă se va stinge fără urmaşi. Nici din a doua căsătorie a lui Matia nu au rezultat urmaşi legitimi, cea ce l-a determinat pe rege ca în ultimii ani ai vieţii să facă eforturi pentru a pregăti urcarea pe tron a fiului său natural, Ioan Corvin, însă după moartea sa prinţul nu şi-a putut impune pretenţiile la tron. „Oştirea neagră" fu împrăştiată, rezultatele centralizării nimicite.

Tronul a fost obţinut de un membru al dinastiei Jagellonilor, Vladislav al II-lea (1490–1516), urmat de Ludovic al II-lea (1516–1526). Aceşti regi s-au lăsat, după expresia cronicarului, „ţinuţi de plete" de către magnaţi. Domeniile şi veniturile coroanei au fost zălogite, resursele vistieriei complet secătuite, oştirea cetăţilor de margine nu-şi primea solda. În dietele tot mai regularizate şi mai populate de pe câmpia Rákos se adoptau multe hotărâri în sprijinul partidei nobilimii de rând însă, datorită rezistenţei magnaţilor, ele rămâneau de regulă doar formale. Dietele procedau adesea la alegerea conducătorilor din guvernământ iar mecanismul puterii de stat funcţiona cu poticneli. Viaţa politică a ţării evolua către modelul „republicii nobiliare" cunoscut din istoria Poloniei. În spatele acestei tendinţe se afla pătura numeroasă a nobilimii de rând, cu posibilităţi de amestec în politica ţării. Luptele cu rezultate schimbătoare dintre partidele aflate sub influenţa oligarhiei au exclus posibilitatea unei guvernări constante.

Interesul întregii nobilimi era să oprească pentru sine grosul beneficiului rezultat din producţia de mărfuri furnizate de ţărănime, respectiv să transforme însăşi această producţie într-un monopol al domeniului feudal, limitând posibilităţile ţăranului la simpla autoaprovizionare. Rivalitatea acestor două tendinţe opuse a început încă de la sfârşitul secolului al XV-lea, explodând prin războiul ţărănesc din 1514.

În 1514 s-a proclamat o cruciadă antiotomană. Masele ţărăneşti s-au adunat în tabără într-un număr mare, spre a arbora semnul crucii în speranţa că, întorşi dintr-o campanie glorioasă, se vor bucura de o situaţie umană şi juridică mai asigurată; că, impunându-se drept oşteni viteji îi aştepta ascensiunea socială. Clasa stăpânitoare a refuzat să acorde

orice fel de sprijin oştirii ce se pregătea să pornească împotriva turcilor, văzând în ea propriul ei duşman. Oastea ţărănească şi-a întors armele împotriva nobililor, conducătorul ei devenind un oştean de graniţă, Dózsa György Secuiul. Scopul lor era acela de a impune relaţii arhaice asemănătoare libertăţilor secuieşti; de a crea o republică ţărănească fără nobilime. După câteva succese iniţiale oastea numeroasă dar neinstruită a ţăranilor suferi lângă Timişoara o înfrângere zdrobitoare (Se decidea deci definitiv că nobilimea nu va îngădui libera desfăşurare a producţiei ţărăneşti de mărfuri.) Pe lângă represiunea cruntă dezlănţuită s-a legiferat, ca pedeapsă „veşnică", legarea de glie a iobagilor, adică anularea dreptului de strămutate; s-a fixat robota la o zi pe săptămână cu animalele şi la două zile cu palmele, asigurându-se astfel forţa de muncă gratuită pentru producţia de mărfuri a feudalului. Aceste legi n-au putut fi promovate imediat în totalitatea lor, dar existau, trasând totodată şi direcţia în care se îndrepta evoluţia economico-socială a Ungariei: sistemul celei de a doua iobăgii.

Până la urmă destinul statului feudal maghiar nu a fost decis de contradicţiile sale interne, ci de invazia turcească imposibil de stăvilit. Statul ungar aflat pe poziţii defensive nu a putut rezista celei mai mari puteri armate a lumii de atunci. Cheltuielile ce le necesita linia de apărare de la margini depăşeau posibilităţile materiale ale statului, încercările de unificare dinastică nu au dat rezultate, lupta de apărare a rămas fără sprijin consecvent. Ungaria medievală nu avea cum să-şi păstreze independenţa faţă de imperiul otoman şi integritatea teritorială. Prăbuşirea statului au grăbit-o însă fără îndoială şi lipsa de vlagă a puterii centrale de la începutul secolului al XVI-lea, luptele interne dintre partidele nobiliare şi exproprierea veniturilor regalităţii.

Dezastrul a survenit în 1526, Sultanul Soliman al II-lea, ajuns pe tron în 1520, a trasat direcţia principală a cuceririlor către Europa. În câţiva ani linia de apărare de la sud a fost nimicită, Belgradul a căzut. Drumul era deschis în faţa otomanilor. Armata lor, pusă în mişcare în primăvara anului 1526, înainta încet şi prudent. Sub imboldul pericolului final, regele Ludovic al II-lea, abia ieşit din vârsta copilăriei, reuşi să adune o oştire considerabilă, fără să poată concentra însă

întreaga forţa armată. Bătălia de la Mohács din 29 august a fost decisă în două ore de superioritatea numerică şi de artileria turcilor. Au căzut pe câmpul de luptă mii de personalităţi ale conducerii statului, înalţi prelaţi ai bisericii, simpli nobili de rând, mercenari cehi şi ţărani croaţi veniţi sub arme. Regele pieri în timp ce încerca să se salveze prin fugă. Bătălia s-ar fi putut solda, eventual, cu un succes, dar campania i-ar fi rezervat ţării, oricum, aceeaşi soartă ca şi decisiva bătălie de la Mohács: statul feudal maghiar s-a prăbuşit sub presiunea puterii imperiului otoman.

IV. ŢARA SCINDATĂ ÎN TREI (1526–1686)

După bătălia de la Mohács oastea otomană victorioasă îşi reluă înaintarea, ocupând şi prădând Buda dar, odată cu venirea toamnei, campania s-a încheiat, turcii retrăgându-se fără a lăsa trupe de ocupaţie. Regatul avea un moment de răgaz. Cine să preia însă cârma ţării? Candidaţii partidelor antagoniste reprezentau implicit câte o altă concepţie de politică externă. Partida nobilimii de rând l-a ales rege pe Ioan Zápolya (Szapolyai; 1526–1540) – cel mai mare latifundiar al ţării –, ridicat din rândurile sale doar cu două generaţii în urmă. Acest rege „naţional" (pământean) neputând rezista presiunilor otomane doar cu forţe proprii, cu resursele ţării, politica sa era nevoită să ia o turnură „turcofilă", deşi, firește, nici regele János, nici adepţii săi nu se gândeau să le deschidă cale liberă turcilor. Ceva mai târziu, un mic grup al baronilor, invocând şi tratatele de succesiune i-a oferit tronul arhiducelui austriac Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, Habsburgul, stăpân peste un imperiu mondial. Domnia lui Ferdinand I (1526–1564) putea să însemne sprijin internaţional, el fiind ales şi rege al Boemiei, şi deci în situaţia de a concentra forţele ţărilor vecine, nemaivorbind de eventualul ajutor al puternicului său frate, în lupta antiotomană. Alegerea unui rege Habsburg implica însă riscul ca, având în vedere pretenţiile la hegemonia europeană ale dinastiei, lupta antiotomană să rămână pe planul al doilea, nefiind exclus ca Ferdinand să fie el acela care să trebuiască să-şi sprijine fratele.

Trupele de mercenari ale lui Ferdinand I au ocupat regatul în 1527. Spre a-şi reocupa ţara, regele János s-a aliat cu turcii spre a-şi reocupa ţara. În 1529 sultanul porni o armată uriaşă ca, sub pretextul ajutorării lui Zápolya, să ocupe Viena, dar suferi un eşec. Odată cu retragerea trupelor otomane în Balcani, războiul intern izbucni din nou. Configuraţia teritoriilor stăpânite de cei doi regi se modificau permanent, cetăţi, comitate şi oraşe trecând de la un stăpân la altul. În 1532 partea apuseană a Ungariei a fost traversată de o oştire

turcească mai mare decât toate cele de până atunci, cu scopul de a ocupa posesiunile ereditare ale Habsburgilor. Micul fort al oraşului Kőszeg a curmat însă înaintarea cuceritorilor şi, cu toate că după un asediu de câteva săptămânii ei au reuşit să arboreze pe zidurile sale tuiul, între timp în Alpi începuse să ningă şi, timpul pierdut nemaiputând fi recuperat, retragerea deveni inevitabilă.

În taberele ambilor regi s-a întărit convingerea că continuarea divergenţelor este în detrimentul tuturora şi foloseşte doar turcilor. Sub presiunea anturajului lor, cei doi monarhi au încheiat în 1538 pacea de la Oradea, punând capăt conflictului şi convenind ca după moartea lui Zápolya întreaga ţară să-i revină lui Ferdinand. Această pace nu a fost respectată de nici una din părţi, la naşterea fiului său regele János obligându-şi adepţii să jure pe regalitatea noului născut. După moartea lui Zápolya văduva sa, regina Izabella, împreună cu Ioan Sigismund, acesta din urmă încă sugar, dar încoronat, se instala în cetatea Budei. Ferdinand începu asediul cetăţii. În 1541 îi sosiră în ajutor trupe otomane şi în ziua aniversării bătăliei de la Mohács – reuşiră printr-un şiretlic să ocupe cetatea. Principala fortăreaţă a Ungariei, dimpreună cu fâşia centrală a ţării ajunsese astfel sub stăpânirea lor. Stambulul, dându-şi seama că în viitorul apropiat nu va cuceri posesiunile ereditare austriece, nu-şi permitea riscul de a lăsa pe mâna lui Ferdinand Ungaria, pe care dorea să şi-o facă teatru de operaţiuni. Principala tendinţă a politici turceşti din deceniile următoare a fost lărgirea în direcţia est-vest a breşei deocamdată înguste ce tăia trupul ţării. La est de teritoriul stăpânit de turci, dincolo de Tisa şi în Transilvania se instalase Ioan Sigismund sub proteguirea lui Fráter György (George Martinuzzi). Aici s-a format principatul Transilvaniei; părţile apusene şi nordice rămânând în stăpânirea lui Ferdinand, acestea au fost teritoriile unde s-a restrâns, ca o moştenire a Ungariei medievale, Regatul Ungariei, regalitatea ungară. În urma situaţiei date, ţara era ruptă în trei părţi, şi această stare de lucruri – cu considerabile modificări teritoriale intervenite pe parcurs – s-a statornicit pentru un secol şi jumătate.

Ferdinand, spre a-şi asigura stăpânirea, era nevoit să se sprijine pe stări, şi de aceea a procedat doar cu prudenţă şi

treptat la crearea unui aparat de stat centralizat. Nedispunând de forţe reale pentru alungarea turcilor, până şi cotropirea o putea evita doar prin împrejmuirea teritoriului cu un nou sistem de fortificaţii. Acest sistem s-a realizat la mijlocul secolului al XVI-lea. apărând hotarele Ungariei regale de-a lungul liniei care, pornind din Croaţia, mergea către nord şi arcuindu-se apoi spre est ajungea până la graniţa cu Transilvania. Construirea cetăţilor, menţinerea trupelor de mercenari ce le asigurau apărarea, campaniile reînnoite an de an au necesitat sume considerabile, între 300.000 şi 800.000 de florini. De pe teritoriul Ungariei vistieria încasa însă chiar şi în asemenea condiţii de război cca o jumătate de milion de florini, ţara în linii mari asigura din forţe proprii funcţionarea sistemului de apărare. Deoarece aceşti oşteni apărau şi provinciile ereditare austriece, dimpreună cu Cehia, la solda lor contribuiau şi ele, cel puţin în principiu, căci în realitate garnizoanele cetăţilor rămâneau adesea cu solda neachitată: „nici în car, nici în căruţă".

Linia de apărare a fost pusă la grea încercare cu ocazia marilor campanii otomane. Garnizoanele însă au făcut faţă: în 1552 Timişoara şi Drégely încap pe mâna turcilor numai după o rezistenţă eroică iar cetatea Eger ţine piept până la capăt, turcii fiind nevoiţi să-i sisteze asediul. În 1566 sultanul însuşi pomi în fruntea unei oştiri de 100.000 de capete împotriva cetăţii Szigetvár, fortăreaţa – cheie a ţinuturilor transdanubiene. Garnizoana comandată de banul croat Zrínyi Miklós a rezistat timp de o lună. Nu a sosit însă nici o armată de despresurare – împăratul, temându-se pentru siguranţa liniilor sale de aprovizionare, nu s-a mişcat de lângă Győr – şi când cetatea ruinată de artilerie nu mai putea fi apărată, garnizoana în frunte cu Zrinyi, năvălind dintre zidurile incendiate, se năpusti asupra turcilor, la moarte sigură. Cetatea a căzut, dar campania s-a soldat totuşi cu un eşec, neputând fi continuată din cauza timpului pierdut. Bătrânul sultan Soliman al II-lea a murit încă în timpul asediului.

Expansiunea turcească şi-a atins limita maximă în Ungaria. Traversarea Balcanilor de către trupele recrutate în Asia Mică necesita aproape trei luni. Din cauza greutăţilor de aprovizionare turcii nu se angajau în campanii de iarnă, retrăgându-şi grosul trupelor înainte de venirea anotimpului

rece. Iată pentru ce rezistenţa fie chiar şi de câteva zile, a oricărei cetăţi sau fortăreţe, căpăta o enormă importanţă. Intensitatea ofensivei turceşti era frântă: planul de a pătrunde în inima Europei pe valea Dunării şi de a ocupa Viena nu s-a putut realiza.

În partea răsăriteană a ţării se instalase regina Izabella de Jagello (1541–1551), văduva regelui János. Direcţia principală a expansiunii otomane era cea de nord-vest, din punct de vedere otoman Transilvania ajunse zonă periferică, turcii înşişi împăcându-se cu faptul că acolo exista un principat autonom, dar aliat şi tributar porţii. Dirigentul politicii în partea estică a ţării era George Martinuzzi, iar el năzuia la unificarea tuturor teritoriilor neocupate de turci sub sceptrul Habsburgilor: în 1551 printr-o bruscă decizie, el deschide porţile Transilvaniei în faţa oştilor lui Ferdinand. Armata de câteva mii care sosi era însă neputincioasă în faţa unei invazii turceşti, nefiind bună decât de sperietoare, de ameninţare la adresa opoziţiei turcofile. Zadarnic îi asalta Martinuzzi pe Habsburgi ca să-i trimită trupe mai consistente în Transilvania; zadarnic i-a ţinut în şah pe turci cu o dibăcie diplomatică fără pereche, ajutorul care să reprezinte o forţă decisivă nu mai sosea, ba mai mult : neavând încredere în Martinuzzi, comandantul trupelor austriece puse la cale asasinarea sa. Principatul lui Ioan Sigismund (1559–1571) a devenit autonom sub protectorat turcesc, iar Habsburgii îl recunosc şi ei ca atare prin tratatul de la Speyer (1570). Era de-acum clar că aceste îndepărtate teritorii învecinate cu Ungaria regală doar pe o porţiune scurtă în nord erau imposibil de menţinut într-o stare de unitate politică. Aşa stând lucrurile, politica Habsburgilor avea interesul să opteze pentru principatul Transilvaniei, şi nu pentru suzeranitatea turcească. Ştefan Báthori (1571–1586) a reuşit să-şi impună domnia şi în faţa diplomaţiei europene, aşa că poate fi considerat fondatorul propriu-zis al principatului.

Părţile centrale ale ţării făceau parte din imperiul otoman. Centrul administraţiei turceşti se afla în vilaietul de la Buda, alături de care, concomitent cu extinderea posesiunilor turceşti, s-au organizat şi altele. Dreptul otoman făcea distincţie între musulmani şi între „raiale", adică creştinii din teritoriile cucerite. Aceştia din urmă aveau o condiţie subor-

donată şi plăteau impozit personal. Aşa se explică faptul că turcii nu aplicau convertirea forţată. În teritoriul cucerit s-a menţinut, în linii mari, sistemul de impunere moştenit de la statul maghiar, astfel că ţăranii erau grevaţi aproximativ de aceleaşi sarcini. Ungaria regală însă nu a renunţat niciodată, din punct de vedere juridic, la aceste teritorii. Cele cinci secole de existenţă statală suverană se înrădăcinaseră atât de adânc încât – în comparaţie cu ţările balcanice total subjugate, lipsite de sprijinul moral al existenţei statale multiseculare – Ungaria virtuală exista ca şi unitară: instituţia comitatelor. refugiată în Ungaria regală, funcţiona în continuare, iar feudalii se străduiau să-şi încaseze renta, adesea numai simbolică; s-a menţinut vechea rânduială a proprietăţii, iar justiţia continua să existe. „Turcirea" – conformarea cu administraţia şi jurisdicţia turcă – se pedepsea cu moartea. În consecinţă, otomanii nu au reuşit niciodată să transfonne radical structura socială a teritoriilor cucerite.

Războaiele, distrugerile au cauzat depopularea acestor teritorii. Populaţia rămasă s-a concentrat în târgurile ce-i ofereau o securitate sporită. Reţeaua densă a aşezărilor rurale existentă în evul mediu s-a distrus, pământurile cândva intens cultivate s-au transformat în mlaştini şi terenuri sterpe. Populaţia oraşelor practica pe imensele păşuni din jur un păstorit extensiv, mânându-şi cirezile şi hergheliile către Veneţia, Viena, Europa Centrală. În oraşele-târguri din câmpie s-a format astfel o pătură civico-rurală înstărită, care se fortifica şi se conştientiza pe zi ce trecea, luând în propriile mâini problemele administraţiei locale: astfel s-a născut „comitatul ţărănesc".

Oraşele cucerite de turci erau în schimb sortite pieirii. Populaţia lor a emigrat, cei rămaşi nu erau lăsaţi să construiască, comerţul cu teritorii îndepărtate a devenit nesigur. În locul celor plecaţi s-au stabilit oşteni turci, diferite populaţii balcanice, turcii construiau doar minarete şi băi, toate acestea conferind oraşelor un aspect din ce în ce mai oriental.

Profilul spiritual al societăţii s-a transformat esenţial în prima jumătate a secolului al XVI-lea: reforma a triumfat şi în Ungaria, convertind la noua credinţă marea majoritate a populaţiei ţării. La răspândirea ei rapidă a contribuit şi populaţia germană a oraşelor regale; acestea, legată de diferite te-

ritorii germane prin tradiţionale contacte culturale, a înlesnit afirmarea orientării luterane (evanghelice) a reformei. În părţile cucerite de turci organismul bisericesc catolic s-a destrămat iar ocupanţii erau indiferenţi faţă de polemicile religioase ale creştinilor. Conştiinţa identităţii de stare a nobilimii a fost întărită de curentul calvin (reformat) al protestantismului, care punea accent pe chemarea şi responsabilitatea individului, considerând justificată chiar şi opoziţia acestuia faţă de un suveran despotic. Împreună cu stăpânii feudali se converteau şi supuşii lor, astfel că majoritatea ţării a devenit protestantă. În Transilvania, sub protecţia principelui Ioan Sigismund s-a putut înrădăcina chiar şi religia anti-trinitariană (denumită mai târziu unitariană), prigonită în toată Europa; mai mult chiar, în 1568, pentru prima oară în Europa, aici a fost enunţată libertatea celor 4 religii recepte (catolică, luterană, reformată-calvină şi unitariană).

În 1571 nobilimea Transilvaniei l-a ales principe pe Ştefan Báthori, opţiune confirmată şi de către Poartă. Faţă de împăratul şi regele Maximilian în schimb, principatul a trebuit să-şi asigure neatârnarea prin forţa armelor. Báthori s-a gândit să scape de turci într-un mod novator: în 1576 a obţinut tronul polon, cu intenţia de a-şi realiza ambiţiile prin forţa unită a celor două ţări. După mutarea în noul său regat s-a apucat de reîntărirea puterii statale; polonezii îl cinstesc ca pe unul dintre cei mai mari regi de-ai lor. Prin campaniile purtate pentru dobândirea teritoriilor ruseşti şi ucrainene a servit interesele nobilimi polone, folosindu-se însă şi de resursele Transilvaniei. N-a ajuns mai aproape de marele său scop politic final dar urmaşilor Sigismund şi Andrei Báthori (care au domnit, când unul, când altul, de la 1586 până la 1602) le-a lăsat moştenire un aparat de stat funcţional şi aliaţi externi de încredere.

În Ungaria regală a rămas valabil dreptul alegerii libere a regelui. Dietele îl alegeau rege, în mod consecvent, pe arhiducele de Habsburg ales împărat romano-german de către principii electori. Astfel Ungaria a ajuns practic în uniune personală cu imperiul romano-german. O legătură mai strânsă s-a realizat însă doar cu teritoriile stăpânite nemijlocit de Habsburgi (titlul de împărat nu însemna putere suverană reală peste întregul teritoriu), cu provinciile ereditare aus-

triece şi cu Cehia. În timpul domniei lui Maximilian I (1564–1576) şi Rudolf I (1576–1608) desăvârşirea organizării unui aparat de stat centralizat a fost zădărnicită, pe lângă opoziţia stărilor, de falimentul financiar al familiei Fugger, creditoarea Habsburgilor, şi de prăbuşirea finanţelor statului. Oştenii cetăţilor de margine au rămas neplătiţi, neputându-se asigura nici măcar echiparea acestor cetăţi cu utilaj de război, astfel că, în ciuda păcii formale, turcii – prin incursiuni şi expediţii de jaf prin cucerirea unor cetăţi mai puţin importante – îşi lărgeau mereu aria de ocupaţie. În fâşia nesigură dintre cetăţile de margine s-a încetăţenit sistemul dublei impuneri: aici, populaţia plătea impozit deopotrivă feudalilor turci şi unguri, sume egale în principiu, dar practic fiind permanent tulburată şi de incursiunile de pradă ale oştenilor de graniţă. Aceştia din urmă, pentru a-şi asigura o sursă de existenţă stabilă, au fost nevoiţi să gospodărească şi ei, în anii de pace.

În ultima treime a veacului a luat avânt mişcarea spirituală şi politică a contrareformei. Suveranul a respins revendicările stărilor în chestiunea exercitării libere a religiei protestante, fapt care a ascuţit diferendele dintre stările Ungariei şi curtea de la Praga. Aspiraţiile absolutiste ale Habsburgilor s-au dovedit însă lipsite de vlagă, respectiv dezavantajoase pentru ţară. Drept care, deşi obţinuseră posesiuni şi în provinciile ereditare intrând prin căsătorii în legături familiale cu aristocraţia cehă şi austriacă, marii feudali se străduiau să-şi afirme interesele prin întărirea opoziţiei stărilor. Mişcări similare putem observa şi în rândurile stărilor din Austria şi Cehia. Puterea Habsburgilor se clătina.

În acelaşi timp, pentru contemporani era evidentă şi slăbiciunea internă a imperiului otoman, măcinat de conflicte dinastice şi de anarhia feudală. Războaiele din Persia au sustras forţele imperiului din părţile europene. Posesiunile din Ungaria, ca zone de margine ale unui mare imperiu, erau nerentabile pentru otomani: menţinerea stăpânirilor, întreţinere cetăţilor, plata soldelor îi costau mai mult decât câştigau din impozitele încasate aici.

Iniţiativele războinice ale beilor şi căpitanilor de margine s-au transformat pe nesimţite într-un conflict major între sultan şi împărat: războiul de 15 ani (1591–1606). La început

părea că şansa militară îi părăsise definitiv pe turci. Numeroase cetăţi au fost recucerite; mulţi oameni – mai ales din categoria numită „hajdu" (=haidău-haiduc), deci foştii mănători de vite – i s-au raliat de bună voie oştirii. Entuziasmate de aceste succese, ţările Habsburgilor au oferit benevol considerabile ajutoare militare iar în fruntea oştirii a ajuns un strateg talentat şi înzestrat cu spirit de iniţiativă. Poarta ceru pace, dar curtea – adeptă timp de atâtea decenii a politicii de pace – a decis de această dată continuarea conflictului: sursele financiare activizate asigurau venituri grase pentru antreprenorii de război, organizatorii militari şi furnizorii armatei. Războiul fu continuat, fără însă ca vreuna din părţi să poată dobândi noi succese sau victoria decisivă. Timp de ani îndelungaţi Ungaria a fost teatru de operaţiuni. O cutreierau trupe de mercenari, adesea mercenari doar cu numele, căci în realitate îşi suplineau soldele restante prin pradă şi jaf. În urma armatelor bântuia ciuma. Oraşele au fost incendiate, zonele de ocupaţie bântuite de hoarde tătăreşti. Mercenarii jefuiau biserici, răscoleau şi prădau morminte, îi schingiuiau pe ţăranii căzuţi pe mâna lor, pentru a le afla ascunzătorile, apoi îi omorau. Curtea şi statul major de la Viena păreau impasibile faţă de toate acestea.

Deşi ocupanţii turcii secătuiau ţara de câteva decenii, prima scădere drastică a populaţiei survine doar acum, în războiului de 15 ani. Populaţia decimată îşi caută adăpost în păduri, în munţi, cronicarul transilvănean înregistrând chiar şi fenomene de canibalism. Nobilii şi magnaţii care sperau că războiul le va reda posesiunile aflate sub ocupaţie otomană se înşelaseră amarnic. Dispariţia totală a securităţii existenţei a creat o comunitate de interese în rândurile celor dornici să schimbe situaţia: nobili, orăşeni, oşteni de margine sau chiar iobagi. Nu se simţeau în siguranţă nici măcar marii latifundiari loviţi de grave pierderi materiale: înscenându-le procese de „înaltă trădare", curtea încerca să acumuleze putere şi bani luându-le viaţa şi averile. Nemulţumirea izbucni mai întâi prin răscoala haidăilor (hajdu) în fruntea căreia se afla un mare feudal din categoria celor ameninţaţi, înzestrat cu excelente calităţi de comandant şi de politician, Ştefan Bocskai. Susţinut de aceşti oşteni ai săi a ocupat mai multe comitate din Ţara de Sus a Ungariei, cucerind unele după

altele oraşe şi cetăţi. După o oarecare ezitare datorită rezervei faţă de populaţia *hajdu,* i s-a alăturat şi nobilimea comitatelor. Imperialii nu dispuneau de forţe suficiente pentru suprimarea militară a răscoalei, singurul colţ de ţară credincios regelui rămânând partea vestică a regiuni Transdanubiene. Stările răzvrătite, adunate în 1605 în dieta de la Szerencs, l-au ales principe pe Bocskai. Cu aceeaşi ocazie au fost formulate prejudiciile aduse stării nobiliare, doleanţe care îndemnaseră la răscoală împotriva suveranului – în istoria dreptului public maghiar este prima referire la clauza dreptului rezistenţă din Bula de Aur din 1222 – şi s-a dat o proclamaţie către popoarele Europei, prin care regele este acuzat, nu fără motiv, că ar intenţiona „să transforme Ungaria în provincie ereditară". Negăsind sprijin în Europa creştină, răsculaţi au acceptat – de nevoie, precum înşişi au accentuat – alianţa cu Poarta.

Într-adevăr, Poarta îşi continua propriul război, refuzând să încheie pace atâta vreme cât condiţiile lui Bocskai nu aveau să fie satisfăcute. Aceasta din urmă fu dăruit chiar cu o coroană din partea sultanului, dar el – dând dovadă de clarviziune politică – nu era dispus să accepte statutul de rege vasal. Actul detronării Habsburgilor nu ar fi fost acceptat nici de majoritatea nobilimii. Bocskai însă ştia prea bine că nici alungarea turcilor nu era posibilă în conjunctura existentă. El râvnea deci la o pace sigură, garantarea drepturilor nobilimii şi ale haidăilor care-l sprijiniseră cu arma în mână. Acestora le-a acordat privilegii nobiliare colective, aşezându-i – ca oşteni-ţărani liberi – pe propriile sale posesiuni. Reuşi astfel să integreze în societatea feudală a vremii această categorie războinică, liniştindu-i totodată şi pe nobili şi conservând pe deasupra forţa militară a haidăilor ca o rezervă pa care să poată conta şi mai târziu.

În 1606, prin compromisul dintre stări şi curte, a fost semnată pacea de la Viena. Au fost satisfăcute revendicările importante ale răsculaţilor, s-a garantat libertatea religiilor protestante, a fost recunoscută din nou independenţa Transilvaniei, ceea ce în viziunea lui Bocskai era principala chezăşie a păstrări celorlalte cuceriri. Precum a consemnat şi în testamentul său politic, „atâta vreme cât coroana ungară se va afla acolo sus, la neamţ, naţie mai puternică decât a noas-

tră, iar regatul Ungariei va să atârne de nemţi, are să fie întotdeauna necesar şi util a se susţine un principe ungur în Transilvania". Prin medierea lui Bocskai, în acelaşi an s-a încheiat şi cu turcii pacea de la Zsitvatorok. Răscoala a fost deci încununată de succes: prin aşezarea haidăilor s-a realizat un model pentru ridicarea ţărănimii; au fost garantate privilegiile stărilor; libertatea religioasă şi implicit autonomia ţării; în sfârşit, s-a pus capăt războiului ce secătuia ţara. Nu multă vreme după încheierea păcii principele părăsi lumea celor vii.

Compromisul stărilor cu curtea a fost ridicat la putere de lege odată cu investirea noului suveran, Matia al II-lea (1608–1619). În locul organelor centralizate ale puterii de stat a reînviat aparatul de stat al stărilor. S-a legiferat faptul că regele poate să acorde dregătoriile ţării doar ungurilor şi să doneze domenii doar nobilimii maghiare. Suveranul nu se poate amesteca nici în relaţiile dintre iobagi şi feudali, acordarea ori interzicerea dreptului de liberă strămutate fiind lăsată la discreţia comitatelor. Interesele de clasă ale nobilimii erau susţinute şi prin limitarea drastică a privilegiilor orăşenilor: în dietă toate oraşele laolaltă erau îndreptăţite la un singur vot. Zidurile refortificate care separau stările au frânat mobilitatea socială, au blocat căile de emancipare a ţărănimii iobage şi a oraşelor-târguri.

După ce a obţinut tronul ceh, iar mai apoi, în 1612, coroana imperială, suveranul a început să promoveze treptat interesele puterii statale centralizatoare. A încercat chiar să impună dependenţa Transilvaniei, bastionul extern al tendinţelor de autonomie ale stărilor. Prilejul i-a fost oferit de neinspirata politică externă a lui Gabriel Báthori (1608–1613), principe talentat, dar cu ambiţii excesive; ajuns în impas, aceasta deschide el însuşi porţile Transilvaniei în faţa imperialilor, dar turcii le-au luat-o înainte, ocupând principatul. Báthori a fost până la urmă asasinat de haidăii săi. Urmaşul lui a fost Gabriel Bethlen (1613–1629), candidatul sultanului.

În situaţia dificilă, noul principe a reuşit, printr-o abilitate diplomatică fără pereche, „să-i scoată pe turci cu vorba" din ţară, în scurtă vreme întărindu-şi poziţiile şi faţă de stările Transilvaniei. A revizuit donaţiile făcute de predecesorii săi şi, întărind astfel fondul funciar al domniei, a devenit în

ultimă analiză singurul veritabil latifundiar al Transilvaniei. Deoarece venise la putere cu sprijinul Porţii, domnia sa nu a fost recunoscută de Habsburgi. Bethlen a înlăturat însă comploturile urzite împotriva sa, reuşind să obţină şi la Viena recunoaşterea sa ca principe.

În timpul guvernării sale energice a reuşit să pună capăt anarhiei. Chestiunile zilei convergeau în mâinile principelui. A concentrat veniturile ţării, inaugurând un vast program de construcţii. A ţinut sub control şi a înlesnit prin avantaje comerţul exterior; atunci au început filierele acestuia să ajungă până-n Scandinavia şi Ţările de Jos. A chemat în ţară sau chiar la curte meşteşugari, oameni de ştiinţă, artişti din străinătate; pe tinerii transilvăneni îi trimitea să înveţe la universităţile protestante ale Europei. Nobilimea Transilvaniei, prosperă, s-a înclinat în faţa politicii absolutiste. Aparent, el respecta formele politice ale organizării pe stări, convocând dieta an de an, spre a-i vota impozitele.

Principatul astfel întărit îşi dobândi un prestigiu european, devenind un factor de sine stătător în politica internaţională. După izbucnirea războiului de 30 de ani, Bethlen s-a aliat cu stările Cehiei, trimiţându-le în ajutor o armată. Scopul său era zdruncinarea puterii Habsburgilor, reunificarea Ungariei şi, în ultimă instanţă, izgonirea turcilor. În urma campaniei sale reuşite, oştile cehe şi maghiare au împresurat Viena. Bethlen a fost ales principe, apoi, în 1620, rege al Ungariei. El a decis însă amânarea încoronării, deoarece în caz de victorie amânarea oricum nu ar fi avut importanţă, pe când în alternativa înfrângeri îi lăsa deschisă posibilitatea încheierii unui compromis cu Habsburgii. Înfrângerea catastrofală a cehilor de la Muntele Alb (1620), care a degradat Cehia asimilând-o provinciilor ereditare, l-a deposedat pe Bethlen de cel mai puternic dintre aliaţii săi. În 1622 a încheiat pacea de la Nikolsburg, prin care a întărit din nou privilegiile stărilor şi libertatea religiilor protestante, alipind la principatul său şapte comitate din nord-estuí Ungariei. Toate acestea au contribuit la considerabila întărire a ţării şi la sporirea veniturilor statului.

În 1623 a reînceput războiul, reuşind să obţină lângă râul Morava o victorie strălucită asupra oştilor lui Wallenstein. Neavând sprijin din afară, a fost din nou nevoit să încheie

pace, prin care a întărit tratatele precedente. În 1626 se afla din nou în luptă cu armata lui Wallenstein. Înfăptuirea năzuinţelor sale de mari perspective a fost zădărnicită de moartea sa prematură. Ceea ce a reuşit să realizeze îl plasează însă în şirul celor mai de seamă personalităţi din istoria Transilvaniei: din ţara ajunsă obiect de jaf al trupelor de mercenari austrieci şi otomani a creat un principiu dezvoltat, puternic, prosper, independent, de care se ţinea seama şi în politica europeană. Centrul de greutate al istoriei ungare s-a deplasat în partea estică a ţării.

Urmaşul lui Bethlen, Gheorghe Rákóczi I (1630–1648), era cel mai mare latifundiar din estul Ungariei. Consolidându-şi domnia, el a continuat politica predecesorului său, implicându-se în războiul de 30 de ani. Aliat cu suedezii, a purtat mai multe campanii, dar în momentul decisiv trupele sale au fost rechemate de către Poartă, sub ameninţarea că în caz de refuz invadează Transilvania. Întors din campania întreruptă, principele a reuşit totuşi să încheie în 1645, la Linz, o pace favorabilă care garanta în fond prevederile tratatelor precedente, adjudecând din nou Transilvaniei cele şapte comitate din nord-est. Cu ocazia păcii din Westfalia însă, pace care punea capăt războiului de 30 de ani, Transilvania nu a reuşit să-şi impună statutul de putere autonomă în Europa, principatul rămânând izolat sub aspectul politicii externe. Au rămas însă intacte prosperitatea economică, puterea, forţa armată, protestantismul şi renumele Transilvaniei.

Domnia lui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1660) a risipit această moştenire. El se autointitula „principe absolut", şi, în politica internă, proceda într-adevăr după bunul său plac. Supraestimând atât puterea ţării sale, cât şi importanţa conjuncturii internaţionale, s-a angajat în temerare planuri de politică externă, zicându-şi că Anglia este puterea care ar putea să-şi asume rolul conducător al unei noi coaliţii antihabsburgice. A trimis soli la Cromwell, în Olanda, Danemarca şi Suedia. Ca scop imediat şi-a fixat ocuparea tronului polon, pornind în 1657, în alianţă cu suedezii, o campanie în Polonia. Poarta i-a interzis însă acţiunea şi drept răzbunare, a revărsat hoardele tătărimii peste Transilvania. Decenii întregi ţara nu şi-a putut reveni de pe urma acestui jaf dezastru-

os. Oraşe înfloritoare s-au mistuit în flăcări; zeci de mii de oameni puşi în lanţuri se târau către pieţele de sclavi de la Marea Neagră. În drum spre casă oastea princiară căzu ea însăşi în captivitatea tătarilor. Principele muri din cauza rănii suferite pe câmpul de luptă, în timp ce se apăra împotriva unei noi expediţii represive turceşti. Zadarnic au încercat ardelenii să-şi aleagă din nou un principe autoritar, exponent al unei politici independente. În timp ce Viena privea nepăsătoare agonia Transilvaniei, Poarta şi-a impus propriul favorit, în persoana principelui-marionetă Mihail Apafi (1661–1690). Împărtăşind soarta de care avusese parte cu sute de ani în urmă, Muntenia şi Moldova, înfloritoarea provincie decăzu în starea de vasală a turcilor.

Concepţia politică transilvăneană, elaborată şi lăsată drept moştenire de Bocskai, care considera că obiectivul fundamental din epocă era izgonirea otomanilor, a continuat să existe, în Ungaria regală. În volantele sale politice banul croat Miklós Zrínyi insistă asupra necesităţii de a se crea o armată naţională, deoarece în ciuda orientării sale filohabsburgice îşi dăduse seama că de la aceştia ar fi zadarnic să se aştepte să-i alunge pe turci. În acelaşi timp, magnat latifundiar în regiuni limitrofe cu otomanii, şi deci cunoscător al forţei acestora datorită acţiunilor sale de gherilă cât şi din ştirile venite dinspre centrul imperiului, el şi-a dat seama că puterea otomană intrase în declin. Zrínyi dorea să ia cârma politicii interne Ungare ca palatin, însă realizarea acestei ambiţii a eşuat, lovindu-se de opoziţia curţii. Concomitent cu cristalizarea programului vizând un regat naţional puternic, s-a constituit şi o mişcare politică a nobilimii de rând. Conducătorii acesteia au luat legătura cu Zrínyi.

Evoluţia politică de la mijlocul secolului nu era însă favorabilă acestor proiecte. Zrínyi însuşi contase pe o Transilvanie puternică, eventual chiar pe regalitatea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, dar prăbuşirea Ardealului spulbera aceste speranţe. Cât despre turci, ei, fortificaţi tocmai de luptele interne, au pornit în 1663 o nouă campanie împotriva liniei de margine. Atunci au căzut Érsekújvár (Nove Jamki) şi un întreg şir de cetăţi dm părţile nordice. Însărcinat cu organizarea defensivei pe ţară, Zrínyi s-a angajat în primăvara anului următor în contraofensivă, a recucerit cetăţi, iar în cea

mai reputată dintre acţiunile sale militare a distrus prin incendiere podul de la Eszék (Osijek), cheia principalei linii de aprovizionare a armatei otomane. Generalul Montecuccoli, comandantul suprem al oştilor imperiale, a desfăşurat şi el o campanie reuşită culminând prin victoria nimicitoare de la Szentgothárd. După aceste succese, în mod cu totul neaşteptat, împăratul-rege Leopold I (1657–1705) a încheiat pacea, şi încă în condiţii umilitoare. Pacea odioasă de la Vasvár (1664) nu numai că garanta cuceririle otomane de până atunci, ci, în schimbul păcii turcii primeau noi cetăţi, printre care Érsekújvár şi Oradea! Pacea a stârnit consternare în toată Europa şi o imensă amărăciune în Ungaria. Nemulţumirea i-a îndemnat la uneltiri complotiste până şi pe marii seniori, dar tocmai pe când organiza acţiunea, Zrínyi fu răpus la o vânătoare de colţii unui mistreţ rănit.

Conspiraţia marii nobilimi, rămasă fără adevăratul ei conducător, trecu sub îndrumarea palatinului Ferenc Wesselényi. Conspiratorii căutau aliaţi externi, orientându-se şi spre nobilimea de rând, dar programul lor antihabsburgic abstract nu s-a putut concretiza nici într-un lung şir de ani. Palatinul murise deja, când Péter Zrínyi, fratele mezin al banului şi Francisc Rákóczi I au declanşat răscoala, în 1670. Din informaţiile primite de la Poartă şi din mărturiile penitente ale unor participanţi care cereau graţiere, Viena a aflat din timp despre ceea se pregătea. Zadarnic i-au părăsit Péter Zrínyi, Ferenc Frangepán şi Ferenc Nádasdy pe răsculaţi: din temniţa de la Wiener-Neustadt au ieşit numai spre a urca treptele eşafodului. Mulţi dintre micii nobili veniţi sub arme au ajuns în captivitate, dar şi mai mulţi s-au refugiat în Ardeal.

Potrivit părerii consilierilor lui Leopold I magnaţii unguri „îşi dăduseră pe apa sâmbetei" constituţia, cu alte cuvinte se făcuseră ei singuri nedemni de a fi guvernaţi conform propriilor legi. Ţara a fost ocupată de trupele imperiale, în cetăţi s-au instalat garnizoane austriece. Constituţia a fost abrogată, introducându-se un absolutism făţiş. Bunurile conspiratorilor şi răzvrătiţilor au fost confiscate. În locul mijloacelor paşnice de până atunci, constând mai ales din reconvertirea magnaţilor, contrareforma începu acum să lichideze protestantismul prin violenţă. Bisericile au fost ocupate cu forţa, adepţii alungaţi, pastorii vânduţi ca sclavi pe galere.

Nobili care-şi simţeau în pericol viaţa şi averea, oştenii concediaţi ai cetăţilor de margine, ţăranii şi orăşenii izgoniţi din cauza religiei lor, haidăii rămaşi fără ocupaţie datorită noii politici comerciale a curţii se adunau pe Tisa de Sus, la graniţele Transilvaniei. Principele Mihail Apafi nu îndrăznea să-i sprijine făţiş căci tabăra de câteva mii a acestor fugari reînvia mereu tensiunea politică dintre turci şi germani, dintre Ardeal şi Ungaria regală. Neîncadrabil în v reo categorie din structura pe stări şi înzestrat cu conştiinţa „stării ostăşeşti", acest grup şi-a ales numele oştii de cruciaţi a lui Dózsa, zicându-şi „kuruc" (kuruţi) şi atacându-i în această calitate, în 1672, pe oştenii imperiali, etichetaţi drept „labanc" (lobonţi). Campaniile lor de surprindere au fost încununate de succes, dar le-a lipsit conducerea unitară şi sprijinul extern, până ce în 1678 comanda lor a fost preluată de tânărul magnat Imre Thököly, provenit dintr-o familie luterană de negustori înstăriţi, ridicaţi de puţină vreme în rândurile marii nobilimi. Thököly era un strateg remarcabil, manevrând cu dibăcie oştile kuruţeşti şi, cu toate că în bătălii mai mari vitejii săi erau depăşiţi de mercenari, el a reuşit să reziste ani de zile în Ungaria de Sus. Se intitula principe, refuzând şi el coroana regală oferită de turci.

Curtea a fost nevoită să facă concesii. În 1681, după o vacanţă de aproape două decenii, dieta a fost din nou convocată, de data aceasta la Sopron. Regele e reinstaurat constituţia nobiliară; s-a enunţat libertatea comerţului (deoarece pe comerţul exterior încercau să pună mâna societăţi monopolizate ce către curte); s-a ordonat retragerea trupelor austriece din ţară; a fost garantată din nou libertatea, ce-i drept, îngrădită, a cultelor protestante; s-a reinstaurat funcţia de palatin. Majoritatea comitatelor s-a împăcat cu concesiile, dar Thököly şi adepţii săi au decis să continue lupta, deşi ea trebuia dusă de-acum şi împotriva comitatelor din nord, trecute de partea regelui. Putând conta în esenţă doar pe „starea ostăşească", Thököly îşi organiză o domnie cu caracter militar. Nepermiţându-şi să renunţe la ajutorul extern, fu nevoit să se alieze cu turcii. Pornirea războaielor de recucerire l-a împins pe „regele kuruţilor" într-o alianţă periculoasă. De-acum îl părăsiră nu numai comitatele, dar şi propriii săi soldaţi, deoarece la sfârşitul veacului dezideratul izgonirii turcilor

devenise deja realist, accesibil, realizabil. Lui Thököly i-a lipsit o concepţie politică temeinic elaborată, însă chiar dacă ar fi avut mari proiecte de perspectivă, în condiţiile date, lipsit de sprijinul intern şi de resurse financiare, îi era oricum sortit să eşueze. S-a refugiat în Turcia fără oşti, iar când sorţii schimbători ai războiului l-au readus în ţară în fruntea unor trupe turceşti, şi-a impus elecţiunea, devenind ultimul principe independent al Transilvaniei, fără a-şi mai putea menţine însă domnia. Soţia sa, Ilona Zrínyi, a mai apărat ani de zile cetatea Munkács, ultima redută a rezistenţei.

Războiul încheiat în ultimă analiză prin recuceriri a fost declanşat şi de astă dată de turci. După ce a reuşit să domine divergenţele interne, marele vizir porni cu o armată de proporţii nemaivăzute (200.000 de oameni) să cucerească Viena (1683). Asediatorii sperau să înfrângă rezistenţa dârză a oraşului imperial prin înfometarea vienezilor, însă în săptămânile scurse între timp gravitatea pericolului a pus în mişcare jumătate din Europa. Trupele de ajutor, alcătuite mai ales din germani şi polonezi, au măturat pur şi simplu armata marelui vizir. În euforia victoriei a luat fiinţă, cu scopul final de a-i alunga pe turci, „Liga Sfântă" în care majoritatea sarcinilor şi le-au asumat Imperiul Habsburgic, Veneţia şi Polonia. Armatele bine echipate ale aliaţilor s-au pus în mişcare în 1685, cucerind oraşele Érsekújvár şi Esztergom, împresurând în anul următor cetatea Budei. Alcătuită din cca 80.000 de oşteni, această impunătoare forţă de asediu a avut nevoie de trei luni pentru a frânge rezistenţa celor 7.000 de apărători. La 2 septembrie 1686 cetatea a fost recucerită prin asalt. Peste câteva ceasuri ardeau şi casele rămase până atunci intacte, cetatea căzând pradă jafului. Prin recucerirea Budei s-a eliberat de sub turci partea centrală a ţării, apoi Slavonia, Bácska, armatele aliate pătrunzând chiar pe teritoriul Balcanilor. În 1689 otomani se angajează într-o contraofensivă de mari proporţii; deşi aceasta nu-şi atinse scopul, adică recucerirea Ungariei, războaiele s-au mai prelungit timp de un deceniu, până ce talentatul comandant proaspăt numit în fruntea armatei imperiale, prinţul Eugeniu de Savoya a dobândit o hotărâtoare victorie asupra turcilor la Zenta, în 1697. Pacea s-a încheiat în 1699 la Karlowitz, Ungaria – cu excepţia zonei timişene – fiind eliberată de sub stăpânirea otomană. (Zona

Timişului a fost eliberată în urma unui nou şir de războaie încheiate prin pacea de la Passarowitz din 1718.)

La rândul ei, Transilvania a căzut şi ea pe mâna imperialilor. Drepturile şi autonomia principatului au fost garantate printr-o diplomă imperială (Diploma Leopoldinum), funcţia de principe fiindu-i rezervată însă împăratului, ceea ce însemna practic suprimarea autonomiei ţării.

După trecerea unui veac şi jumătate s-a pus deci capăt triplei diviziuni a ţării: Ungaria virtuală redevenea Ungaria reală. Destinul ei a fost decis de confruntările politice şi militare cu o mare pondere. Va fi oare capabilă ţara să-şi asigure autonomia, debarasându-se de Imperiul Habsburgic, sau i se va integra acestuia, după modelul Cehiei? Acestea erau limitele posibilităţilor oferite de istorie.

V. EPOCA FEUDALISMULUI TÂRZIU (1686–1790)

Anii lungi ai războaielor de recucerire au pustiit din nou ţara de la un capăt la altul. Oraşele ruinate s-au depopulat, norodul satelor a fost decimat s-a nimicit iar, în lipsa unei puteri statale ferme, dreptate făceau prin forţa armelor căpeteniilor de mercenari şi kuruţii lui Thököly. Împăratul i-a izgonit pe turci sprijinit de forţe provenite în marea lor majoritate din afara Ungariei; ba mai mult: turcii şi-au găsit aliaţi unguri în grupul lui Thököly. Sosise în sfârşit timpul când teoria absolutistă a „drepturilor date pe apa sâmbetei" putea fi completată prin cucerire şi dreptul armelor; cu alte cuvinte: întreaga Ungarie a fost cucerită de suveran prin forţa armelor şi, deci, este o provincie a sa, unde poate dispune după propriul său plac. Prima lecţie despre noua ordine a dat-o generalul Caraffa cu masacrul din primăvara anului 1687 de la Eperjes (Preşov) întemniţându-i şi schingiuindu-i pe cetăţenii care opuseseră rezistenţă şi dând pe mâna călăului 24 de oameni nevinovaţi.

În toamna anului 1687 suveranul a convocat totuşi dieta: părea mai simplu să le impună stărilor acceptarea regimului absolutist. Timorate şi corupte, stările au plecat capul în faţa propunerilor împăratului: au renunţat la dreptul liberei alegeri a regelui, au acceptat transformarea Ungariei în regat ereditar, au abrogat clauza de rezistenţă a Bulei de Aur, au limitat libertatea religioasă a protestanţilor.

Principiile de bază ale noului guvernământ au fost elaborate de către arhiepiscopul de Esztergom, Lipót Kollonich; proiectul se poate rezuma fără exagerare prin următoarele: Ungaria trebuia să devină cerşetoare, catolică şi germană. Incapacitatea curţii, respectiv opoziţia stărilor a zădărnicit punerea consecventă în aplicarea acestor planuri. În teritoriile proaspăt recucerite posesorul îşi putea redobândi domeniul doar dovedindu-şi drepturile de proprietar, şi achitând considerabila contribuţie la cheltuielile de război. În caz contrar comisia pentru noile achiziţii îl califica drept proprietate erarială, donându-l furnizorilor armatei, comandanţilor de trupe sau unor familii de aristocraţi de origine străină.

Situaţia nu s-a consolidat nici după ani de zile. Militarii ocupanţi expropriau poziţiile nobilimii, făceau negoţ invocându-şi imunităţile şi terorizau oraşele. Noua administraţie ori nici nu era încă încropită, ori nu funcţiona, iar în 1703 întregul imperiu a ajuns la faliment financiar.

Pătura cea mai nemulţumită, care nu-şi găsea nicidecum locul, era „starea ostăşească": soldaţii cetăţilor de margine, lăsaţi de izbelişte. Fiind înarmaţi, ei au declanşat încă în 1697 o răscoală în zona Hegyalja, mişcarea lor izolată fiind însă înăbuşită de trupele imperiale cu sprijinul nobilimii: teama reciprocă a nemulţumiţilor îi împiedica să ajungă la o alianţă.

La începutul anului 1703, o nouă mişcare a haiducilor peregrini reuşi să atragă în fruntea sa pe cel mai mare senior latifundiar al ţării, Francisc Rákóczi al II-lea, el însuşi fiind nevoit deja pe atunci să ia calea pribegiei.

Steagul răscoalei l-a desfăşurat Rákóczi; iar sub influenţa argumentelor acestuia şi ale adepţilor săi, nobilimea care privise cu neîncredere şi această mişcare se decise în sfârşit, să i se ralieze, împotriva Habsburgilor. Nobilimea veni şi ea sub arme: lupta pentru libertate a lui Rákóczi îşi făcea începutul.

Francisc Rákóczi al II-lea acţiona deliberat pentru realizarea unui consens social. În patenta sa din 1703 de la Vetés i-a absolvit pe cei veniţi sub arme şi pe membrii familiei lor de toate obligaţiile feudale, dar cei rămaşi acasă erau datori să se achite şi pe mai departe de vechile sarcini. În armata sa luptau împreună nobili şi iobagi, catolici şi protestanţi, maghiari şi nemaghiari, căci principele avea grijă să preîntâmpine ura naţională, socială şi confensională. El n-a trecut cu vederea nici specificul Transilvaniei, dimpotrivă, şi-a dus lupta în calitate de principe al Transilvaniei (ales în 1704), insistând să obţină recunoaşterea internaţională a acestui titlu. I-a primit în tabăra sa pe adepţii lui Thököly, întorşi din Turcia. Şi-a găsit şi aliat extern, în persoana regelui Ludovic al XIV-lea, care se războia de ani de zile cu Habsburgii, pentru succesiunea tronului spaniol. Din Franţa, Rákóczi a primit sprijin material şi ofiţeri competenţi. În aparatul său de stat poziţiile de seamă le deţinea mica nobilime cultă. În locul dominaţiei stărilor, Rákóczi încerca să insti-

tuie statul maghiar centralizat, exponent al unei politici economice conştiente; obiectivele sale depăşeau cu mult perspectiva luptelor duse până atunci pentru independenţa stărilor.

În dieta de la Szécsény (1705) s-a născut un compromis cu privire la forma de stat: după modelul polonez, stările l-au ales pe Rákóczi principe conducător, pe lângă care s-a instituit un organ consultativ – senatul – şi au propus tratative de pace bazate pe două revendicări fundamentale: libera elecţiune a regelui şi autonomia principatului Transilvaniei. Marea majoritate a nobilimii nu sprijinea deci proiectele centralizatoare ale lui Rákóczi, considerând că puterea sa este mai asigurată prin promovarea nemijlocită a propriilor interese de stare privilegiată.

Eficienţa mişcării lui Rákóczi depindea de randamentul militar al insurgenţilor şi de evoluţia situaţiei politice internaţionale. Pentru început kuruţii s-au înstăpânit în Ţara de Sus şi Câmpia Panonică, apoi în Transilvania, însă bătălia decisivă de la Jibou s-a încheiat cu o victorie a lobonţilor, ceea ce a cauzat pierderea vremelnică a Transilvaniei. În acelaşi an însă kuruţii lui Vak Bottyán (Bottyán Chiorul) au ocupat teritoriile transdanubiene. În 1705–1706, luptele s-au sistat pentru o scurtă vreme în urma armistiţiului. După reluarea ostilităţilor, în luptele ce se dădeau în câmp deschis, în confruntările directe kuruţii erau îndeobşte învinşi, ei ocupând însă teritorii, cetăţi şi oraşe înaintea şi în spatele trupelor de mercenari care se deplasau lent. Habsburgii îşi desfăşuraseră grosul forţei armate împotriva francezilor. Rákóczi ar fi vrut să realizeze un contact militar direct cu francezii, iar când conjunctura strategică a zădărnicit acest lucru, el s-a orientat către suedezi şi ruşi, încheind o alianţă cu ţarul Petru cel Mare. Intenţia ameliorării poziţiilor deţinute în tratativele de politică externă a fost decisivă în hotărârea dietei de la Ónod (1707), care proclama detronarea casei de Habsburg şi deplina autonomie statală a Ungariei.

Miezul armatei lui Rákóczi era alcătuit din trupe regulate de mercenari, completate de „oştile de câmp" constituite mai ales din ţărani, care însă pentru lucrările agricole mai mari reveneau la coamele plugului. Nestatornicia şansei militare (ori mai degrabă carenţele strategiei şi echipamentului) a făcut ca oastea principelui să fie zdrobită în lupta de la

Trencsén (Trencin). Lupta pentru libertate a suferit un şoc atât sub aspect militar cât şi material, nefavorabilă devenind şi conjunctura internaţională. Dieta de la Sárospatak (1708) a decis totuşi continuarea luptelor, enunţând că, dimpreună cu familiile lor, iobagii care vor sluji până la sfârşitul războiului se eliberează pe veci de sarcinile şi servitutile senioriale. Aşadar legea le asigura soldaţilor ţărani o libertate ca a „haidăilor" creând o pătură capabilă să-l sprijine pe domnitor şi deschizând calea către progres pentru milioane de ţărani. Era însă prea târziu; situaţia militară a mişcării intrase în criză. În 1709 forţele răsculaţilor se retrăgeau de-acum în partea de nord a ţării, în 1710 este pierdută o altă luptă decisivă, la Romhány. Rákóczi nu respinge ideea tratativelor de pace, dar pretinde ample garanţii internaţionale. La începutul anului 1711 părăseşte ţara în căutare de sprijin politic extern. Profitând de absenţa principelui, căpeteniile magnate, grăbite să încheie tocmeala, duc tratative fără ştirea lui, sub conducerea lui Sándor Károly, şi semnează pacea de la Sătmar. Armata kuruţilor depune armele pe câmpia de la Moftinu Mare (Nagymajtény).

„Nu pace, ci convicţiune prin arme" – consemnează principele plecat în exil. Lupta sa nu a fost însă zadarnică. În pofida calculelor Habsburgilor, Ungaria n-a împărtăşit soarta Cehiei. Vechea constituţie a rămas valabilă. Rebelii care-i jurau din nou credinţă împăratului au fost graţiaţi, şi-au reprimit posesiunile, majoritatea nobilimii s-a menţinut deci şi a rămas maghiară. Cei care refuzau să accepte compromisul l-au urmat pe Rákóczi în exil, activitatea politică a cercului creat în jurul principelui ameninţând încă mult timp liniştea curţii. De restaurarea politicii anilor de după 1686 nici nu mai putea fi vorba. Reconstrucţia ţării distruse de războaie a început pe baze consolidate, cu mijloace consolidate, angajându-se toate categoriile aflate la putere: curtea vieneză deopotrivă cu nobilimea maghiară.

Războaiele şi epidemiile ce le-au însoţit – ultima oară ciuma din 1709 – au redus din nou sporul natural. La începutul secolului XVI ţara avea în jur de 4 milioane de locuitori; la începutul secolului XVIII, fără îndoială, mai puţin de atâta. Între timp populaţia Europei aproape se dublase! În Ţara de Sus a Ungariei, populaţia era mai densă

decât în urmă cu câteva secole; aici se refugiase dinaintea turcilor şi nobilimea. În câmpie nu întâlneai oameni zile-n şir; se vedeau numai turme păscând într-o semi-sălbăticie. Aşezările aflate la mari distanţe erau despărţite de mlaştini şi terenuri mocirloase. Pentru recivilizarea teritoriilor recucerite, respectiv pustiite de războaie, era nevoie de forţă de muncă. Începu deci migraţia de la nord spre sud. (Acest proces a continuat până la sfârşitul secolului XIX dar diferenţa anterior survenită în densitatea populaţiei nu s-a echilibrat decât în secolul XX. Migraţia internă s-a dovedit insuficientă. A început prin urmare şi migraţia dinspre ţările vecine – din Balcani, Muntenia, Polonia şi Austria – întregită prin acţiuni de colonizare organizată. La repopularea Banatului au participat alsacieni, bulgari, italieni şi slovaci. Locuitorii satelor colonizate s-au bucurat de avantaje. Statul le-a asigurat reduceri de impozite pe mai mulţi ani, nobilii distribuiau mari loturi iobăgeşti din imensele lor posesiuni, s-a garantat autonomia satelor. Încet, limita civilizaţiei se deplasa din nou de la nord către sud. Modul de viaţă al acestor colonişti „de frontieră" aminteşte de vestul sălbatic de mai târziu: principala ocupaţie a primelor generaţii n-a fost cultivarea pământului, ci creşterea animalelor. Populaţia cu surplus masculin se înstăpânea în condiţii vitrege şi cu moravuri sălbatice pe aceste pământuri părăsite.

Configuraţia etnică a ţării s-a schimbat radical. Grupuri etnice nemaghiare au trăit şi pe teritoriul Ungariei medievale, dar majoritatea populaţiei ţării – cca 80% – era încă pe atunci maghiară. Acum românii reprezentau majoritatea absolută în Transilvania, numărând câteva sute de mii şi pe teritoriul Ungariei considerate în sens mai restrâns. Majoritatea sârbilor din sud a fost colonizată în masă de-alungul frontierei; aici, curtea vieneză a alcătuit din ei o pătură militară-ţărănească – grănicerimea –, neîngăduind în aceste zone reorganizarea comitatelor. În ţinutul danubian şi cel sudic s-au stabilit mulţi germani. În zona muntoasă din Ţara de Sus au ajuns majoritari slovacii, care, în grupuri masive, se infiltrau şi în câmpie. În Carpaţii nord-estici au coborât păstorii ruteni. Majoritatea oraşelor regeşti şi-a păstrat preponderenţa germană, întărită prin valul de noi colonişti.

Grosul nobilimii – cca 80% – era tot de limbă maghiară;

drept rezultat survine maghiarizarea treptată a celor pătrunşi în rândurile ei. Statul nobiliar îşi păstra deci caracterul maghiar, cu toate că limba oficială era latina, iar populaţia maghiară depăşea doar cu puţin o treime din numărul total al locuitorilor. Acesta s-a dublat în secolul al XVIII-lea, depăşind până la sfârşitul veacului 8 milioane. Atât din punct de vedere juridic, cât şi în sensul practic, majoritatea lor trăiau sub controlul feudalilor. O poziţie intermediară ocupau iazigii, cumanii şi haidăii: ei nu se aflau sub jurisdicţie feudală, beneficiau de autonomie locală, iar din 1790 li se acordă chiar statutul de stare. În aceeaşi categorie trebuie menţionaţi secuii şi saşii din Ardeal, respectiv oştenii ţărani ai zonelor de frontieră (grănicerimea).

Proporţia de cca 5% a nobilimii maghiare în totalul populaţiei era depăşită doar de cea a nobilimii polone. Dacă în Ungaria secolului XVIII fiecare al douăzecelea om – sau altfel spus, fiecare al zecelea ungur – era nobil, faptul i se datoreşte şi înnobilării tradiţionale practicate de principi şi regi drept răsplată pentru oştenii lor, însă cauza decisivă a sporului este străduania marilor latifundiari de a înlesni înnobilarea subordonaţilor proprii, spre a-i scuti astfel către impozitul de stat. Să nu uităm că proporţia nobilimii maghiare depăşea media europeană încă de la sfârşitul evului mediu (datorită pătrunderii servienţilor. a iobagilor de cetate în rândurile privilegiaţilor), sporul ei natural fiind şi el mai ridicat decât în cazul altor categorii ale populaţiei. Majoritatea cifrică a nobilimii mici nu avea domenii, ducându-şi traiul asemenea ţăranilor (pe micul lot propriu, eventual ca iobagi ai altcuiva), ori în slujba vreunui latifundiar, a statului sau a bisericii, profesând ocupaţii intelectuale sau semi-intelectuale.

Nobilimea era unitară doar din punct de vedere juridic; chiar printre latifundiari, aristocraţii excelau prin bogăţia lor. Majoritatea acestora şi-a obţinut titlul de baron sau conte şi şi-a sporit considerabil averea tocmai în aceste decenii. Cel puţin jumătate din teritoriul ţării se afla în posesia aristocraţiei. Domeniile celor mai mari dintre ei concurau în întindere şi venituri principatele germane mai modeste. Acum încep să-şi construiască magnaţii superbele lor castele baroce, al căror lux îl sfida pe cel de la curtea regală.

Categoria înstărită a nobilimii de rând trăia în conacele ei de la ţară (curia), administrându-şi personal posesiunile. Veniturile ei nu erau mari, dar îi asigurau condiţii de trai demne de statutul nobiliar.

Ponderea socială a orăşenimii era neînsemnată, rolul ei politic fiind şi mai şters. Mai puţini la număr decât nobilimea, cei mai mulţi dintre ei îşi asigurau traiul datorită pământului şi viei; majoritatea locuitorilor din destul de multe oraşe regale libere trăiau şi gospodăreau ca ţărani liberi (Debrecen – Debreţin, Szeged – Seghedin). La sfârşitul veacului populaţia nici unuia dintre oraşele Ungariei nu depăşea 30.000, iar Debreţin, Buda, Pesta, Seghedin numărau între 20–30.000 de suflete. Acest şir de oraşe semnalează şi el faptul că zona dinamică a progresului se mutase fără îndoială în partea centrală a ţării, în câmpie (Alföld). Pătura civică retrasă între zidurile oraşelor şi privilegiilor sale nu se prea interesa de viaţa politică a ţării, fiind fără îndoială mai provincială decât nobilimea comitatelor, care-şi deschidea cât de cât ferestrele către Europa. Nu întâmplător curentul spiritual al iluminismului a fost receptat mai întâi de nobilime şi de intelectualii proveniţi din rândurile ei.

Agricultura continua să deţină rolul determinant în viaţa economică, dar centrul de greutate al producţiei s-a deplasat din sfera creşterii animalelor în cea a cultivării pământului. Această schimbare a asigurat mijloace de trai pentru un număr mai mare de oameni, iar procedeele agricole mai bune (în locul redistribuirii terenurilor, asolamentul bi- sau trienal; plugurile de lemn cu brăzdar de fier; extinderea culturilor de secară şi grâu în locul meiului, apoi răspândirea porumbului, iar în final, deja în secolul XIX, a cartofilor) au dus la creşterea producţiei într-un ritm mai rapid decât cel al sporului populaţiei, surplusul fiind comercializat în provinciile ereditare, mai ales în oraşul imperial, Viena. Datorită noilor posibilităţi ale pieţii, nobilimea nu se mai mulţumea cu nona şi cu celelalte dări în produse, ci a întreprins organizarea propriei gospodăriri alodiale. Dezvoltarea „uzinelor" alodiale a început în prima jumătate a secolului în vestul regiunii transdanubiene, extinzându-se de aici în alte zone ale regiunii, respectiv în direcţia Ungariei de Nord-Vest apoi de-a lungul liniei Dunării. În condiţiile intensificării producţiei alodiale,

folosirea robotei iobăgeşti devenea tot mai necruţătoare. Obligaţiile de muncă impuse peste toate uzanţele şi convenţiile anterioare, precum şi răpirile de pământ săvârşite de feudali au stârnit lupta de clasă a ţărănimii.

Producţia meşteşugărească a ţării satisfăcea nevoile agriculturii, respectiv aproviziona cu mărfuri industriale modesta piaţă locală. În ultima treime a veacului unii magnaţi au înfiinţat şi câteva manufacturi, majoritatea acestora dând însă faliment.

Starea înapoiată a comunicaţiilor a frânat dezvoltarea comerţului. Circulaţia internă a bunurilor se limita la tradiţionalul schimb de produse dintre zonele montane şi câmpie. Comerţul exterior avea o pondere mai mare, de pildă cel de tranzit spre Balcani, dar mai ales exportul de produse în provinciile ereditare. Iată pentru ce problemele politicii vamale au ajuns în centrul luptei dintre stării şi curte. Ambele părţi s-au convins că lichidarea ori conservarea stări de înapoiere depinde în mare măsură de politica economică a statului, ceea ce le-a determinat să caute o soluţie constructivă. Pe la sfârşitul veacului harta dezvoltării economice a ţării s-a modificat vizibil. Datorită dezvoltării sale dinamice, partea sudică a redevenit grânarul ţării, furnizând şi cele mai multe produse pentru export. În acelaşi timp Transilvania, mai demult prosperă, a decăzut, ba chiar surplusul ei relativ de populaţie a declanşat fenomene cronice de criză.

Concomitent cu mişcarea lui Rákoczi s-a desfăşurat marea luptă dintre puterile europene pentru imensa moştenire lăsată de ramura spaniolă – stinsă – a Habsburgilor. În urma păcii de la Utrecht-Rastatt (1713), care a încheiat războiul de succesiune pentru tronul Spaniei (1700–1713), Ţările de Jos Spaniole (de-acum austrice – de fapt, Belgia) şi diferite teritorii italiene, le-au revenit Habsburgilor austrieci. În aceeaşi perioadă a avut probleme de succesiune şi ramura austriacă a Habsburgilor: succesorul lui Iosif I (1705–1711), Carol al III-lea (1711–1740) – ca împărat Carol al VI-lea – nu a avut moştenitor pe linie masculină. Dinastia de Habsburg acceptase încă în 1713 o lege a casei (Pragmatica Sanctio) care enunţa principiul moştenirii pe linie feminină şi era obligatorie doar pentru membrii dinastiei, dar Carol al III-lea, printr-o intensă muncă de convin-

gere de mai mulţi ani a izbutit să obţină recunoaşterea actului de către toate ţările şi provinciile sale. Dietele convocate au dezbătut, au formulat şi legiferat noul mecanism al moştenirii. Dintre ţările coroanei ungare, primele care l-au acceptat au fost Croaţia, apoi oraşul Fiume (Rijeka) şi pe urmă Transilvania, ultima aderentă de pe teritoriul întregului imperiu fiind dieta Ungariei, care l-a ridicat la putere de lege în 1723, în urma unor aprige lupte interne. Pragmatica Sanctio adopta nu numai principiul eredităţii pe linie feminină, dar enunţa totodată că ţările Habsburgilor sunt a se stăpâni laolaltă şi în mod inseparabil, deci membrii familiei de Habsburg nu pot împărţi între ei imperiul, aceeaşi persoană trebuind să fie întotdeauna atât rege al Ungariei, cât şi al Cehiei, arhiduce al Austriei etc. Enunţarea şi adoptarea principiului stăpânirii unitare este determinată încă tot de teama faţă de turci, împotriva cărora apărarea în calitate de componentă a unei unităţi mai ample părea mai asigurată.

Instituţiile moştenite din evul mediu de ţara aflată în plină reorganizare erau inadecvate pentru construirea unui aparat de stat modern. Cancelaria regală funcţiona la locul de reşedinţă al suveranului, Viena, în ţară neexistând nici un organ al guvernării centrale. Pe lângă cancelaria regală de la Viena şi camera de la Pozsony (Bratislava) s-a instituit acum şi Consiliul Regal de locotenentă în frunte cu un rezident, funcţie împlinită deobicei de către palatinul ţării; Consiliul de Locotenenţă, a preluat cu excepţia finanţelor, toate ramurile administraţiei interne, competenţa sa extinzându-se şi asupra Croaţiei. În Transilvania, ridicată în 1765 la rangul de mare principat, funcţionau trei instituţii de guvernământ asemănătoare: Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena, Guberniul din ţară şi Tezaurariatul. La nivel suprem, justiţia a fost separată de administraţie. Curtea supremă a ţării era tabula regească, respectiv, ca instanţă de apel, tabula septima (alcătuind împreună Curia Regală). Instanţe intermediare între tribunalele de comitat şi Curia erau cele patru tabule teritoriale.

Dieta din 1715 a enunţat instituirea armatei permanente. Efectivul de recruţi trebuia votat de dietă, fiind pe urmă asigurat de comitate din rândurile iobagilor. Serviciul militar era pe viaţă. Pentru întreţinerea armatei dieta a votat o dare

fixă, plătită tot de iobăgime. A rămas valabil sistemul scutirii de impozite a nobilimii şi – esenţialmente doar în principiu – cel perimat al insurecţiei nobiliare.

Cu ocazia păcii de la Sătmar, precum şi la adoptarea Sancţiunii Pragmatice suveranii din familia de Habsburg au promis din nou să respecte constituţia nobiliară a ţării. Neţinându-se de cuvânt, au instituit pas cu pas sistemul absolutist, au convocat dieta din ce în ce mai rar, iar în pătrarul de veac dintre 1765 şi 1790, deloc. Nobilimea nu a protestat totuşi, fiind mulţumită că privilegiile ei, stăpânirea sa asupra iobagilor au rămas intacte. Nici noul regulament vamal din 1754 nu a stârnit proteste prea mari: curtea a reuşit să-i neutralizeze pe cei ce-l criticau, opunându-le argumentul că menţinerea scutirilor de impozite a nobilimii maghiare impune, în interesul producătorilor din Austria, necesitatea vămuirii produselor măcar la graniţa austriacă. Adevăratul scop al noii legi vamale a fost însă protejarea şi dezvoltarea industriei austriece, Ungariei rezervându-i-se doar rolul producătorului de materii prime. Produsele de bază ale agriculturii ungare aveau cale liberă către Austria, dar exportul lor în afara imperiului a devenit dificil. În esenţă, mărfurile industriale puteau pătrunde nelimitat în Ungaria, dar numai din sau prin provinciile ereditare. Acest sistem vamal, devenit şi mai sever începând din 1775, a rămas valabil într-o formă practic neschimbată până la 1848, frânând în mod evident progresul economiei ungare. Contemporanii acuzau curtea că condamnă Ungaria la o „stare colonială" – aluzie la statutul de colonie al posesiunilor engleze din America şi la năzuinţa lor de emancipare.

Majoritatea nobilimii maghiare, aristocraţi şi nobili de rând deopotrivă, au respectat pactul încheiat cu curtea. Atunci când Maria Tereza (1740–1780) a urcat pe tron drept moştenitor pe linie feminină şi domnia ei a fost contestată de majoritatea puterilor europene, nobilimea şi-a oferit „viaţa şi sângele" (Vitam et sangvinem) ca s-o apere (războiul de succesiune austriac, 1740–1748: războiul de şapte ani, 1756–1763). Teatrele de operaţiuni s-au situat de această dată în afara Ungariei. În secolul al XVIII-lea ţara – pentru prima data după sute de ani – s-a bucurat de câteva decenii paşnice şi calme, care i-au permis să facă mari paşi înainte.

Populaţia a crescut nu numai numeric, ci a cunoscut şi prosperitatea. A crescut durata medie de viaţă; şcolarizarea a devenit mai rentabilă; societatea solicita tot mai mulţi oameni cultivaţi şi tot mai multe funcţii intelectuale. Ideile iluminismului au stârnit ecou şi în Ungaria. Paralel cu absolutismul luminat al curţii s-a impus şi curentul politic al stărilor luminate, care doreau şi ele anumite schimbări.

Absolutismul luminat nu-şi propunea realizarea unor idealuri abstracte, ci dorea să-şi sporească ponderea puterii, folosindu-se de programul de modernizare aflat la îndemână, spre a-şi ataşa statele est-europene, mai înapoiate. Condiţia preliminară pentru întărirea puterii de stat era sporul încasărilor provenite din impozite, iar acestui spor îi impunea limite capacitatea de plată a „mizerei plebe contribuabile" (misera plebs contribuens) până atunci neluată în considerare de către politică. Suveranul era deci interesat în limitarea exploatării feudale, mai ales că mişcările şi răscoalele ţărăneşti zguduiau iar şi iar ordinea statală. În 1767 Maria Tereza a emis un memorabil decret al reglementării urbariale, restrângând între limite bine precizate foloasele şi servituţile iobagilor. S-a stabilit limita minimă şi maximă a sesiei iobăgeşti şi, corespunzător acesteia, drepturile funciare ale iobagilor: lotul intravilan, cel arabil şi păşunile. După seria întreagă iobagul datora săptămânal o zi de robotă cu animalele sau două zile cu palmele (52 sau 104 zile pe an); în afară de asta feudalului îi mai revenea censul de un florin, apoi nona şi o serie întreagă de „daruri" în natură. (Obligaţiile privind jumătatea sau sfertul de sesie scădeau proporţional.) S-a reglementat şi dreptul de vinărit al iobagilor, de asemenea şi folosirea pădurilor şi păşunilor. Decretul s-a aplicat în câţiva ani, în ciuda opoziţiei nobilimii.

Absolutismul luminat încerca modernizarea prin emiterea unei serii întregi de decrete. A fost interzisă tortura şi limitată pedeapsa cu moartea; universitatea a fost scoasă de sub jurisdicţia iezuiţilor, trecută sub controlul direct al statului şi completată cu o facultate de medicină (1779). Pentru reglementarea unitară a învăţământului, devenit în întregime sarcină de stat, a fost emis un decret special (Ratio Educationis. 1777).

Împăratul Iosif al II-lea (1780–1790) a continuat cu o

insistenţă îndârjită politica absolutismului luminat. Nu s-a încoronat rege al Ungariei, pentru a nu fi îngrădit de constituţia nobiliară în realizarea concepţiilor sale: a domnit peste întregul său imperiu în calitate de împărat („regele cu pălărie"). Nu a convocat niciodată dieta, încercând să-şi realizeze scopul – unitatea şi întărirea imperiului – pe calea decretelor. În timpul domniei sale de un deceniu a emis mai multe mii de decrete. Majoritatea lor corespundea într-adevăr principiilor – iluminismului, ceea ce la început i-a creat adepţi în rândurile nobilimii şi intelectualităţii din Ungaria. Patenta dată protestanţilor a redeclarat libertatea cultelor evanghelic, reformat şi ortodox, a uşurat viaţa a milioane de oameni, îndreptăţindu-i să ocupe funcţii publice şi să construiască biserici. A desfiinţat ordinele călugăreşti care nu desfăşurau activităţi practice (învăţământ, îngrijirea bolnavilor), imensa lor avere fiind preluată de stat. În 1784 a dispus efectuarea unui recensământ. Acest act a stârnit de-acum protestele nobilimii, care l-a considerat un pas făcut spre generalizarea impozabilităţii. Concomitent, Iosif al II-lea a emis decretul despre folosirea limbii germane în administraţie. Înlocuirea latinei cu germana a redeşteptat fantoma înglobării Ungariei în imperiu, a germanizării ţării, nobilimea ridicându-şi glasul pe drept cuvânt împotriva ei. Curând a fost desfiinţată şi autoguvernarea comitatelor. Împăratul a divizat ţara în zece unităţi administrative, rezervându-şi dreptul numirii tuturor funcţionarilor publici. A lăsat în esenţă intactă relaţia fundamentală feudală dintre iobag şi senior, înlesnind însă libera strămutare a iobagilor. A făcut pregătiri şi în privinţa impunerii alodiului nobiliar.

Măsurile centralizatoare ale împăratului, care nu ţineau seama de privilegiile stărilor, i-a făcut pe adepţi să şovăiască, activizându-i în schimb pe adversari. Iosif al II-lea însă îşi continua cu dăruire şi înverşunare propria politică. Refuza să observe că o centralizare severă în Imperiul Habsburgic atât de divizat din punct de vedere teritorial, social şi naţional, este imposibil de realizat, chiar şi cu forţa. Era convins că împotrivirea societăţii poate fii curmată prin înlăturarea celor nesupuşi şi pedepsirea celor ce se împotrivesc. A supraîncărcat aparatul administrativ cu o avalanşă de ordonanţe, neîngăduind însă, în esenţă, vreo competenţă subalternilor săi.

Reglementarea doctrinară a vieţii de toate zilele a (morţii, de exemplu, în loc de a fi înmormântaţi în sicrie, trebuiau înfăşuraţi în cearceaf) a făcut ca suveranul ce dorea de fapt binele poporului să devină nepopular chiar şi în rândurile propriului său neam.

La început intelectualitatea luminată, cu cercurile ei de elită implicate în mişcarea francmasonică, a sprijinit fără rezerve aspiraţiile reformiste ale suveranului. Pe urmă însă, mulţi dintre aceştia s-au retras treptat din viaţa publică – dacă o puteau face – deoarece şi-au dat seama că, datorită opoziţiei crescânde, ei nu mai sunt părtaşi ai transformării treptate, ci ai ascuţirii conflictului dintre stări şi curte. Iosif al II-lea nu avea urmaşi, iar moştenitorul de drept al tronului, Leopold al II-lea (1790–1792) dezaproba în mod făţiş metodele politice ale fratelui său.

Eşecul reformei imperiale a fost grăbit şi de insuccesele politicii externe. Războiul antiotoman din 1788 nu şi-a atins scopul, întreţinerea imensei armate necesitând în schimb mari sacrificii din partea ţării. Pregătindu-se să atace imperiul Habsburgic, Prusia a luat legătura cu liderii opoziţiei nobiliare ungureşti. Sub influenţa revoluţiei franceze, Ţările de Jos austriece s-au rupt de imperiu.

Împăratul, revenit bolnav de pe câmpul de luptă, a fost nevoit să recunoască eşecul regimului său. Atunci când, pe patul de moarte, şi-a revocat toate decretele – cu excepţia decretelor referitoare la iobagi şi la toleranţa religioasă – el a dorit totodată să-i dea mână liberă urmaşului la tron. A decretat chiar şi convocarea dietei ungare, dar misiunea împăcării i-a revenit noului suveran.

Iosif al II-lea a fost ultimul împărat care a încercat centralizarea şi modernizarea imperiului moştenit de la predecesorii săi. Cei care i-au urmat – învăţând din exemplul său – au renunţat la iniţiativă, şi au recurs la inovaţii doar când erau constrânşi, reuşind astfel să prelungească cu încă un secol viaţa imperiului.

VI. CRIZA FEUDALISMULUI ŞI EPOCA REFORMELOR (1790–1848)

Încercările nobilimii de a lua în mână destinele ţării

După moartea lui Iosif al II-lea nobilimea şi-a propus drept scop nu simpla revenire la vechea stare de lucruri, ci dobândirea puterii: asigurându-şi stăpânirea prin garanţii constituţionale, socotea că ar putea prelua ea însăşi guvernarea ţării. Evenimentele din primele luni ale revoluţiei franceze au fost urmărite cu interes şi simpatie în cercurile nobilimii maghiare, unde se considera că evenimentele de la Paris însemnau un succes cucerit de stări în restrângerea puterii regale – şi că în Ungaria trebuie să se procedeze la fel. Cei mai curajoşi începură să susţină, prudent, că datorită lui Iosif al II-lea, care nu a respectat pactul dintre naţiune şi dinastie, casa de Habsburg şi-a pierdut dreptul la ereditate, deci nobilimea ţării poate să-şi aleagă regele din nou în mod liber. Temerarii au început chiar tratative cu diferite dinastii străine. Noul suveran, Leopold al II-lea şi-a consolidat înainte de toate situaţia politică externă încheind pace cu turcii, căzând de acord cu prusacii şi, prin dispoziţia sa pentru compromis, izbutind să dezarmeze chiar şi opoziţia stărilor ungare. Cu aceştia din urmă s-a descurcat relativ uşor, date fiind marile divergenţe din sânul nobilimii în privinţa politicii de urmat. Majoritatea aprecia just ca nu se mai poate reveni la starea de lucruri existentă înainte de Iosif al II-lea. Nu erau puţini nici cer ce aşteptau de la noul suveran continuarea reformelor, desigur în cadru legal, dar poate şi mai mulţi erau cei de părere că noile reforme trebuie iniţiate de stări. Existau diferenţe de vederi şi în privinţa priorităţii sarcinilor. Cei mai mulţi urgentau asigurarea, respectiv lărgirea constituţiei – adică a puterii şi privilegiilor politice ale nobilimii. Au fost puţini – dar au existat totuşi! – cei preocupaţi de necesitatea revitalizării economiei; şi mai redus era numărul celor care preconizau – măcar sub forma unor înlesniri – îmbunătăţirea situaţie iobagilor. Pe lângă diversi-

tatea de tactici şi programe, dezbinarea nobilimii preocupate de politică se agrav a prin diferenţierea ei internă pe pături, care genera interese divergente. Nobilimea de rând încerca pentru prima dată, de câteva secole încoace, să dobândească un rol hegemonie printre privilegiaţi.

Au apărut zeci de proiecte şi volante politice. Adepţii lui Iosif al II-lea insistau pentru continuarea reformelor; conservatorii doreau o îngheţare a vieţii politice; protestanţii revendicau remedierea doleanţelor proprii; orăşenii, instigaţi pe ascuns de către suveran, solicitau o pondere mai mare în viaţa politică a ţării. Din multitudinea tendinţelor contrarii s-a născut un compromis specific: dieta, în loc de a decide, sau măcar de a dezbate în fond problemele, a ales nouă comisii, cu scopul ca acestea să întocmească propuneri de reforme, care să fie discutate şi votate în dieta următoare. Comisiile şi-au început activitatea, dând rezultate de o importanţă deosebită sub aspectul istoriei ideilor. Au analizat situaţia ţării şi au făcut propuneri cât se poate de practice, demne de toată atenţia, în domeniul juridic, economic şi cultural. Dezbaterea propunerilor în dietă nu a mai avut însă loc. Francisc I. (1792–1835), ajuns pe tron în urma morţii neaşteptate a lui Leopold al II-lea, era împotriva oricărei schimbări, iar în condiţiile războaielor napoleoniene izbucnite între timp, nobilimea însăşi a considerat că nu era momentul să se procedeze la reforme. Curtea respecta prevederile constituţiei nobiliare şi recepta doleanţele stărilor, chiar soluţionându-le când şi când.

Aripa reformistă a nobilimii nu mai putea conta pe posibilitatea de aşi impune propunerile în dietă şi nici din partea domnitorului nu avea la ce să se aştepte. În consecinţă, ghidându-se după exemplul revoluţionarilor francezi şi sperând în ajutorul lor, a început să se organizeze în secret. Modelul ei era organismul francmasonic. Au fondat a societate secretă care accepta în rândurile sale şi elemente din cadrul păturilor neprivilegiate. Dirijarea organizării şi-a asumat-o călugărul Ignác Martinovics, un bărbat cu minte luminată şi gândire progresistă dar nu lipsit de ambiţii personale. Considerând în mod just că în Ungaria o transformare burgheză radicală nu are bază socială suficientă, el a creat o organizaţie dublă. În cea cu caracter mai larg a grupat

nobilimea cu înclinaţii reformiste. Societatea Reformatorilor şi-a propus drept obiectiv principal redobândirea neatârnării Ungariei, asociindu-i reforme burgheze moderate. În Ungaria independentă privilegiile nobiliare urmau să rămână valabile, dar ţăranii deveneau arendaşi liberi, tot ei urmând să aleagă şi tabula inferioară a dietei. Cealaltă organizaţie, cu un caracter mai restrâns, primi numele de Societatea Libertăţii şi Egalităţii, scopul ei fiind transfonnarea democratică burgheză consecventă. Aici lipsea însă programul concret şi detaliat al realizării. Puterea dorea s-o dobândească printr-o insurecţie armată, Martinovics reuşind să convingă pe mulţi de şansele reale ale unei asemenea încercări, căci invoca un sprijin francez concret, însă fără să aibă vreun temei real.

Activitatea organizatorică începută în 1794 a durat aproximativ trei luni şi a mobilizat – prin copierea şi difuzarea programului mişcării – câteva sute de oameni. Cum în Ungaria nu exista poliţie de stat, conspiraţia a fost descoperită doar prin faptul că s-a depistat o acţiune de la Viena. Arestat, Martinovics a făcut o mărturisire amănunţită în faţa autorităţilor. Au fost deferiţi tribunalului, sub acuzaţia de lezmajestate, 53 de persoane. Dezbaterile desfăşurate fără respectarea formalităţilor juridice şi lezând chiar legile s-au încheiat cu condamnări grave: alături de Martinovics au fost executaţi şi cei patru directori ai societăţii: contele Jakab Sigray, József Hajnóczy, Ferenc Szentmarjay şi János Laczkovics, precum şi doi tineri juraţi, Pál Őz şi Sándor Szolartsik, fideli până la capăt principiilor adoptate. Celelalte condamnări la moarte au fost ulterior preschimbate, în detenţiune. „Aveau nevoie de un exemplu, ca să înspăimânte ţara" – consemnează foarte just Ferenc Kazinczy condamnat şi el la închisoare. La Viena a triumfat ideea potrivit căreia manifestarea intenţiei de a produce transformări sau încurajarea reformiştilor duce în ultimă analiză la revoluţie. Prin angajarea forţei s-a reuşit astfel stârpirea în germene a gândirii reformiste.

Perioada războaielor napoleoniene

La sfârşitul secolului XVIII în rândurile nobilimii maghiare predomină atitudinea politică menită să-şi asigure alianţa curţii. Se considera că Imperiul Habsburgic, în totalitatea sa, ar putea rezista expansiunii franceze – pe când curtea, având nevoie de rezervele de forţă ale Ungariei, se ferea să lezeze interesele nobilimii maghiare. Un alt factor hotărâtor al colaborării dictate de teamă a fost conjunctura economică a stării de război, care a făcut să crească interesul pentru produse agricole, mai ales că – rămasă de fapt în afara teatrului de operaţiuni – Ungaria era totuşi destul de aproape spre a deveni o importantă bază de aprovizionare. Preţul cerealelor şi al produselor animaliere creştea mereu, ca şi schimbul de mărfuri. Negustorii nu cumpărau doar cantităţile imense de produse adunate în hambarele aristocraţiei, dar şi surplusul domeniilor micii nobilimi; ba chiar în anumite zone până şi ţărănimea a participat la circulaţia mărfurilor. Majoritatea aristocraţiei ungare ajunge doar acum în situaţia de a-şi construi castele reprezentative. Doar acum locuinţa nobilului de rând, curia de stil clasicizant, se diferenţiază din punct de vedere arhitectural de casa ţărănească şi nu întâmplător tocmai acum se generalizează în „odaia curată" de mai târziu a casei ţărăneşti sursa de încălzire nefumigenă – şi devine atât de viu colorat portul popular maghiar, sau se naşte noul stil al cântecelor populare.

Elanul economic de conjunctură fortifică încrederea în sine a nobilimii: puţini erau cei ce se îndoiau de valabilitatea şi perfecţiunea ordinii existente. Este ultima perioadă – târzie – de înflorire a nobilimii agrare, epocă a patriarhalilor juzi tabulari şi a răspândirii faimoasei idei: „extra Hungariam non est vita...

Situaţia curţii însă nu este atât de favorabilă, pentru că principalul cumpărător fiind armata, deci statul, datoriile sale cresc, bancnota i se devalorizează. Iar când Habsburgii – pentru a-şi consolida poziţia politică externă – se aliază cu Napoleon, renunţă totodată la alianţa politică încheiată cu nobilimea ungară, întrucât, practic, prin devalorizarea banilor aruncă asupra ei întreaga povară materială a statului. Devalorizarea din 1812 e urmată de o cotitură politică:

curtea nu mai convoacă dieta Ungariei, instituind şi acolo o guvernare absolutistă. Noul conflict cu Napoleon, apoi crearea sistemului Sfintei Alianţe consolidează de asemenea poziţiile curţii. Începând cu 1815, relativa mulţumire de odinioară a nobilimii maghiare se cufundă definitiv în trecut: survine deconjunctura, când produsele agricole devin practic nevandabile şi nu se mai pot procura bani. Nobilimea se trezeşte la realitate nu numai în privinţa situaţiei materiale dar şi în a limitării puterii sale politice: pentru moment este neputincioasă faţă de samavolniciile absolutismului. Ce-i drept, când au apărut fisurile în sistemul european al Sfintei Alianţe, curtea s-a arătat dispusă a reinstaura constituţia nobiliară. La dieta din 1825–1827 compromisul dintre stări şi curte este reînnoit. Dar raporturile de forţă nu mai sunt cele de odinioară. Conflictul secular al stărilor cu curtea a ajuns încetul cu încetul de domeniul trecutului; apar tendinţe noi, care scindează şi nobilimea: unii – din ce în ce mai mulţi – sătui de strategia expectativei, întrezăresc posibilitatea ieşirii din impas pe calea reformelor burgheze.

Geneza mişcării reformiste

Nu o dată s-a întâmplat, pretutindeni în Europa, ca anumite grupări ale nobilimii, mânate de interese materiale şi politice, să se alăture cauzei care a fost evoluţia burgheză. Dar numai în Ungaria s-a întâmplat ca o însemnată parte a nobilimii, practic majoritatea ei conturată în condiţiile regimului politic al vremii, să se angajeze în susţinerea transformărilor burgheze, ca adeptă a liberalismului. Lipsa de perspectivă a vechiului regim a pătruns încetul cu încetul în conştiinţa oamenilor. Economiştii au atras atenţia asupra piedicilor feudale din calea dezvoltării agriculturii, călători reîntorşi din străinătate veneau cu exemple din vestul Europei, ideile liberalismului câştigau teren. Toate acestea însă ar fi fost insuficiente pentru a susţine a mişcare liberală masivă, sprijinită exclusiv pe nobilime.

Nobilimea maghiară reuşise să-şi păstreze privilegiile: îşi menţinea forurile politice – dieta şi comitatul – având posibilitatea de a face politică în mod nestingherit, în aceste

arene ale publicităţii stărilor. Firul dietei din 1790, în care se dezbătuse necesitatea schimbărilor, a fost reluat după o întrerupere forţată de mai multe decenii, în 1825–1827. S-au instituit iarăşi nouă comisii, iar acestea au întocmit propuneri, aproape neschimbate în fond, tipărite şi transmise comitatelor în 1830. Nobilimea s-a văzut nevoită acum să-şi facă bilanţul, întrebându-se ce schimbări sunt necesare în ţară şi dacă trebuie să-şi asume riscul social, economic şi juridic al transformărilor burgheze. În comitate propunerile au fost discutate, firește nu de adunările generale nobiliare, ci de comisiile din elita nobilimii; ele, ca adepte ale reformelor treptate, au reformulat propunerile comisiilor dietei, iar faptul că în majoritatea comitatelor propunerile au fost acceptate demonstrează abilitatea politică şi predispoziţia lor pentru compromis. Reformele nu constituiau deocamdată un sistem unitar, un program organic; dar în preajma anului 1830 se poate sesiza o mutaţie calitativă în gândirea elitei politice: se impun adepţii reformelor burgheze.

Baza nobiliară a mişcării reformiste era deosebit de eterogenă. Majoritatea aristocraţiei şi-a păstrat puterea materială şi poziţiile politice chiar şi în condiţiile date. Cei mai mulţi dintre ei – menţinând alianţa cu curtea – au rămas în expectativă, acceptând mai târziu, într-o fază ulterioară a evoluţiei evenimentelor, doar schimbările de ritm lent pe care le considerau inevitabile şi care nu le periclitau poziţiile. Caracterul mişcării reformiste l-a determinat grupul puţin numeros, dar considerabil sub aspectul ponderii sociale, al nobilimii mijlocii înstărite. Ei nu mai puteau spera în consolidarea durabilă a situaţiei lor prin cârpirea relaţiilor feudale, iar clarviziunea lor politică, orizontul lor cultural mai larg le-a dat posibilitatea să-şi dea seama de faptul că – din perspectiva Europei – rolul lor în viaţa ţării este anacronic. Lor li s-a ataşat pătura numeroasă a nobilimii cu posesiuni modeste, ajunsă aproape de pragul falimentului şi deci fiind interesată într-o schimbare cât mai grabnică. Masa de asemenea numeroasă a micilor nobili cu câte o sesie iobăgească sau complet lipsiţi de posesiuni nu avea o motivaţie economică, unii dintre ei însă s-au simţit atraşi de programul de orientare burgheză al statului naţional, alţii în schimb, temându-se de pierderea privilegiilor existente oricum doar în principiu s-au

ataşat conservatorilor; cât despre masa nobiliară dezorientată politic, aceasta îşi vindea votul pe bani şi avantaje materiale. Un element solid, considerabil atât sub aspectul ideologic, cât şi sub cel politic, era intelectualitatea, în mare parte de provenienţă nobiliară, dar parţial şi nenobiliară. Fapt este însă că în epoca reformelor, între 1830 şi 1848, majoritatea celor 52 de comitate din Ungaria si-a trimis în dietă deputaţi purtători ai unor instrucţiuni de orientare liberală.

Punerea de acord a ideilor liberale, diferite de la comitat la comitat, i se datoreşte activităţii politice a contelui István Széchenyi. El s-a străduit să creeze mai întâi un nucleu social: a fondat un cazinou (1827) şi a organizat câteva societăţi. Scrierile sale politice *(Hitel* = Credit, 1830; *Világ* = Lumea, 1831; *Stádium*, 1833) au catalizat şi au divizat univoc opinia publică. Liberalii au devenit adepţii lui Széchenyi, adversarii acestuia alcătuind tabăra conservatoare. Revolta ţărănească din nordul Ungariei, izbucnită în unna epidemiei de holeră din 1831, a adâncit prăpastia politică: pentru liberali ea a fost un semnal de alarmă în vederea accelerării transformărilor, în timp ce conservatorii au văzut în ea primul rezultat fatal al politicii de reforme.

Esenţa programului mişcării reformiste liberale din Ungaria a constituit-o concepţia corelării intereselor, unică în ansamblul transformărilor europene. Potrivit acestei concepţii, trebuiau aduse la numitor comun interesele privilegiaţilor şi neprivilegiaţilor, ale nobililor şi ale simplilor cetăţeni, fie chiar iobagi, ale posesorilor şi neposesorilor, ale maghiarilor şi nemaghiarilor, ale diferitelor comunităţi religioase. Elementul definitoriu al unificării intereselor era echilibrarea intereselor nobililor şi iobagilor, deoarece în sistemul feudal iobagul obligat la robotă şi seniorul beneficiar al rentei se aflau într-o relaţie antagonistă. Această politică s-a axat pe lichidarea relaţiei feudale fundamentale – cea dintre iobag şi stăpân – efectuată de o manieră care să menajeze pe cât posibil interesele ambelor părţi, ba chiar să acţioneze potrivit acestora. Rezolvarea concretă a problemei s-ar fi realizat prin aplicarea principiului răscumpărării. Astfel, iobagul trebuia să primească în proprietate personală liberă lotul urbarial folosit de el şi să-l gospodărească în mod autonom, iar feudalul să fie despăgubit în bani pentru ser-

viciile pierdute. La început se preconiza rezolvarea răscumpărării prin libera înţelegere dintre iobag şi feudal (răscumpărare liber consimţită), suma necesară despăgubirii urmând fireşte să fie procurată de iobag. Această reformă a fost adoptată încă în 1834 de tabula inferioară a dietei, dar în urma obstrucţiilor curţii s-a ridicat la putere de lege doar în 1840. Curând s-a văzut însă că în acest fel cauza răscumpărării nu avansează mai deloc. S-a insistat prin urmare pentru răscumpărarea pe veci, impusă seniorului (dacă iobagul era în măsură să se răscumpere, seniorul nu îl putea împiedica s-o facă), dar până la urmă liberalii a trebuit să-şi dea seama că marea majoritate a iobagilor nu se poate răscumpăra din resurse proprii şi deci era necesar sprijinul statului, care va trebui să-şi asume cel puţin o parte din suma răscumpărării. Programul transformărilor sociale constituia o unitate organică cu reformarea burgheză liberală a vieţii statale, cu înfăptuirea autodeterminării naţionale. Aceasta din urmă se bifurca: pe de o parte conţinea dezideratul deplinei autonomii faţă de Viena, Habsburgi şi Imperiul Habsburgic, iar pe de alta însemna realizarea unui regim statal liberal burghez cu legislaţie bazată pe reprezentanţă populară şi cu un guvernământ responsabil. Revendicarea autonomiei nu era identică cu separarea: contemporaneitatea nu avea astfel de intenţii, năzuind doar ca apartenenţa lor la Imperiul Habsburgic să se concretizeze în persoana unui domnitor comun (uniune personală). Sistemul de cerinţe al autodeterminării naţionale din Ungaria implica şi concepţia statului naţional unitar: uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Programul în sine nu era opoziţionist şi deci în principiu se putea spera că guvernământul are să accepte o parte din reforme. N-a fost însă aşa, deoarece pentru Viena criteriul suprem era centralizarea imperiului, înţelegând, în mod just la unna urmei, că dezvoltarea naţională implicită transformărilor burgheze duce la decentralizarea acestuia, ceea ce va avea ca urmare logică pierderea rolului de mare putere. Cauza naţiunii şi a progresului se contopeau organic în acele decenii.

La dietele ce s-au succedat din trei în trei ani (1830. 1832–1836, 1839–1840, 1843–1844, 1847–1848) majoritatea din tabula inferioară era alcătuită din deputaţi cu convingeri liberale, care, înfrângând împotrivirea tabulei

superioare, respectiv a guvernului de la Viena, au reuşit legiferarea câtorva reforme. După măsuri parţiale, în 1844 limba de stat. latina, a fost definitiv înlocuită prin maghiară. S-a emis o lege a circulaţiei (1836), s-au obţinut rezultate însemnate în privinţa emancipării evreilor (1840), a luat naştere o lege cambială (1840) şi aşa mai departe. Valul revoluţionar de la 1848 avea să înlesnească ridicarea la putere de lege a întregului program.

În materie de tactici tabăra opoziţiei liberale era divizată în câteva grupări. Marele iniţiator, István Széchenyi, se străduia înainte de toate să creeze o predispoziţie reformistă în cercurile aristocraţiei, nerenunţând nici la obţinerea sprijinului guvernanţilor de la Viena. Pentru interesele marilor proprietari era convenabilă o transformare lentă, treptată; în schimb majoritatea micii nobilimi – nemaivorbind de masa iobagilor – ajunsă în criză, dorea o ieşire cât mai grabnică. Acestor aspiraţii le-a dat glas baronul Miklós Wesselényi, care, pe lângă redactarea unei cărţi programatice proprii *(Balítéletekről* = Despre prejudecăţi, 1833), a desfăşurat şi o activitate organizatorică de o incomensurabilă importanţă. Nu întâmplător a fost tocmai el primul acţionat în justiţie şi condamnat din iniţiativa guvernului dornic să lichideze mişcarea reformistă prin represiune. Linia politică a lui Wesselényi a fost urmată de Ferenc Kölcsey, care şi-a asumat un rol de frunte în dietele reformiste, Ferenc Deák şi Lajos Kossuth, redactor (din 1841) al ziarului *Pesti Hírlap* (Gazeta de Pesta), for de mare efect şi centru organizatoric al mişcării.

În deceniul al cincilea, când Kossuth şi ziarul său au început să pună din ce în ce mai accentuat problema autonomiei economice, membrii asociaţiei „Védegylet" (= Societatea Protecţionistă; 1844) s-au angajat să cumpere pe cât posibil numai produse interne. Széchenyi îşi ridică glasul împotriva tacticii preconizate de larga mişcare opoziţionistă, lansându-se într-o polemică aprinsă cu Kossuth, care, desăvârşind moştenirea politică a lui Wesselényi, a reuşit să adune în jurul ziarului Pesti Hírlap grosul taberei liberale. O nouă scindare interioară a mişcării, ce-i drept de pondere mai redusă, au generat diferenţele de vederi dintre majoritatea liberalilor care ar fi dorit ca viaţa statală de tip burghez a Ungariei viitoare să se realizeze prin aşezarea autoguvernării

comitatelor pe bazele unei reprezentanţe populare (municipaliştii) şi dintre un grup restrâns al elitei intelectuale, care, după modelul francez, milita pentru centralismul statal deplin (centraliştii).

Tot în deceniul al cincilea s-au format, pe fundalul luptelor politice din ce în ce mai aprinse, şi primele partide politice din Ungaria, în sensul modern al expresiei. În 1846 a luat fiinţă – enunţându-şi programul – Partidul Conservator; în 1847 s-a organizat Partidul Opoziţiei, publicându-şi programul intitulat *Ellenzéki Nyilatkozat* (= Declaraţie de Opoziţie). În zona de stânga a spectrului politic s-au grupat adepţii consecvenţi şi revoluţionari ai transformărilor democratice, în primul rând scriitorii, printre care tânărul şi popularul poet Sándor Petőfi, sau Mihály Táncsics, purtătorul de cuvânt al iobăgimii, rămas aproape necunoscut, însă prigonit şi întemniţat de autorităţi din cauza pamfletelor sale politice. Ungaria se afla în pragul revoluţiei.

Problema naţională

Politica corelării intereselor a ţinut seama şi de minorităţile naţionale: prin emanciparea iobagilor, prin extinderea drepturilor şi libertăţilor politice, naţionalităţile ar fi beneficiat şi ele de avantaje menite să constituie garanţia loialităţii lor cetăţeneşti. Situaţia lor devenind astfel mai prosperă decât a conaţionalilor lor din afara hotarelor Ungariei – potrivit atâtor formulări din epocă – în schimbul libertăţii, ei urmau să renunţe în final la naţionalitatea lor, asimilându-se ungurimii. Îndărătul insistenţei asimilatorii funcţionau, pe lângă ideile naţionaliste, o seamă de mecanisme ale temerii că o ţară cu atâtea naţionalităţi e slabă, fragilă şi lipsită de apărare. Temerile nu erau cu totul lipsite de temei, deoarece la mijlocul secolului al XIX-lea – dacă operăm cu cifre rotunjite – în raport cu cele 14 milioane de locuitori ai ţării numărul maghiarilor nu se ridica nici la 6 milioane. Ei locuiau însă în zona centrală a ţării, în câmpia roditoare, iar majoritatea nobilimii – în proporţie de 80 % – era maghiară şi deţinea cea mai mare parte a posesiunilor funciare, precum şi – datorită privilegiilor nobiliare – toate poziţiile politice.

În schimb, această distribuţie disproporţionată a puterii economice şi politice între naţiuni şi naţionalităţi înlesnea – aşa cum s-a şi întâmplat în 1848 – fortificarea reciprocă a antagonismelor de clasă şi naţionale. Cea mai numeroasă naţionalitate o alcătuiau românii; în Transilvania, prin efectivul lor de 1,2 milioane, ei constituiau majoritatea absolută şi în afară de ei mai trăiau peste un milion de români şi pe teritoriul Ungariei propriu-zise. În zonele nordice ale ţării existau aproximativ 1,7 milioane de slovaci; în sud 1,2 milioane de slavi meridionali de diferite etnii; iar efectivul germanilor se apropia de 2 milioane, dar ei erau dispersaţi pe întreg teritoriul ţării: un grup de iobagi, altul de privilegiaţi, foarte mulţi ca locuitori ai oraşelor libere regale – deci într-o configuraţie diasporală: ca atare, structura lor socială variată îi excludea din categoria naţionalităţilor periculoase. Datele noastre se referă la întregul teritoriu al ţării, deci şi la Croaţia, unde trăia grosul celor cca 800.000 de croaţi. Singura graniţă etnică pregnantă era râul Drava. În calitate de stat asociat Croaţia dispunea de privilegii, nobilime proprie şi dietă regională. Mişcarea naţională croată în desfăşurare a căutat însă alianţa curţii: ca urmare, antagonismul ungaro-croat care ar fi fost de altfel uşor echilibrabil s-a agravat tot mai mult în anii ’40 ai secolului XIX. Mai trăiau în ţară şi cca o jumătate de milion de ruteni şi alte câteva fragmente de naţionalităţi cu pondere numerică mică. Efectivul evreilor de limbă germană – naţionalitate aparte în concepţia juridică a stărilor – sporea rapid, ei fiind porniţi însă pe calea asimilării, însuşindu-şi nu numai limba maghiară, dar începând să se integreze efectiv în societatea ungară.

În cadrul naţionalităţilor – exceptându-i pe croaţi – nu existau mai deloc categorii privilegiate. Intelectualitatea lor redusă numeric, nedispunând de o bază consistentă, era incapabilă să organizeze o mişcare politică proprie. Pretenţiile lor se limitau la concesii privind folosirea limbii lor naţionale, mai ales după ce maghiara s-a impus ca limbă oficială în locul latinei. În condiţiile statului multinaţional, nici nu exista altă cale a scoaterii acestei limbi moarte din uzul administraţiei: în schimb maghiara era înţeleasă de majoritatea locuitorilor ţării. Faptul că membrii diferitelor naţionalităţi dornice să participe activ la viaţa politică şi statală a

ţării trebuia să înveţe ungureşte constituia un dezavantaj indiscutabil, dar fără temei vedeau exponenţii naţionalităţilor în aceasta primul pas pe calea asimilării forţate: nici ei – cum nici liberalii maghiari – nu aveau vreo idee constructivă pentru rezolvarea problemei naţionale.

VII. REVOLUŢIA ŞI RĂZBOIUL DE ELIBERARE (1848–1849)

Revoluţia legală

Valul revoluţionar de la 1848, „primăvara popoarelor", a dezintegrat sistemul european de alianţe al Habsburgilor şi a răsturnat în Austria regimul conservator al lui Metternich. La propunerea şi îndemnul lui Lajos Kossuth, ultima dietă a stărilor, aflată întâmplător tocmai în sesiune, „şi-a ridicat politica la nivelul măreţiei momentului", cerând curţii să accepte întregul program conturat în epoca reformelor. Cercurile guvernamentale de la Viena şi-au dat adeziunea doar sub imperiul evenimentelor revoluţionare de la Pesta din 15 martie. Ca rezultat al săptămânilor de pertractări din dieta de la Pozsony (Bratislava), urmate de noi tocmeli ale Vienei, au luat naştere legile consfinţite de suveran – aşa numitele „legi din aprilie". Acestea au desfiinţat definitiv sistemul feudal multisecular din Ungaria. A avut loc cea mai mare întorsătură din istoria Ungariei de la întemeierea statului încoace: din nou autonomă, având la bază o societate civilă, ţara a instaurat o constituţionalitate burgheză liberală care asigura autodeterminarea naţională. O importanţă aparte avea şi faptul că transformarea revoluţionară a avut loc în cadru legal, prin activitatea legislativă a dietei, ratificată de suveran. Deci cuceririle nu mai puteau fi revocate pe cale legală, iar noua putere legală constituţională îi putea constrânge la supunere pe cei şovăielnici şi avea posibilitatea de a concentra în mâinile sale instrumentele necesare menţinerii înfăptuirilor.

Actul hotărâtor al transformării sociale a fost enunţarea imediată a desfiinţării iobăgiei. Cheltuielile de despăgubire şi le-a asumat în întregime statul. Fostele pământuri urbariale au trecut în posesia iobagilor, ca proprietate civilă. Actul de emancipare a iobagilor din Ungaria de la 1848 a fost cel mai progresist din întreaga Europă Centrală şi de Răsărit. A încetat autoritatea juridică a feudalului, scaunul de judecată seniorial: s-a instituit egalitatea civică burgheză în faţa legii. Autodeterminarea societăţii compuse din cetăţeni cu drepturi

egale era practicată prin parlamentul de reprezentanţă populară. Dreptul de vot era legat ce-i drept de un anumit cens, acesta fiind însă cel mai redus din toată Europa vremii. S-a proclamat uniunea cu Transilvania; parlamentul de la Pesta reprezenta prin urmare întreaga ţară. Drepturile politice se completau prin libertatea presei. Puterea executivă era exercitată de un guvern responsabil în faţa parlamentului, orice decret al suveranului devenind valabil doar dacă era contrasemnat de unul din miniştri. Ungaria a dobândit o autonomie deplină în cadrul imperiului, neatârnarea ei fiind întărită şi prin faptul că în lipsa suveranului – deci în sistemul normal de guvernământ, când acesta se afla la Viena – locţiitorul său era în toate palatinul ţării, arhiducele Ştefan. Libertatea de acţiune era îngrădită doar în domeniul afacerilor externe, aici reuşindu-se să se asigure numai în principiu posibilitatea de influenţare a deciziilor, prin ministrul de pe lângă persoana regelui. O carenţă indiscutabilă a codului de legi din 1848 era faptul că nu conţinea nici o concesie concretă pentru naţionalităţi, în privinţa folosirii limbii lor naţionale. Contemporanii contau pe efectul drepturilor şi libertăţilor politice asigurate fără discriminare naţională ori socială, care potrivit aşteptărilor trebuia să satisfacă cel puţin vremelnic, naţionalităţile, însă foarte curând a trebuit să-şi dea seama că se înşelau.

Consolidarea noii ordini era dependentă în primul rând de conjunctura externă. Dacă s-ar fi realizat unitatea politică deplină a germanilor, cuprinzând deci şi posesiunile ereditare austriece, atunci, practic, Ungaria s-ar fi detaşat de imperiu, autonomizându-se şi – în alianţă cu Germania unitară şi democratică – şi-ar fi putut asuma un rol în asigurarea liniştii din spaţiul dat. Acest deziderat mai presupunea şi ca dezvoltarea internă a Ungariei să nu îngăduie apariţia unor tendinţe anarhiste; să poată menţine calmul social, iar guvernul însuşi să se poată fortifica în mod manifest.

Primul guvern maghiar responsabil a grupat în rândurile sale o serie de oameni de stat deosebit de înzestraţi. În fruntea lui se afla preşedintele Partidului de Opoziţie, contele Lajos Batthyány; portofoliul comunicaţiilor i-a revenit contelui István Széchenyi; finanţele lui Lajos Kossuth; ministru al justiţiei a ajuns Ferenc Deák; instrucţiunea publică o gira

baronul József Eötvös, la comerţ îl găsim pe Gábor Klauzál, iar la interne pe Bertalan Szemere. Ministrul forţelor armate era colonelul Lázár Mészáros, iar funcţia de ministru de pe lângă persoana regelui i-a revenit unui vechi diplomat conservator, prinţul Pál Esterházy. Membrii guvernului au convenit că atât în privinţa Vienei, cât şi a naţionalităţilor antagonismele tot mai acute trebuie rezolvate pe cât se poate în mod paşnic. În acelaşi timp guvernul se străduia să-şi sporească puterea armată, a pacificat mişcările ţărăneşti, a pus armata să jure pe constituţie, a înfăptuit unirea cu Transilvania. a convocat parlamentul de reprezentanţă populară şi a căutat să-şi elaboreze legături diplomatice nemijlocite. Politicienii naţionalităţilor însă, îndemnaţi şi de la Viena. au ridicat pretenţii nerealizabile, mergând până la autonomiile teritoriale şi, subvenţionând revendicările sociale ale ţăranilor care aparţineau acestor naţionalităţi, au reuşit să-şi creeze o bază de masă. Mişcările lor s-au transformat în insurecţii armate.

Războiul de eliberare

Guvernul ar fi fost în măsură să domine mişcările armate ale naţionalităţilor: sârbii din sud şi românii ardeleni. La 11 septembrie însă s-a pornit un atac armat din partea acelei Croaţii al cărei conducător, banul Jelacici, a refuzat de la bun început obedienţa faţă de guvernul maghiar. Armata sa de cca 30–40 de mii de combatanţi a putut înainta spre Pesta fără a întâmpina rezistenţă. Munca de organizare din săptămânile premergătoare şi cea din zilele următoare atacului s-a dovedit însă până la urmă eficientă: armata regulară cezaro-crăiască, armata de honvezi recent organizată şi gărzile naţionale mobilizate pentru stringenţa situaţiei au reuşit să oprească şi să învingă armata lui Jelacici în 29 septembrie la Pákozd, obligând-o să se retragă rapid. Revoluţia ungară reuşi astfel să pareze prima tentativă armată contrarevoluţionară. Concomitent cu operaţiunile militare s-a declanşat şi conflictul constituţional: suveranul a acceptat demisia guvernului Batthyány, dar refuza să numească alt guvern, declarând că rezistenţa este ilegală.

La 8 octombrie parlamentul ungar a investit cu puterea executivă un organ ales din sânul său: Comitetul de Apărare Naţională. Preşedintele acestuia a devenit Lajos Kossuth, care a investit energii uriaşe în acţiunea sa de a pregăti ţara pentru a face faţă unui nou atac iminent. În pragul noii confruntări şi-a rânduit forţele şi tabăra contrarevoluţiei. La 2 decembrie, în sânul curţii refugiate la Olmütz a avut loc o lovitură de stat, Ferdinand al V-lea (1835–1848) fiind detronat şi înlocuit cu tânărul Franz Joseph (care a domnit peste Ungaria efectiv din 1849, iar legal între 1867–1916). Parlamentul maghiar nu a recunoscut această schimbare abuzivă.

La 16 decembrie 1848 a avut loc a doua ofensivă contrarevoluţionară, în care au fost mobilizate toate efectivele militare – peste o sută de mii de soldaţi – de care imperiul se putea dispensa. Grosul acestei armate ataca din direcţia frontierei vestice, sub comanda prinţului Windisch-Grätz. Principala armată ungară, sub comanda lui Artúr Görgei, a fost nevoită să se retragă dinaintea inamicului aflat în netă superioritate numerică, la sfârsitul anului trebuind să cedeze chiar şi capitala. În primele zile ale noului an parlamentul, guvernul, organele executive şi-au mutat sediul la Debreţin, iar armata principală condusă de Görgei a evitat contactul cu inamicul, deplasându-se către nord. Windisch-Grätz, considerând deja campania ca şi terminată, a început să organizeze noua administraţie, amânând definitiva încheiere a operaţiunilor militare pentru primăvară. În concepţia sa, bătălia de la Kápolna de la sfârşitul lui februarie, terminată practic cu un rezultat nedecis, era o victorie; deci comandantul austriac îi trimise curţii un raport triumfal, drept care aceasta a considerat că venise vremea să promulge constituţia silnică de la Olmütz, enunţând printr-însa definitiva înglobare a Ungariei în imperiu. În realitate însă, după lunile de răgaz şi de adunare a forţelor, acesta a fost momentul declanşării vertiginosului contraatac al revoluţiei, glorioasa campanie de primăvară, care a eliberat întregul teritoriu al ţării. Ca răspuns implicit la constituţia de la Olmütz, dieta de la Debreţin a proclamat independenţa Ungariei şi detronarea casei de Habsburg (Declaraţia de independenţă, 14 aprilie 1849). S-a reuşit deci şi anihilarea celui de al doilea atac

armat, noul stat maghiar solicitând, pentru a-şi putea păstra independenţa, doar neutralitatea din partea Europei. Ţarul Rusiei însă n-a rămas neutru: la cererea împăratului austriac el a trimis în Ungaria o armată imensă de peste 200 mii de oameni. Superioritatea covârşitoare a forţelor ruso-austriece a decis soarta războiului de eliberare, al treilea atac fiind deja imposibil de respins. Trupele austriece comandate de Haynau şi cele ruseşti aflate sub comanda lui Paskievici înaintau către centrul ţării. Trupele ţariste au trecut graniţa ungară la 16 iunie, ajungând în câmpie după o lună. Lupta s-ar fi putut relua cu oarecare sorţi de izbândă, prin concentrarea la timp a forţelor armate ungare: acest lucru însă – înainte de toate din cauza şovăielii lui Görgei – nu s-a realizat. Corpurile de armată dispersate au fost rând pe rând înfrânte; la 9 august una din armatele principale e nimicită în decisiva bătălie de la Timişoara. Constrâns de insistenţele lui Görgei, Kossuth (ales guvernator al Ungariei în urma Declaraţiei de Independenţă, când Bertalan Szemere ajunge prim ministru) l-a investit pe acesta cu puterea supremă (11 august). Görgei, luând în considerare situaţia lipsită de perspectivă, după consultarea statului său major, capitulează fără condiţii, în 13 august, la Şiria.

Războiul de eliberare a fost înfrânt de forţe superioare, dar relaţiile feudale nu mai puteau fi restaurate. Ungaria păşea în noua conjunctură a relaţiilor burgheze, frustrată de independenţa sa, de autodeterminarea ei naţională, şi cu posibilităţi limitate de dezvoltare. Marea performanţă militară a războiului de eliberare, impunătoarele realizări din timpul revoluţiei – datorită cărora poporul maghiar, după o vreme îndelungată, se putea bucura în sfârşit de simpatia Europei – întâreau, în ciuda înfrângerii, convingerea că – în condiţiile consensului cu naţionalităţile – marea iniţiativă menită să garanteze autodeterminarea poate fi repetată în împrejurări favorabile, cuceririle pot fi recuperate.

VIII. EPOCA ABSOLUTISMULUI (1849–1867)

Regimul Bach

Înăbuşirea războiului de eliberare a fost urmată de o sângeroasă represiune dirijată de dictatorul militar al ţării, generalul Haynau. La 6 octombrie 1849 au fost executaţi la Arad 13 generali ai armatei revoluţionare iar la Pesta primul-ministru Lajos Batthyányi. Mai târziu, în urma protestului internaţional – după ce avuseseră loc mai multe zeci de execuţii – condamnările la moarte s-au comutat în pedepse cu închisoarea. Soldaţii trupelor revoluţionare au fost încorporaţi pentru ani grei în armata imperială. De răzbunarea puterii despotice au scăpat doar emigranţii refugiaţi pe teritoriul imperiului otoman. Acţiunea, de-acum „paşnică", de înglobare şi asimilare a Ungariei în imperiu era dirijată de atotputernicul ministru de interne, baronul Bach. S-a separat din nou teritoriul Transilvaniei, Grănicerimea, Voivodina sârbească şi Banatul de Timiş, restul teritoriului fiind şi el divizat în cinci circumscripţii administrative. Cu excepţia Voivodinei, dominată de sârbi cu toate că erau în minoritate acolo, revendicările naţionalităţilor au rămas nesatisfăcute, acestea primind ca recompensă, potrivit unei remarci contemporane, ceea ce li s-a dat ungurilor drept pedeapsă. Ţara a fost germanizată: limba administraţiei şi a învăţământului superior a devenit germana. Scopul final al germanizării era crearea unui Imperiu Habsburgic centralizat şi total germanizat, care să dispună de forţa necesară pentru a realiza unitatea germană sub propria hegemonie. În 1850 a fost desfiinţată frontiera vamală dintre teritoriile ungureşti şi provinciile austriece. Dintre cuceririle revoluţiei s-a revizuit emanciparea iobagilor, şi anume la un mod nefavorabil pentru ei, iar despăgubirile au fost trecute din nou în sarcina societăţii, întrucât se acopereau din impozitul suplimentar pe impozitul direct. Astfel foştii feudali, alături de foştii iobagi şi de orăşeni, au contribuit deopotrivă la plata despăgubirilor.

Regimul se sprijinea pe armata de ocupaţie, pe jandarmeria proaspăt înfiinţată, pe poliţia secretă cu reţeaua ei de

informatori, pe corpul de funcţionari servili, aduşi din Austria şi Cehia („husarii lui Bach"). Activitatea politică şi protestul au devenit imposibile. Majoritatea nobililor s-a retras în pasivitate pe domenii, a renunţat la viaţa publică, nu-şi plătea impozitul, fuma tutun „virgin" ferit de ochii perceptorului – şi aştepta vremuri mai bune. Jarul era totuşi viu sub cenuşă: rezistenţa activă n-a încetat nicicând. S-au organizat societăţi secrete, conspiraţii, care căutau şi găseau contacte cu cercurile emigraţiei. În 1853 un atentator solitar a încercat să-l omoare pe Franz Joseph. Autorităţile izbuteau să depisteze mişcările conspirative şi nu rămâneau datoare cu represiunile, adesea cumplite. În a doua jumătate a deceniului al şaselea nu s-a mai ajuns la acţiuni conspirative armate, rezistenţa politică activă manifestându-se prin refuzul sistematic şi organizat al plăţii impozitului, demonstraţii, articole şi poezii strecurate în presă.

Regimul Bach a înfăptuit transformările burgheze potrivit propriilor interese. S-a introdus legislaţia austriacă bazată pe egalitatea în faţa legilor civile şi penale şi s-a acordat mai multă libertate activităţii industriale – dar fără să fie reînnoită emanciparea evreilor, decretată în 1849 de către revoluţie. Economia agrară ungară, descătuşată de restricţiile feudalismului, a ştiut să profite de conjunctura agrară creată prin războiul Crimeii. Reţeaua feroviară s-a dezvoltat rapid: s-a deschis bursa de la Budapesta. Sistemul de învăţământ s-a conformat cerinţelor vremii, s-a organizat – poate mai mult decât era necesar – birocraţia de stat. Impozitele tot mai mari, slujind susţinerii administraţiei şi mai ales a armatei, erau însă insuficiente pentru acoperirea cheltuielilor bugetare. Economia era ameninţată de o criză financiară.

Criza absolutismului

Criza regimului Bach a fost dezlănţuită de un ameninţător faliment financiar, agravat prin eşecul militar al imperiului (1859). Era vremea când regatul Sardiniei, în alianţă cu Napoleon al III-lea, împăratul Franţei, a pornit un război de recucerire a teritoriilor italiene aflate sub stăpânire habsburgică. Războiul a activizat emigraţia maghiară. S-a creat un

guvern provizoriu: Directoratul Naţional Maghiar, cu participarea lui Lajos Kossuth, László Teleki şi György Klapka. Contând pe alianţa premierului sardinian Cavour. emigraţia ar fi dorit ca războiul să se extindă şi pe teritoriul Ungariei, unde trupele intervenţioniste să fie susţinute de o insurecţie. Napoleon al III-lea însă, în ciuda victoriilor sale, a încheiat un armistiţiu neaşteptat, urmat de pace, spulberând astfel speranţele nemijlocite ale ungurilor. S-a învederat însă criza absolutismului. În Ungaria nu se mai putea percepe impozitul; ţara deveni practic imposibil de guvernat. Bach fu demis, monarhul dând cârma ţării în mâinile conservatorilor maghiari, care făgăduiau să pacifice ţara (Diploma din Octombrie, 1860). În atmosfera politică revitalizată adepţii şi susţinătorii emigraţiei au respins de la bun început Diploma din Octombrie, pe aceeaşi poziţie situându-se curând şi anturajul politic al lui Ferenc Deák: nu erau dispuşi să trateze şi să ajungă eventual la un compromis pe baza Diplomei, ci doar pe temeiul legilor din 1848. Conservatorii au semănat vânt şi au cules furtună. Curând, monarhul Franz Joseph s-a şi debarasat de ei: în februarie 1861 el a modificat regimul instaurat doar de câteva luni, introducând măsuri ce favorizau burghezia de orientare constituţională austro-germană (Patenta din Februarie). A fost convocată dieta Ungariei, pentru a consimţi la soluţia impusă de monarh. Adepţii emigraţiei au refuzat până şi posibilitatea compromisului, dorind doar ca dieta să aducă o hotărâre (Partidul de Decizie). În viziunea lor, scopul final era deci independenta deplină. Conducătorul acestei grupări era László Teleki, arestat în străinătate, apoi graţiat şi revenit în viata politică internă. Statul major al Partidului Majoritar nu era însă întru totul de acord cu ideile consecvente ale liderului său. Ei se temeau în primul rând de urmările politice interne ale programului, de compromisul cu naţionalităţile, de concesiile de fond. Propriile-i conflicte lăuntrice, respectiv divergenţele de păreri politice dintre el şi statul său major l-au împins pe Teleki în refugiul suicidului, iar în dietă a ajuns majoritară cealaltă mare grupare politică, Partidul Adresanţilor condus de Deák. Ei erau dispuşi să poarte discuţii cu monarhul, gata să accepte soluţia din 1848 sau, în funcţie de rezultatele tratativelor,

chiar mai puţin de atâta – dar refuzau categoric Diploma şi

Patenta. Monarhul în schimb nu se gândea deocamdată la concesii de fond şi nici nu voia să audă de acceptarea soluţiei din 1848 ca bază a desfăşurării. El a refuzat acceptarea adresei care i se înaintase şi a dizolvat dieta.

Criza absolutismului a devenit deci evidentă, ţara îşi atesta perseverenţa şi ataşamentul faţă de idealurile din 1848–1849 – dar criza a rămas neexploatată datorită evoluţiei conjuncturii externe, neîncheg ându-se nici un program clar de acţiune pentru viitorul apropiat. Deák recomanda în continuare calmul şi expectativa. Pe aceleaşi poziţii de expectativă se instalase şi absolutismul.

Pactul dualist

„Noi putem aştepta": deviza puterii reinstalate o formulase ministrul de stat Schmerling. El îşi considera propriul regim drept unul provizoriu, convins fiind că mai devreme sau mai târziu ungurii se vor resemna să accepte soluţia oferită de Patenta din Februarie, adică îşi vor trimite deputaţii în parlamentul imperial şi, renunţând astfel la autonomia lor, se vor mulţumi cu un ambiguu regim constituţional în cadrul imperiului. Proiectele lui Schmerling însă, nereuşind să câştige adeziunea ungurilor, au rămas nerealizate.

Adepţii rezistenţei pasive însă au început să piardă teren. Domeniile mici, lovite şi de lipsa de capital, nu corespundeau cerinţelor economiei capitaliste modeme. Tot mai mulţi membri ai micii nobilimi erau nevoiţi să-şi vândă domeniile şi odată cu ele şi baza de rezistentă. Tot mai mulţi doreau deci să ocupe o slujbă garantată de stat. Nici situaţia politică externă nu devenise mai favorabilă. Apelurile sosite din emigraţie îndemnau doar la o rezistenţă stăruitoare, la refuzarea compromisului, respectiv – drept chezăşie a viitoarelor transformări – la împăcarea cu naţionalităţile. Aceasta nu le convenea însă nici măcar celor ce doreau altfel independenţa deplină, adică dezmembrarea Imperiului Habsburgic. În 1862 s-a dat publicităţii proiectul Confederaţiei Dunărene elaborat de Kossuth, o alternativă menită să suplinească, prin alianţa statelor dunărene mici, tocmai vidul de putere ce s-ar fi creat prin destrămarea Imperiului Habsburgic. Această temperare

a ambiţiilor de hegemonie ungară prin acceptarea statutului de egalitate al micilor state balcanice – a avut un efect repulsiv asupra multora dintre cei dornici să trateze mai degrabă cu Viena decât cu Belgradul ori Bucureştiul.

Ferenc Deák, adept de la bun început al creării unei situaţii favorabile Ungariei în cadrul Imperiului Habsburgic. era conştient de faptul că strategia expectativei este în pericol din cauza subţierii bazei care era rezistenţa pasivă. Cu timpul cercurile guvernante vieneze şi-au dat şi ele seama că ungurii nu vor accepta niciodată Patenta din Februarie. În spiritul căutării reciproce a compromisului a avut loc mai întâi o întâlnire secretă între Deák şi suveran; apoi, în numărul de Paşti din 1865 al ziarului Pesti Napló, Deák îşi declara dispoziţia pentru compromis. La finele anului 1865 a fost convocată dieta, care a desemnat o comisie pentru rezolvarea problemelor controversate ale aşa-ziselor „chestiuni comune".

În vara anului 1866 a izbucnit războiul austro-prusac menit să decidă asupra hegemoniei în cadrul unităţii germane. Înfrângerea austriecilor la Königgratz a decis rapid soarta campaniei: Austria, rămasă în afara sistemului unităţii germane, se văzu şi mai mult nevoită să-şi pună în ordine, să-şi rezolve relaţiile interne.

Pactul dualist adoptat în 1867 era esenţialmente diferit de soluţia din 1848, bazată pe uniune personală. El recunoştea în mod formal trei sfere de activitate „comune" pentru Ungaria şi restul imperiului, anume afacerile externe, armata şi finanţele menite să le susţină pe celelalte două. Pentru a asigura buna funcţionare a acestora au fost înfiinţate ministere comune, iar pentru controlul activităţii miniştrilor comuni, precum şi pentru votarea cheltuielilor comune, parlamentele de la Viena şi de la Budapesta au ales câte o delegaţie de şaizeci de persoane, a căror activitate însă a rămas formală. Reglementarea îi asigura domnitorului largi drepturi suverane, deciziile sale referitoare la armată nu necesitau contrasemnătură ministerială, iar în cazul controverselor nedecise dintre cele două părţi ale imperiului puterea lui de decizie devenea şi mai mare. Consensul politic era completat de un tratat economic încheiat pe zece ani, ce urma să fie reînnoit mereu şi conserva comunitatea economică a imperiului.

IX. EPOCA DUALISMULUI (1867–1918)

Constituirea statului burghez

Încă din momentul înfiripirii sale, dualismul, acest sistem bipolar, s-a aflat în centrul unor aprige controverse. Adepţii lui considerau că era o soluţie care avea să creeze un sistem de relaţii consolidate, menite să asigure fiinţa statală a Ungariei chiar în cazul eventualei dezmembrări. În schimb adversarii săi consecvenţi prevesteau că, datorită politicii maghiare ajunse în situaţia de susţinător al imperiului, Ungaria s-ar prăbuşi odată cu dezintegrarea acestuia – de pildă Kossuth în celebra SCRISOARE A CASSANDREI, din mai 1867. Dualismul avea destui păgubaşi şi adversari unguri, situaţie reflectată şi în parlamentul maghiar al epocii. Printre adepţii dualismului găsim conservatori şi liberali, menţinuţi în aceeaşi tabără de dorinţa protejării acestui compromis. Eterogenă era şi gruparea adversarilor, care considerau necesară mai presus de toate anularea ori modificarea pactului, de pildă prin realizarea uniunii personale. Prin urmare, configuraţia parlamentului în materie de partide era determinată de „şaişeptişti" – adepţii dualismului – şi de „paşoptişti" – adversarii acestuia – însă, atâta vreme cât exista dualismul, aceste grupări nu s-au putut închega în formaţii, antagoniste, ce-i drept, dar deopotrivă capabile de a forma un guvern. Viaţa parlamentară deformată a Ungariei reflecta doar poziţia forţelor politice maghiare – inadecvat, desigur, datorită samavolniciilor şi fraudelor electorale –, căci naţionalităţile, excluse aproape complet din parlament în urma censului electoral, s-au văzut nevoite să adopte calea pasivităţii. Datorită înainte de toate asimilării evreilor şi a germanilor de la oraşe, respectiv a emigrării masive a diferitelor naţionalităţi, ponderea numerică a populaţiei maghiare a crescut treptat, ajungând la cumpăna secolelor să reprezinte (fără Croaţia) majoritatea absolută: în 1910 proporţia era de 54%. Naţionalităţile erau deocamdată în imposibilitate de a opune rezistenţă activă, cu toate că nu se mulţumeau cu legea naţionalităţilor din 1868, care conţinea totuşi impor-

tante concesii în privinţa folosirii limbii. Croaţii, deşi încheiaseră un fel de „pact dualist" aparte cu ungurii, s-au străduit de-a lungul întregii epoci să-şi lărgească drepturile, periclitând stabilitatea sistemului şi în calitatea lor de unică naţionalitate privilegiată. Regimul dualist era recuzat prin urmare deopotrivă de majoritatea ungurilor şi a naţionalităţilor; de aceea, pentru menţinerea guvernării constituţionale, a trebuit să se recurgă la diverse metode subversive şi samavolnicii electorale.

După încheierea pactului dualist guvernele au continuat, respectiv au lărgit construirea ordinii de stat burgheze. S-a legiferat învăţământul obligatoriu de şase ani. a fost reglementată relaţia dintre comitat şi puterea de stat, s-a separat justiţia de administraţie, s-a perfecţionat sistemul de percepere a impozitelor; prin unificarea Pestei, a Budei şi a Budei-Vechi (Óbuda) s-a născut capitala ţării, Budapesta; s-a adoptat un nou cod penal; a fost dezvoltată reţeaua feroviară, s-au construit cazărmi, reţeaua administraţiei publice s-a completat prin inspectoratele de stat pentru sănătatea publică, agricultură şi industria mecanizată, constituindu-se aparatul funcţionăresc necesar. A fost realizată emanciparea evreilor şi enunţată egalitatea în drepturi a confesiunilor religioase; a intrat din nou în vigoare libertatea presei. S-au desfiinţat breslele, s-a declarat libertatea industriei. Marea proprietate funciară însă nu a devenit părtaşă a liberei concurenţe capitaliste, întrucât circulaţia liberă a acestor posesiuni a fost anchilozată prin crearea fideicomisurilor. În anii de după încheierea pactului dualist ascendentul numeric al partidului majoritar condus de Deák a scăzut mereu: alegătorii sau chiar deputaţii ce-şi schimbau poziţia sporeau într-una tabăra opoziţiei. Cel mai mare partid de opoziţie, centrist de stânga, era condus de Kálmán Tisza; cu trecerea anilor, acesta a început să-şi considere inutilă misiunea de control, precum îşi vedea lipsit de perspective şi obiectivul iniţial, deoarece nu existau şanse pentru un pact dualist mai favorabil. Adepţii săi – nobilime de rând şi proprietari – la început suspicioşi, s-au împăcat treptat cu noua stare de lucruri, începând să se apropie de partidul guvernant. Partidul lui Deák, aflat în regres, a primit favorabil această apropiere, în unna căreia s-a produs în 1875 fuziunea sa cu gruparea de

centru-stânga, născându-se astfel Partidul Liberal (Szabadelvű Párt); premier al ţării a devenit Kálmán Tisza.

Mica grupare de extremă stânga, consecvent opozantă, s-a întărit atunci prin aderarea deputaţilor de centru-stânga care nu au acceptat fuziunea şi a fiinţat în continuare sub denumirea de Partidul Independenţei şi Paşoptist (Függetlenségi és 48-as Párt) drept însemnată forţă numerică de opoziţie, până la prăbuşirea regimului. Concepţia politicienilor acestui partid oscila între opoziţionismul ministeriabil menit să corecteze pactul dualist şi între ideea uniunii personale, câţiva dintre membrii săi îndrăznind chiar să susţină deschis lozinca independenţei totale, solidanzându-se cu Kossuth, aflat în emigraţie. Partidul de opoziţie întrunea fireşte multe feluri de nemulţumiri: şirurile sale erau deopotrivă sporite de elementele împinse la periferia evoluţiei burgheze, ca şi de burghezi, intelectuali şi ţărani care revendicau o dezvoltare democratică – ori de proprietari funciari ce refuzau libera concurenţă sau de exponenţi ai naţionalităţilor, înclinaţi să colaboreze cu opoziţia ş.a.m.d. De vreme ce nu recunoştea pactul dualist, partidul trebuia împiedicat să ajungă la guvernare, ori să obţină majoritatea în parlament, deoarece ajungerea sa la putere ar fi periclitat existenţa întregului sistem. De aici rezultă rigiditatea politică a regimului dualist.

Perioada de calm a dualismului

Între 1875 şi 1890 prim-ministru al Ungariei a fost Kálmán Tisza. Această guvernare de o longevitate neobişnuită poate fi considerată ca o perioadă de stabilitate şi calm a regimului. Aceeaşi stabilitate guvernamentală a caracterizat şi viaţa politică a Austriei, calmul şi echilibrul dominând în general întreaga viaţă politică europeană. Era vremea afirmării liberei concurenţe şi a propăşirii economice burgheze, când nu se ascuţiseră încă nici antagonismele sociale interne din diferite state şi nici cele dintre marile puteri.

Economia ungară s-a dezvoltat într-un ritm mai rapid decât cel mediu din occidentul Europei, tara începând să reducă din handicapul moştenit. Dezvoltarea agriculturii a fost favorizată într-o primă fază de factorii extensivi. Au fost

desţelenite păşunile, s-a renunţat la practica ogorâtului, s-au luat în cultură terenurile drenate din zonele inundabile. Pe terenurile cultivabile astfel sporite se produceau mai ales cereale, treptat câştigând însă teren şi plantele de praşilă: porumbul, cartofii şi sfecla de zahăr. În cadrul şeptelului a scăzut numărul ovulelor şi a crescut cel al porcinelor. în locul cirezilor semisălbatice au apărut cirezile domestice, cu noi rase de cornute, şi gospodării specializate în producţia de lapte. S-au răspândit maşinile agricole, mai ales batozele; datorită animalelor de tracţiune mai bune se putea ara brazdă mai adâncă; pe marile proprietăţi funciare s-a aplicat asolamentul. Surplusul producţiei agricole era exportat (principala piaţă de desfacere constituind-o partea apuseană a imperiului), marii negustori specializaţi în desfacerea produselor agricole acumulând un însemnat capital. Comercializarea produselor agricole a impus dezvoltarea infrastructurii. Alături de traficul fluvial şi feroviar, un factor accesoriu în această privinţă a fost consolidarea securităţii publice, precum şi crearea unei reţele telegrafice şi a unui sistem bancar, sau înfiinţarea de depozite şi mori de mare capacitate. Marea parte a investiţiilor vremii a fost absorbită de această sferă a infrastructurii.

Dezvoltarea agriculturii şi creşterea, ce-i drept moderată, a populaţiei a dus la apariţia unui surplus al forţei de muncă. La început şomerii şi-au găsit de lucru pe şantierele de sistematizare a cursurilor fluviale, la marile lucrări publice şi în construcţiile de căi ferate, dar odată cu încheierea acestora oferta forţei de muncă se putea canaliza doar prin emigrare. Au plecat astfel din ţară un milion şi jumătate de oameni, mai ales în America, majoritatea lor stabilindu-se acolo definitiv. Industria mecanizată oferea deocamdată puţine locuri de muncă. În Ungaria revoluţia industrială s-a desfăşurat cu relativă întârziere, doar în anii 1880. În afară de aceasta, industria ungară, precum au remarcat şi contemporanii, se caracteriza printr-o anume ambiguitate: din cauza teritoriului vamal comun cu Austria, nu s-a putut forma o structură industrială completă, industria textilă rămânând de pildă neînsemnată. Pe teritoriul Ungariei a luat avânt mai întâi industria alimentară; apoi, cerinţele survenite prin investiţiile infrastructurale au generat industria materialelor

de construcţii, cea metalurgică şi cea constructoare de maşini. Industria mecanizată se concentra parţial în jurul surselor de materii prime, dar mai ales la Budapesta. Aici s-a creat cea mai mare capacitate europeană a industriei morăritului, care prelucra şi o parte a cantităţii de cereale exportate din Balcani.

Lent. dezvoltarea industriei a transformat şi structura societăţii. La sfârşitul epocii Ungaria dobândise un caracter agroindustrial. La începutul secolului nostru două treimi din totalul negustorilor activ au încă în domeniul agriculturii, dar alături de tradiţionalele componente sociale ale sferei agrare au apărut şi altele noi. Deşi puterea aristocraţiei bazată pe proprietăţile şi privilegiile ei rămăsese aproape intactă, în privinţa averii ea era deja sfidată de concurenţa câtorva mari industriaşi şi bancheri, antagonismul lor economic condensându-se şi în sfera politicului. Burghezia medie a rămas însă anemică atât numeric, cât şi ca putere economică. Baza aşanumitei clase mijlocii ungare o constituiau nu atât elementele burgheze întreprinzătoare ori cele liber-profesioniste, cât mai ales intelectualii cu funcţii publice, care prin originea lor erau legaţi mai puţin de burghezie, dar cu atât mai mult de nobilimea de odinioară, iar grupul lor caracterizam era al nobililor rămaşi fără posesiuni, cunoscuţi sub denumirea de gentry.

Prosperitatea şi setea de pământ a micilor proprietari agricoli proveniţi din rândurile iobagilor emancipaţi dimpreună cu fondul lor sesial era zădărnicită de marea proprietate. Ei puteau eventual să se îmbogăţească – de pildă datorită unei conjuncturi favorabile a pieţii –, fără să poată însă deveni burghezi: erau nevoiţi să rămână în continuare ţărani. De aceea ţărănimea şi-a creat o cultură aparte, autohtonă, izolându-se de celelalte categorii sociale. Grosul micilor proprietari agricoli, ţărani, respectiv zilieri lipsiţi de pământ, constituia pătura de jos a ţărănimii, ei rămânând uniţi în aceeaşi tabără prin cultura, mentalitatea şi antilatifundiarismul lor, chiar şi în ciuda unor interese divergente.

Mica burghezie progresa aparent încet, dar în sânul ei se produceau transformări dinamice. Au dispărut unele mici meşteşuguri demodate, altele au fost distruse de industria mecanizată, dar s-au dezvoltat în schimb ramurile de prestaţii urbane, rândurile micii burghezii sporind şi prin

apariţia categoriei inferioare a angajaţilor publici, aşa numitul „personal de serviciu". Sporind numeric până la sfârşitul secolului, muncitorii s-au organizat ca clasă şi în sensul politic, susţinându-şi năzuinţele politice prin propriul lor partid. Ungaria avansa pe calea modernizării şi sub aspectul vieţii ei sociale.

Criza regimului

Ani în şir după încheierea pactului dualist, până la sfârşitul secolului, Ungaria a fost considerată partea de imperiu cea mai stabilă din punct de vedere politic. Pe când în consiliul imperial de la Viena antagonismele naţionale paralizau adesea activitatea legislativă, guvernele reuşind să stăpânească situaţia doar cu greu şi prin măsuri excepţionale, în parlamentul de dincoace de Leita, erau reprezentate numai partidele politice maghiare, naţionalităţile neputându-se afirma deloc. Concomitent însă, odată cu trecerea anilor, a început şi evoluţia burgheză a naţionalităţilor, în sânul cărora s-a format o viguroasă pătură burgheză mijlocie, care, nemaimulţumindu-se cu pasivitatea, a trecut la o politică activă şi, în lipsă de ceva mai bun, informa opinia publică europeană despre situaţia nefavorabilă a minorităţilor. Se simţea că loialitatea politică a naţionalităţilor este de-acuma de domeniul trecutului; totuşi guvernele ungare continuau să trateze problema naţională cu nepăsare (dar am exagera etichetând această politică drept una opresivă). Chiar în partidele opoziţiei, insistenţa în vederea concilierii cu naţionalităţile a rămas în seama unei minorităţi. Prăpastia dintre mişcarea de suprafaţă din viata politică şi starea de reală tensiune a societăţii devenea tot mai adâncă. Disputele din parlament erau dominate de controverse din domeniul dreptului public. Problema armatei a devenit subiect de discuţie aproape permanent. Guvernele au fost nevoite să supună iar şi iar la vot cheltuielile alocate dezvoltării armatei, opoziţia solicitând în schimb concesii de ordin naţional, ca de exemplu introducerea comenzilor în limba maghiară la regimentele ungureşti sau cel puţin posibilitatea de a se presta examenul de ofiţer în limba maghiară, ori folosirea culorilor naţionale pentru

canaful sabiei ofițerești și așa mai departe. Monarhul însă refuza orice concesie de acest fel, drept care opoziția zădărnicea adoptarea legilor, aplicând obstrucția și tactica vorbăriei infinite. Discuțiile sterpe asupra armatei suscitau sentimentul național și au pricinuit căderea mai multor guverne, dar n-au izbutit să eclipseze nicicând disputa parlamentară legată de pactul economic ce trebuia reînnoit din zece în zece ani, în aceasta fiind direct interesați materialicește mari proprietari și industriași.

Interesele naționalităților, ale țărănimii și muncitorimii n-au putut obține reprezentanță în parlament nici măcar după 1900, din cauza censului electoral. Toate forțele progresiste revendicau votul universal, ceea ce a creat o anumită unitate în rândurile lor, iar mai apoi cu opoziția independentistă – puternică și în parlament – care a aderat la ei. Prima organizație a muncitorimii, Asociația Generală a Muncitorilor (Általános Munkásegylet) a luat ființă în 1868; din ea s-a dezvoltat în 1880 Partidul Nealegătorilor, apoi în 1890 Partidul Social-Democrat Ungar, afiliat la Internaționala a II-a. Burghezia de orientare democratică a generat mișcarea radicalismului burghez, a cărei influență s-a dovedit a fi considerabilă mai ales în domeniul spiritual-cultural. Deși aceste mișcări politice extraparlamentare nu au putut modifica meritoriu structura tradițională a partidelor, criza politică de la începutul secolului s-a manifestat vizibil prin înfrângerea electorală din 1905 a partidului de guvernământ (Partidul Liberal), rămasă unică în istoria dualismului. În condițiile crizei politice dezlănțuite, opoziția victorioasă a fost nevoită să renunțe la propriu-i program, spre a putea în sfârșit ajunge la guvernare, drept „învingătoare". Guvernarea coaliției partidelor de opoziție (1906–1910) nefiind esențialmente diferită de politica celor care își asumaseră pactul dualist, ea a generat în multă lume deziluzia față de partidele tradiționale, adâncind mai departe criza regimului. Cercurile guvernante nu-și puteau însă asuma re forma politică, extinderea dreptului de vot, deoarece aceasta ar fi cauzat ajungerea în categorică majoritate parlamentară a adversarilor dualismului. Regimul deci – aproape independent de pronosticurile ce-i prevesteau căderea – s-a arătat rigid și lipsit de tact. Economia, viața spirituală, întreaga societate se dezvoltau dinamic: în schimb viața

politică a încremenit devenind anacronică şi fragilă. Nu se putea prevede însă dacă sciziunea, criza de fond va fi cauzată de antagonismele interne ale claselor dominante (spre exemplu, dintre moşieri pe de o parte şi industriaşi şi comercianţi pe de alta – denumite în epocă antagonismul agrariano-mercantil) sau tocmai ascuţirea antagonismelor dintre naţionalităţi avea să nască pericolul – ori poate se va dovedi ireductibil chiar antagonismul dintre cele două părţi de imperiu.

Primul război mondial şi dezmembrarea monarhiei

Procesul de descompunere a Monarhiei a fost grăbit până la urmă de înfrângerea decisivă de pe câmpul de luptă, care i-a pecetluit soarta. La 28 iunie 1914 prinţul moştenitor Franz Ferdinand a fost victima unui atentat. Firele asasinatului duceau în Serbia. Cercurile dominante austriece, sprijinite şi de Germania, au ales calea războiului armate. De partea Serbiei a intrat în război Rusia, urmată de aliaţii ei, Franţa şi Anglia.

Puterile centrale care au declanşat războiul mondial – Germania şi Austro-Ungaria – doreau o victorie rapidă mai întâi pe frontul de vest, apoi pe cel răsăritean. Curând s-a văzut însă că acest lucru nu este posibil. După câteva luni războiul a devenit static, liniile frontului au rămas pe loc. În anii următori, părţile beligerante au încercat să forţeze victoria decisivă prin mobilizarea unor forte materiale şi umane tot mai însemnate, însă încleştarea plătită cu pierderi uriaşe a rămas deocamdată nedecisă. Prelungirea conflictului îi favoriza în ultimă analiză pe adversarii Puterilor Centrale, statele Antantei sau mai precis puterile occidentale, al căror potenţial economic – asigurat din spate şi de imensele imperii coloniale – s-a dovedit net superior. În 1917 au intrat în război de partea Antantei şi Statele Unite, din acest moment înfrângerea Puterilor Centrale devenind doar o chestiune de timp.

Urmaşul lui Franz Joseph, tânărul şi oarecum necunoscutul Carol al IV-lea (1916–1918). ultimul împărat şi rege din familia de Habsburg, şi-a dat seama că îşi poate salva imperiul de la dezmembrare doar prin încheierea grabnică a păcii. Iniţiativele sale au fost însă sortite eşecului: la acea epocă

Antanta nu mai era dispusă la compromis, deşi tot atunci pe frontul de răsărit situaţia era stăpânită de Puterile Centrale. Armata rusă era complet epuizată, în februarie a fost măturat regimul ţarist şi, deşi noul guvern burghez s-a decis pentru continuarea războiului, ţara ajunsă la capătul puterilor nu mai era în stare de noi eforturi. Apoi, în noiembrie 1917, revoluţia bolşevică a decretat pacea imediată. Au început tratativele, terminate prin pacea de la Brest-Litovsk, favorabilă Puterilor Centrale. În scurt timp a survenit însă dezastrul de pe frontul de vest, iar forţele armate ale Antantei au străpuns şi fronturile secundare – în Italia şi în Balcani. Înfrângerea militară a Monarhiei Austro-Ungare era fapt împlinit.

Destinul Imperiului Habsburgic a fost decis năzuinţa de autodeterminare a popoarelor sale şi scopurile militare ale puterilor Antantei învingătoare. Iniţial, Antanta nu plănuia desfiinţarea totală a imperiului, ci doar trunchierea acestuia. Împotriva ţarismului prăbuşit nu mai era însă nevoie de o contrapondere iar Germania aflată în pragul înfrângerii nu mai conta ca factor al puterii, aşa că învingătorii s-au decis pentru îmbucătăţirea Monarhiei, trasând noile graniţe de la bun început în aşa fel încât noile state să le fie îndatorate. În loc de o împărţire echitabilă, situaţia spaţiului în cauză s-a rezolvat printr-un dictat imperialist.

Cercurile conducătoare vieneze şi budapestane, conştiente de realitatea înfrângerii şi lipsite de forţe militare care să li se supună, nu au putut şi nici n-au vrut să se opună transformărilor. Însuşi regele Carol al IV-lea şi-a îndemnat supuşii să formeze acele consilii naţionale care, odată constituite, au decretat rând pe rând, în octombrie 1918, desprinderea de Monarhie. Curând au decis la fel şi naţionalităţile din Ungaria. Monarhia Austro-Ungară, şi odată cu ea, Ungaria istorică nu mai exista. Domnitorul a abdicat; atât în Austria cât şi în Ungaria întreaga moştenire falimentară a trebuit să şi-o asume revoluţia.

Dar nu a încetat doar sistemul dualist, ci s-a destrămat şi forma de coexistenţă din imperiu, veche de patru secole. Ceea ce mai rămăsese din Ungaria şi-a redobândit independenţa; şi cu toate că o mare parte a ţării, ba chiar – vremelnic – toată ţara a ajuns sub ocupaţie militară, până la urmă noul stal maghiar a trebuit să-şi găsească el însuşi locul în Europa.

X. ANII REVOLUŢIILOR (1918–1919)

Revoluţia burgheză a tomniţelor

În 25 octombrie 1918 a luat fiinţă la Budapesta Consiliul Naţional, o grupare a forţelor de opoziţie care peste câteva zile a reuşit să preia puterea de stat. La 30 octombrie a izbucnit revoluţia: nucleele puterii au ajuns în mâinile forţelor supuse Consiliului Naţional şi, luându-se act de situaţia reală, mandatul de prim-ministru i s-a încredinţat lui Mihály Károlyi, preşedintele acestui Consiliu.

Venirea la putere a coaliţiei de opoziţie de până atunci a fost unanim acceptată. După eşecul din război o pace cât de cât favorabilă putea obţine doar un guvernământ al partidelor care enunţau prietenia cu Antanta, fiind clar pentru toată lumea că fără democratizarea vieţii sociale şi a celei de stat nu poate fi consolidată nici situaţia politică. De pe fronturi reveneau sute de mii de soldaţi; prizonierii de război întorşi din Rusia se antrenau în viaţa politică cu programul sau dorinţa socialismului. Populaţia nutrea serioase iluzii în privinţa proaspetei puteri democratice. Mulţi credeau că în scurtă vreme li se vor rezolva problemele materiale, existenţiale; că guvernul avea să încheie curând o pace favorabilă, izbutind să restabilească integritatea ţării. În realitate însă, guvernul moştenise imensul faliment al regimului precedent; dificultăţile sale economice, faptul că era la cheremul politicii externe internaţionale, îi îngustau în mod fatal posibilităţile de acţiune.

Practic, Monarhia Austro-Ungară nu mai exista. La 16 noiembrie a fost proclamată republica, prin aceasta Ungaria dobândindu-şi suveranitatea şi sub aspectul dreptului statal. Renunţându-se la principiul continuităţii juridice, s-a proclamat sufragiul universal, s-au enunţat libertăţile politice şi reforma agrară radicală.

Guvernul însă nu stăpânea efectiv nici în acest moment întregul teritoriu al ţării. Croaţia s-a declarat independentă iar guvernul şi opinia publică au luat deopotrivă act de desprinderea ţării asociate. Totuşi, durerosul proces al

dezmembrării Ungariei, considerată în sens mai restrâns, era perceput doar ca un act al violenţei externe. La 30 octombrie Consiliul Naţional Slovac reunit la Turócszentmárton (Martin) a proclamat desprinderea teritoriilor locuite de slovaci (şi unirea lor cu Cehia); la 25 noiembrie Scupcina populară sârbească de la Novi Sad a decis separarea Voivodinei; la 1 decembrie impunătoarea adunare populară românească de la Alba Iulia declara desprinderea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii cu populaţie românească ale Ungariei, hotărâre susţinută şi de către saşi. E adevărat, aceste hotărâri ale naţionalităţilor nu se bazau pe promovarea consecventă a principiului autodeterminării, nu doreau consfinţirea prin plebiscit şi nu stabileau nici linii de demarcaţie exacte, dar exprimau incontestabil în mod fidel intenţia separatistă a diferitelor naţionalităţi, întreţinută acum – pe lângă vechea năzuinţă a unităţii naţionale – şi de dorinţa afilierii la învingători. Guvernul ungar nu a luat la cunoştinţă aceste acte de separare: el propunea tratative – care fie nici măcar n-au început, fie au eşuat. Decizia asupra teritoriilor le-a revenit astfel armelor, adică puterilor învingătoare.

La 13 noiembrie guvernul Károlyi a încheiat armistiţiul de la Belgrad, care trasa o linie de demarcaţie cât de cât corespunzătoare graniţelor etnice, rezervând tratatului de pace dreptul deciziei finale. Convenţia de la Belgrad a şocat pur şi simplu opinia publică, încă tot nelămurită asupra urmărilor politice ale înfrângerii din război. Trupele franceze şi sârbe din Balcani ale Antantei, respectiv forţele armate româneşti au încălcat curând această linie demarcaţională, ceea ce a dus la izolarea politică internă şi externă a guvernului. Aprovizionarea publică a devenit tot mai catastrofală; din teritoriile ocupate se revărsau sute de mii de oameni în părţile centrale ale ţării. De restaurarea vechii ordini nu putea fi vorba, dar existau semne ce prevesteau că nici noul regim democratic nu se va putea împlini. Foştii prizonieri reveniţi din Rusia cu convingeri socialiste şi social-democraţii de stânga au lansat lozinca: să urmăm calea rusească! Lozinca promitea o transformare socială radicală şi o nouă orientare politică externă. La 24 noiembrie a luat fiinţă Partidul Comuniştilor din Ungaria, care se considera secţia ungară a noului partid universal: Internaţionala Comunistă.

Mai ales datorită organului său de presă intitulat VÖRÖS ÚJSÁG (Ziarul Roşu) care a debutat la 7 decembrie, partidul a dobândit curând o popularitate considerabilă; cei dezi-luzionaţi de politica guvernului Károlyi îşi puneau acum speranţele într-o consecventă transformare de stânga. În ciuda popularităţii for incontestabile, comuniştii nu prea ar fi avut şanse să ajungă la putere; dar la 20 martie 1919 locote-nent-colonelul Vix, şeful misiunii de la Budapesta a Antan-tei, înmâna un ultimatum prin care se pretindea predarea unor noi şi însemnate teritorii integral locuite de maghiari şi semnala că aici vor fi trasate şi frontierele statale definitive. Guvernul nu voia nici să accepte, dar nici să respingă ultima-tumul. Şi-a prezentat prin urmare demisia oferind posibili-tatea formării noului guvern unuia dintre partidele coaliţiei, anume social-democraţilor. Aceştia însă au acceptat să guverneze numai împreună cu comuniştii, deoarece sprijin politic extern puteau spera doar din partea Rusiei bolşevice. Cele două partide au căzut de acord (fuzionând chiar, după puţină vreme), iar la 21 martie 1919 s-a proclamat Republica Ungară a Sfaturilor.

Republica Ungară a Sfaturilor

Noua putere a început într-adevăr în mod consecvent să înfăptuiască transformarea socialistă a ţării: a etatizat fabri-cile, casele, pământul (fără a-l împărţi ţăranilor), a promulgat o serie întreagă de înlesniri de natură social-politică. S-a dis-trus vechea ordine de stat, puterea a trecut în mâinile sfa-turilor iar conducerea centrală în ale Consiliului Revo-luţionar de Guvernământ (Forradalmi Kormányzótanács). Preşedintele acestuia era Sándor Garbai, dar puterea efectivă o deţinea comunistul Béla Kun, comisar al poporului pentru afacerile externe. În cadrul regimului, la începui de coaliţie, social-democraţii, deşi mai numeroşi, au fost împinşi treptat pe planul al doilea, iar comanda au preluat-o bolşevicii care sperau într-o apropiată revoluţie mondială şi etalau un ireal program de transformare a societăţii. Datorită lozincilor, dar şi înfăptuirilor din domeniul politicii sociale, noul regim şi-a creat o bază largă în rândurile muncitorimii din marea indus-

trie, ba chiar şi în păturile mic burgheze şi intelectuale. Iar cum noua putere a respins imediat şi categoric nota lui Vix, propagând ideea rezistenţei active împotriva Antantei, ba chiar a început să organizeze armata, chiar şi oamenii imposibili faţă de problemele sociale au acceptat regimul, ba mai mult. vechea garnitură ofiţerească şi-a asumat de bună voie serviciul în Armata Roşie aflată în plină organizare.

Baza socială a regimului se subţia însă zi cu zi. Exagerările din domeniul etatizărilor i-au atras duşmănia micii-burghezii; prohibiţia consecventă în materie de băuturi alcoolice a stârnit opoziţia numeroşilor ţărani viticultori până atunci indiferenţi; măsurile dure luate împotriva bisericii au înstrăinat milioane de credincioşi; recuzarea tradiţiilor naţionale îi leza şi pe cei ce nu se ocupau de politică, iar categoriile cu gândire politică lucidă întâmpinau cu neîncredere credinţa într-o revoluţie mondială. Semnelor rezistenţei, puterea le-a răspuns intensificând teroarea roşie. În scurtă vreme a încetat libertatea presei şi s-au restrâns drepturile politice.

Soarta Republicii Sfaturilor nu s-a decis însă în ţară, ci în câmpul de forţe al politicii internaţionale. Încurajată de Antantă, armata română a pornit atacul împotriva Republicii Sfaturilor la mijlocul lunii aprilie, ajungând în mai pe linia Tisei. În nord s-a pus în mişcare armata intervenţionistă cehoslovacă. Armata Roşie reorganizată îşi porni contraofensiva în luna mai, eliberând considerabile teritorii în victorioasa campanie din nord. Dar cum Rusia Sovietică nu-i putea oferi sprijin militar direct, Republica Sfaturilor, rămasă în izolare, a fost nevoită să accepte ultimatumul lui Clémenceau de la 14 iunie, care soma forţele Armatei Roşii să se retragă în spatele liniilor de demarcaţie considerate frontieră politică definitivă – şi promitea în schimb retragerea trupelor româneşti de pe teritoriul din stânga Tisei. Armata Roşie a trecut la evacuarea teritoriile recent eliberate, drept care Aurél Stromfeld, şeful statului major, demisionă în semn de protest. Trupele româneşti nu se clinteau. Sub protecţia trupelor franceze de ocupaţie din sudul Ungariei, la Seghedin a început să se organizeze contrarevoluţia, mai întâi politiceşte şi apoi militariceşte.

În această situaţie critică s-au ascuţit antagonismele interne dintre social-democraţi şi comunişti. Social-

democraţii de dreapta ar fi vrut să formeze prin eliminarea comuniştilor un guvern acceptabil şi de către Antantă (puterile victorioase refuzând să recunoască legalitatea Republicii Sfaturilor), pe când comuniştii din extrema stângă insistau pentru intensificarea terorii, măsură cu care s-a declarat de acord şi Lenin, în mesajul său adresat Republicii Ungare a Sfaturilor.

„Împuşcarea – iată răsplata demnă de laşi în război" – spune el în încheierea articolului de analiză a situaţiei Republicii Ungare a Sfaturilor. Şi cum nimeni nu găsea vreo ieşire din această izolare, coaliţia curentelor socialiste reunite în Partidul Socialist din Ungaria (Magyarországi Szocialista Párt) a rămas în fiinţă. Prăbuşirea regimului de dictatură proletară, izolat deopotrivă pe planul politicii interne şi externe, a fost grăbită de o decizie greşită: deoarece românii nu evacuaseră teritoriile din stânga Tisei, Armata Roşie a primit ordin să înceapă, la 20 iulie, operaţiunile ofensive. Dar atacul s-a năruit după câteva zile, armata română aflată în superioritate numerică a trecut linia Tisei, începându-şi înaintarea către Budapesta. Între timp opinia publică aflase că Antanta va ridica blocada şi va recunoaşte guvernul ţării numai în cazul demisiei Consiliului de Guvernământ. În urma eşecului militar, armata era practic destrămată.

La 1 august Consiliul Revoluţionar de Guvernământ a demisionat, puterea fiind preluată pentru câteva zile de un guvern sindicalist. La 4 august armata română intra în Budapesta.

XI. PERIOADA CONTRAREVOLUŢIEI (1919–1944)

Contrarevoluţia şi teroarea albă

Revoluţia nu a reuşit să salveze integritatea ţării, respectiv – drept deziderat minim – să asigure jurisdicţia asupra teritoriilor locuite de unguri. Nu s-a putut constitui o structură instituţională a democraţiei iar războiului mondial i-au urmat alţi ani grei de restrişte. În democraţia salutată la sfârşitul războiului drept un panaceu credeau din ce în ce mai puţini. Baza democraţiei se îngusta în mod fatal; a contrarevoluţiei se lărgea într-una.

Sub raportul psihologiei maselor, contrarevoluţia a venit la putere într-o conjunctură mai avantajoasă, după ce a elucidat un faliment evident: ea nu a trebuit deci să promită minuni. Dezintegrarea vechii Ungarii era fapt împlinit; deacum, până şi simpla recunoaştere a regimului din partea Antantei conta drept succes. Doar într-o consolidare lentă se mai putea spera. Dar forţele mai devreme private de exerciţiul puterii doreau să se răzbune pe revoluţii şi pe conducătorii acestora. S-au format detaşamente de ofiţeri care îi torturau mortal pe foştii conducători ai Republicii Sfaturilor, încăpuţi pe mâna lor. Ca să se pună capăt acestor atrocităţi, a fost nevoie de eforturile prelungite timp de mai multe luni ale guvernelor ce s-au succedat la putere.

Regimul contrarevoluţionar considera că evenimentele lunilor precedente fuseseră un derapaj politic şi îi contestau Republicii Sfaturilor orice legalitate; pentru contrarevoluţionari, adepţi ai continuităţii de drept, modelul era regimul politic din epoca dualismului, fireşte cu modificările de rigoare. Ei au restaurat instituţia regalităţii dar, din cauza rezistenţei opuse de statele succesoare, Carol al IV-lea nu şi-a putut reocupa tronul nici în ciuda repetatelor sale tentative. Şef de stat interimar – cu titlu de guvernator – a devenit, prin opţiunea parlamentului ales – pentru prima dată în istoria Ungariei – prin vot universal, contraamiralul Miklós Horthy, comandantul suprem al forţelor armate contrarevoluţionare. Prin aceasta, comandantul suprem a devenit adept al con-

solidarii, contribuind la reprimarea detaşamentelor speciale. Guvernatorul a fost investit cu o putere aproape monarhică; persoana sa a fost definitorie în politica internă a deceniilor următoare. După alegerile pentru Adunarea naţională s-a constituit un guvern pluripartit. Regimul contrarevoluţionar a îmbrăcat o formă parlamentară, pentru care insistau şi puterile învingătoare; după recunoaşterea acestui regim s-a putut trece apoi la semnarea păcii în palatul Trianon de la Versailles. Dictatul de pace semnat la 24 iunie 1920 a consfinţit schimbările deja existente: Ungaria şi-a pierdut trei sferturi din teritoriu şi două treimi din populaţie, ajungând astfel în afara hotarelor sale considerabile minorităţi maghiare. În schimb, statalitatea independentă a Ungariei deveni fapt împlinit; pentru prima oară după mai multe veacuri, pe teritoriul ţării nu staţionau trupe străine şi tot pentru prima dată s-a putut trece la constituirea unei reţele diplomatice proprii, la elaborarea unei politici externe ungare de sine stătătoare. Politica externă a noului stat maghiar se sprijinea pe doi piloni: revizuirea teritorială – obiectiv abordabil numai în perspectivă – şi atitudinea antisovietică. Acest stat tânăr şi de dimensiuni modeste era prins în cercul noilor vecini aliaţi între ei – aşa numita Mică Antantă (Regatul Iugoslaviei, România şi Republica Cehoslovacă) – şi nu prea existau speranţe de colaborare economică cu aceste state. Ţara micşorată ca teritoriu, trecută prin război, revoluţii şi blocadă, lupta cu grave dificultăţi economice. Criza energetică, inflaţia, lipsa de alimente, şomajul, sutele de mii de refugiaţi fără locuinţă învederau că pentru consolidarea economică va fi nevoie de ani îndelungaţi.

Anii consolidării

Regimul contrarevoluţionar era nevoit să găsească răspuns şi la întrebările puse de revoluţiile înăbuşite. Vor primi ţăranii pământ? Se va extinde dreptul de vot? Ce se va întâmpla cu drepturile şi libertăţile politice? Care va fi soarta organizaţiilor muncitoreşti? Unde va găsi ţara sprijin politic extern? În felul său, consolidarea contrarevoluţionară a dat răspunsuri la aceste întrebări.

În urma legii agrare din 1920 s-au distribuit aproximativ un milion de iugăre de pământ. Reforma nu modifica substanţial structura proprietăţii funciare, dar sutele de mii de loturi intravilane distribuite au ameliorat întrucâtva criza de locuinţe de la sate, dând contrarevoluţiei posibilitatea să apară – contrar Republicii Sfaturilor – în postura de protector al ţărănimii. Deceniul al treilea a adus şi o oarecare conjunctură agrară şi, în condiţiile stabilizante, ţărănimea posesoare de pământ s-a împăcat cu noul regim, ba chiar l-a sprijinit. Datorită lărgirii dreptului de vot a apărut în parlament un considerabil partid ţărănesc, un întreg grup al deputaţilor ţărănimii, înhămat apoi prin spectaculoase promisiuni la căruţa politicii guvernamentale, până la urmă partidul ţărănesc fuzionând cu cel guvernamental. În felul acesta, contele István Bethlen care, în calitate de prim-ministru (1921–1931) a realizat consolidarea, dobândi o impunătoare majoritate parlamentară. De altfel Bethlen a încheiat o convenţie şi cu social-democraţii, eliberându-i din lagărele de internare pe militanţii partidului muncitoresc; datorită amnistiei acordate de el. Partidul Social-Democrat a putut activa în condiţii de legalitate, reuşind chiar să obţină locuri în parlament; în schimb a renunţat la propaganda republicană şi la activitatea organizatorică de până atunci, care îi viza pe muncitorii agricoli, pe feroviari şi pe angajaţii publici.

Dreptul la vot a fost, ce-i drept, restrâns – dar cel al bărbaţilor era condiţionat numai de absolvirea a patru clase primare şi de domiciliul stabil de doi ani. La întărirea stabilităţii regimului a contribuit şi detronarea casei de Habsburg – pentru a treia oară în istoria ţării, dar de data aceasta în mod irevocabil. (Independent de aceasta, „problema regală”, chestiunea ocupării tronului a rămas una din problemele centrale în politica internă.)

În 1926 s-a reuşit stoparea inflaţiei printr-un împrumut extern: a apărut noua monedă naţională: pengő (pengeul). La acea dată se realizase deja stabilitatea vieţii economice: graniţele ţării erau protejate de un nou sistem vamal. În a doua jumătate a deceniului al treilea se înregistra un avânt moderat al industriei: atunci s-au dezvoltat anumite ramuri economice – de exemplu industria textilă –, care nu putuseră propăşi în condiţiile uniunii vamale din vremea dualismului.

Procentul modest de 12% al creşterii volumului producţiei industriale din 1929, faţă de 1913, indică mai degrabă o modestă stabilizare decât o adevărată conjunctură – pe care criza economică o va repune curând sub semnul întrebării. În schimb dezvoltarea agriculturii s-a împotmolit în lipsa posibilităţilor de valorificare – iar populaţia satelor nu reuşea să-şi găsească de lucru în industrie. În ţara cu o populaţie de aproape nouă milioane, se vorbea de „trei milioane de cerşetori", acesta fiind numărul aproximativ al proletarilor agrari lipsiţi de pământ şi al posesorilor de proprietăţi minuscule. Politiceşte, consolidarea a fost ce-i drept încununată de succes, înregistrând rezultate şi în domeniul economiei – dar nu se putea mândri cu o dezvoltare meritorie şi cu realizări serioase. Tocmai de aceea fundamentării ideologice a regimului i-a revenit un rol de seamă.

Puterea îşi etala în mod deschis şi cu mândrie caracterul contrarevoluţionar, etichetând orice problemă nerezolvată drept moştenire a culpabilelor revoluţii, respectiv a dezmembrării Ungariei istorice; de altfel – potrivit unei argumentaţii eronate, dar larg acceptate – dezmembrarea era considerată şi ea o urmare nefastă a revoluţiilor. Regimul îşi acorda deci dezlegare până la revizuirea ce avea să vină. În locul liberalismului damnat se promovau valorile „naţional-creştine", deviza creştinităţii exprimând adesea nu atât apartenenţa la Europa, cât mai degrabă antisemitismul. În sens juridic s-au limitat doar posibilităţile de studiu ale persoanelor de origine evreiască; atunci încă nu s-au aplicat şi alte restricţii – dar antisemitismul îşi putea cuceri poziţii dominante printre curentele spirituale. Opoziţia de dreapta a guvernului, gruparea „de protecţie a rasei" revendica restricţii sociale în privinţa evreilor. Şi-a putut spune cuvântul – mai ales în capitală – şi opoziţia liberal-burgheză, sau chiar social-democraţia, dar ele nu puteau să-şi asume în mod deschis moştenirea spirituală a revoluţiilor. Cât despre comunişti, deveniţi nepopulari în unna politicii lor din vremea Republicii Sfaturilor şi siliţi să se retragă în ilegalitate datorită prigoanei, ei s-au izolat de mase prin politica lor doctrinară, reducându-se la dimensiunile unei secte neînsemnate.

Consolidarea a fost ce-i drept încununată de succes dar lipsită de baze solide. Zguduită de criza economică din 1929,

ea a luat sfârşit şi în conştiinţa contemporanilor, prin demisia lui István Bethlen, în 1931.

Anii alunecării spre dreapta

Marea criză a economiei mondiale dintre 1929 şi 1933 a activizat şi stânga ungară. La 1 septembrie 1930 a avut loc o mare demonstraţie muncitorească. Au izbucnit greve. În viaţa spirituală mişcarea scriitorilor poporanişti a luat proporţii de masă. Critica liberalilor se înteţea. După venirea la putere a fascismului în Germania (1933) însă, guvernele Ungariei au trebuit să facă faţă mai ales presiunii opoziţiei de dreapta. Întregul regim căuta în această direcţie ieşirea din tensiunea tot mai masiv acumulată. Întronarea regimului totalitar, bazat pe un sistem unipartit, deveni obiectiv al politicii guvernamentale în anii de premierat ai lui Gyula Gömbös (1923–1936). El nu şi-a putut înfăptui tentativa, din cauza rezistenţei opuse de cercurile conducătoare. Pe rând, urmaşii săi au venit la cârmă ca adversari ai devierii spre dreapta, dar au ales ei înşişi acest drum. S-a proclamat programul înarmării, s-a îngrădit printr-o nouă lege libertatea presei. În 1938 posibilităţile de afirmare ale evreilor au fost limitate printr-o lege bazată pe criterii confesionale, pentru ca în 1939 discriminarea să se facă de-acum pe criterii rasiale. Orientarea spre politica externă germană se contura din ce în ce mai puternic iar comunitatea de interese izvorâtă din obiectiv ele revizioniste i-a determinat pe politicienii unguri să uite de riscurile implicite alianţelor cu statele fasciste.

In anii 1930 au început să se organizeze şi forţele antifasciste. Comuniştii, renunţând la izolarea lor sectară; enunţă de-acum o politică de front popular, în timp ce social-democraţii năzuiau la alianţa cu burghezia. În 1937 a luat naştere Frontul din Martie, mişcarea politică a scriitorilor poporanişti, şi a început reorganizarea Partidului Micilor Agrarieni, implicând treptata sa deplasare spre stânga. Sub semnul culturii europene şi al umanismului, mişcările literare şi artistice ale intelectualităţii au făcut şi ele opoziţie spirituală curentelor de dreapta.

Totuşi, poziţiile de forţă ale guvernelor deviate spre

dreapta au rămas ferme. Ba chiar, deoarece – datorită alianţei cu Germania –, revendicările lor teritoriale revizioniste erau încununate de succes, popularitatea le-a sporit, pe când tonul criticilor se estompa. Visul restaurării Ungariei Mari părea realitate. Iluzia succesului năucea masele dezinformate şi depolitizate. „Sporul ţării" izbutea pe cale paşnică. În 1938, după dezmembrarea Cehoslovaciei prin tratatul de la München, a luat naştere primul dictat de la Viena, care îi adjudeca Ungariei teritoriile slovace locuite de maghiari. În 1939 a fost ocupată Ucraina Subcarpatică. În 1940, prin al doilea dictat de la Viena, se recupera nordul Transilvaniei cu o populaţie majoritar maghiară, iar în 1941, după ce s-a lăsat târâtă în ocuparea Iugoslaviei. Ungaria a obţinut o parte din regiunea sudică (Délvidék).

S-a găsit un singur politician de înaltă ţinută care să fie conştient de pericolul ce emana din această politică: contele Pál Teleki. El n-a fost un exponent al opoziţiei, ci – din 1933 – prim ministru. A încercat să tempereze zelul orientării politice progermane, în politica internă a sprijinit mişcările politice şi spirituale antigermane, a interzis activitatea unor partide extremiste de dreapta şi fasciste. Spaţiul său de manevră s-a restrâns însă în mod fatal după izbucnirea celui de-al doilea război mondial. De atunci, singura sa strădanie a fost aceea de a menţine Ungaria în afara războiului, printr-o politică de neutralitate angajată. Între timp însă atenţia lui Hitler începuse să vizeze Balcanii. În momentul atacării Iugoslaviei, Ungaria a avut de ales doar între rezistenţă şi colaborare. Pentru cea dintâi nu existau condiţii şi nu i-ar fi putut urma decât ocupaţia germană, cea de a doua opţiune ameninţând cu atragerea ţării în războiul cu şanse îndoielnice.

La 2 aprilie 1941 Pál Teleki a ales suicidul.

Guvernul maghiar ştia de pregătirile de război împotriva Uniunii Sovietice, şi, la patru zile după atacul mişelesc din 22 iunie 1941, Ungaria a intrat în război fără să fie zorită de Hitler. Ca pretext al atacului împotriva Uniunii Sovietice a servit bombardarea oraşului Kassa (Kosice), încă şi astăzi neelucidată. Ungaria nu avea cum să profite de acest pas nici măcar în caz de victorie, dar şi-a asumat intrarea în război, considerată neriscantă, contând pe succesul rapid al ofensivei germane. Împotriva războiului nu s-a desfăşurat nici o acţiune politică, deoarece la început participarea militară era neînsemnată (Ungaria susţinând acţiunea Germaniei mai degrabă economiceşte), iar conjunctura de război a pus capăt şomajului şi a pricinuit creşterea preţurilor la produsele agricole. Din 1942 însă germanii au făcut presiuni pentru sporirea participării militare, astfel că în primăvara aceluiaşi an porni pe frontul de est armata a doua ungară, cu un efectiv de aproximativ un sfert de milion de combatanţi. Aceasta, înaintând în timpul verii, a ocupat poziţii de luptă la Cotul Donului. Drept unul din momentele bătăliei de la Stalingrad, o puternică contraofensivă a forţat linia frontului ungar la 13 ianuarie 1943. Dispozitiv ele ungare s-au dezorganizat iar în timpul luptelor şi a retragerii, cât şi în urma frigului şi-au pierdut viaţa zeci de mii de oameni, alţi 70.000 căzând prizonieri. Practic, întreaga armată a fost nimicită; dezastrul de la Voronej rămâne cea mai groaznică înfrângere din istoria militară ungară. Deşi în ţară proporţiile catastrofei au putut fi disimulate, cercurile guvernante şi-au dat seama că victoria Germaniei este tot mai puţin probabilă. În timpul premieratului iui Miklós Kállay (1942–1944) guvernul a căutat deja să ia, în secret, legătura cu forţele anglo-americane. Drept repercusiune internă, se constată o frânare a ritmului de fascizare a ţării. Partidele opoziţiei parlamentare au putut acţiona mai liber (mişcarea comunistă fiind însă prigonită la fel ca şi înainte). Rămăşiţele armatei a doua au fost rechemate de pe front, unde nu s-au mai trimis noi contingente. S-a reuşit încheierea unui armistiţiu preliminar secret cu englezii. Condiţia sine qua non a realizării ar fi fost sosirea unor trupe britanice din Balcani – ceea ce nu figura însă în

planurile aliaţilor. Sovietofobia dominantă, respectiv teama de cădere a regimului excludea alternativa căutării contactului cu trupele sovietice care se apropiau. Guvernul Kállay a adoptat o poziţie de expectativă, însă nu s-a produs nici o întorsătură favorabilă.

Dimpotrivă. Odată cu apropierea frontului, poziţia geopolitică a Ungariei căpăta o importanţă tot mai mare pentru Hitler. Germanii aveau informaţii destul de exacte despre tratativele secrete, sesizând şi reţinerea maghiarilor în privinţa colaborării economico-militare, precum şi lipsa de interes a guvernului ungar pentru „rezolvarea definitivă" a problemei evreieşti. Hitler a decis prin urmare ocuparea Ungariei. Conta, ce-i drept, şi pe o eventuală rezistenţă, dar până la urmă s-a decis pentru soluţionarea „paşnică". Horthy, lăsându-se convins că nu are de ales – cum de fapt nici nu avea –, a acceptat cu resemnare invazia şi a numit un nou guvern în care germanii să poată avea încredere. La 19 martie 1944 trupele naziste au ocupat Ungaria fără a întâmpina rezistenţă. Horthy şi puterea de stat ungară şi-au păstrat într-o anume măsură posibilităţile de manevră, dar ocupanţii îşi exercitau puterea independent de ei.

Prăbuşirea vechii orânduiri

Odată cu ocupaţia germană a început dezintegrarea vieţii statale şi sociale. Germanii arestau politicieni şi deputaţi şi dispuneau în mod nemijlocit de administraţia ungară. Au instituit ghetourile, apoi a început deportarea evreilor. După transportarea a sute de mii de evrei din provincie în lagărele de exterminare, guvernatorul – datorită presiunilor internaţionale şi temându-se că va trebui să dea socoteală după război – a ordonat sistarea deportărilor, evreii capitalei rămânând în ghetou. Datorită superiorităţii forţelor de ocupaţie, cât şi depărtării la care se afla frontul, nu a existat o mişcare considerabilă de partizani, dar s-au format totuşi câteva focare de rezistenţă armată. A luat fiinţă, ca organ politic al solidarităţii antifasciste, Frontul Maghiar. Se organizau însă în acelaşi timp şi adepţii din ţară ai fascismului total, care le propuneau germanilor îndepărtarea lui Horthy.

Guvernatorul şi anturajul său au trebuit să-şi dea seama că mai devreme sau mai târziu vor fi nevoiţi să se confrunte cu germanii. Era de-acum incontestabil că ţara avea să fie ocupată de către trupele sovietice, devenind teatru de operaţiuni, dacă nu iese din război. După ieşirea României la 23 august 1944, frontul se apropia tot mai mult. Oamenii guvernatorului au luat legătura cu sovieticii. încheind la 11 octombrie un acord provizoriu de încetare a focului, care însă îi obliga să se întoarcă împotriva germanilor. Horthy a proclamat armistiţiul la 15 octombrie, fără o pregătire prealabilă suficientă. Armata a refuzat să se conformeze, iar germanii, pregătiţi pentru acest pas, au acţionat rapid. Guvernatorul a fost constrâns să abdice iar puterea a trecut în mâinile fasciştilor unguri din Partidul Crucii cu Săgeţi. Trupele sovietice stăpâneau deja teritoriile din stânga Tisei.

În esenţă, dominaţia noului regim se limita la capitală şi câteva judeţe transdanubiene. Întregul teritoriu al ţării deveni teatru de operaţiuni, războiul impunea noi sacrificii fără rost, ţara se distrugea, iar în capitala împresurată se dezlănţuia teroarea fascistă. Sacrificiile umane şi materiale erau agravate prin rolul nefast acceptat de statul maghiar în ultima fază a războiului; şi nu era primul caz din istoria maghiară când consecinţele politice şi morale treceau iarăşi în sarcina regimului democratic de după cel anterior, ajuns la faliment. E incontestabil că nu exista nici o şansă de a se asigura, fie şi numai parţial, sporurile teritoriale realizate cu ajutorul lui Hitler în apropierea graniţei etnice: soarta acestora se decise-se mult mai devreme prin atitudinea adoptată de marile puteri (dar atunci încă nedată publicităţii). Frontierele noii Ungarii rămâneau cele fixate în 1920. Vechiul regim s-a compromis total în lunile descompunerii sale; nici vorbă nu putea fi de vreo continuitate legală. Pe când dincolo de Dunăre se purtau încă lupte, în părţile din stânga Tisei începea deja să se organizeze puterea de stat nouă, democratică. Perioada ordinii statale burgheze degenerate în fascism se încheiase: istoria Ungariei intra într-o fază nouă.

XII. PERIOADA SOCIALISMULUI DE TIP SOVIETIC (1945–1989)

Schimbarea regimului politic

Începând din septembrie 1944 teritoriul ţării s-a transformat în teatru de operaţiuni. Linia frontului se apropia de Ungaria dinspre sud. La sfârşitul anului 1944 partea estică şi sudică a ţării schimbase stăpânul; încercuirea Budapestei se terminase. Asediul capitalei a luat sfârşit la 13 februarie 1945. Războiul îi impusese şi Ungariei enorme sacrificii umane şi materiale. Jumătate din Budapesta era în ruine, un şir întreg de oraşe şi sate au avut de suferit din cauza deplasării frontului. După unele estimări partea distrusă a avuţiei naţionale reprezintă 40%. Pierderile s-au agravat prin faptul că ocupanţii au demontat fabricile şi au luat cu ei tot ce era de valoare. Iar cum războiul nu se terminase, ţara jefuită mai trebuia să suporte şi întreţinerea unei armate de un milion. În ultimele luni ale războiului s-au desfăşurat migraţii de ordinul milioanelor. Deportările au trimis în lagărele de exterminare o jumătate de milion de evrei, dintre care s-au întors doar câteva mii. Ghetourile şi marşurile morţii din ţară au secerat şi ele zeci de mii de oameni. Câteva sute de mii au pierit pe front în urma unor acţiuni militare. Alte 250.000 de persoane au ajuns prizonieri în şi după război. Mii şi mii de oameni – adepţii vechiului regim, populaţia de limbă germană, militari, tineri mânaţi spre vest – se refugiau dinaintea frontului luând calea apusului, iar pe urmele lor venea torentul refugiaţilor din teritoriile temporar retrocedate. Vechea putere statală se prăbuşise.

În teritoriile din spatele frontului se organizau comitete populare; curând de tot şi-au desfăşurat stindardele diverse partide politice. La 2 decembrie 1944 a luat fiinţă la Seghedin Frontul Naţional Maghiar al Independenţei (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front), care în calitatea sa de organ de acţiune unitară a partidelor şi-a publicat programul de reconstrucţie şi democratizare a ţării. La 21 decembrie s-a întrunit la Debreţin Adunarea Naţională Provizorie (Ideigle-

nes Nemzetgyűlés), care a ales un Guvern Provizoriu de coaliţie (Ideiglenes Kormány) şi a elaborat legi, considerându-se deci depozitară a suveranităţii populare. O realizare importantă în domeniul politicii externe a fost armistiţiul încheiat la Moscova (20 ianuarie 1945), aceasta echivalând de fapt cu recunoaşterea noului guvern maghiar. Suveranitatea statală nu s-a restabilit în întregime până la încheierea păcii, puterea supremă aflându-se în mâinile Comisiei de Control a Aliaţilor, practic ea fiind exercitată de comandamentul suprem al trupelor sovietice. Dispoziţiile acestor organe – cu privire la asigurarea celor necesare pentru întreţinerea armatei, ori predarea aparatelor de radio etc. – trebuiau executate fără condiţii. Aprobarea Comisiei era necesară şi pentru fondarea partidelor politice.

Prima măsură importantă a noului guvern a fost enunţarea reformei agrare. Conform decretului din 15 martie 1945 au fost expropriate şi distribuite imediat toate moşiile ce depăşeau 100 de iugăre. Împărţirea pământului a fost începută la Pusztaszer de către Imre Nagy, ministrul agriculturii, ea fiind dusă la bun sfârşit spre mijlocul verii. Această reformă echivala cu o revoluţie agrară, transformând radical structura economico-socială a Ungariei. Clasa marilor proprietari de pământ, aflată secole de-a rândul la putere, a fost practic desfiinţată (majoritatea familiilor de aristocraţi emigrând în apus), în timp ce masa de mai multe milioane a proletarilor agrari s-a redus la câteva sute de mii, pătura socială caracteristică a satelor devenind cea a micilor proprietari. Prin împroprietărire, societăţii agrare a Ungariei – majoritatea absolută a populaţiei ţării – i s-a creat angajamentul faţă de noul regim. În ţară nu mai exista forţă socială considerabilă care să reorienteze evoluţia regimului democratic în direcţia dominaţiei conservator-autoritare.

În luna noiembrie 1945 au avut loc alegeri pentru adunarea naţională, pe baza votului universal şi secret. Partidul Comunist Ungar ieşit din ilegalitate, condus de comuniştii reveniţi de la Moscova, însă cu un program democratic, de uniune naţională, a obţinut 17% din opţiunile electoratului, ceea ce înseamnă că avea o bază în rândurile muncitorimii, ale minerilor şi ale proletarilor agrari. Un succes similar au obţinut şi social-democraţii susţinuţi de tabăra lor

tradiţională, care îngloba şi o parte a micii burghezii. Partidul Naţional Ţărănesc (Nemzeti Parasztpárt), înfiinţat în 1939, dar până atunci aproape inexistent din punct de vedere organizatoric, a obţinut 7% din voturi. Majoritatea absolută a voturilor (57%) i-a revenit Partidului Independent al Micilor Agrarieni (Független Kisgazdapárt), care funcţiona ca un partid de uniune, întrunind adeziunea unor largi categorii electorale de la convingerile de stânga până la cele de dreapta, şi de la burghezie până la masele religioase. (Restul grupărilor politice a obţinut voturi neînsemnat de puţine.) Guvernul s-a format prin coaliţia celor patra partide amintite, deci confruntările politice se desfăşurau de-acum în cadrul cabinetului, întrucât raporturile reale de forţe nu corespundeau numărului de voturi obţinute în scrutin. Poliţia, portofoliul internelor, poziţiile cheie ale conducerii economice se aflau şi au rămas în mâinile comuniştilor, singurii care găseau sprijin extern consistent, concretizat în prezenţa armatei sovietice de ocupaţie şi în puternicul stat sovietic învingător şi, de-acum, învecinat. Ungaria a ajuns în sfera de interese a Uniunii Sovietice: mai întâi în principiu, prin înţelegerea de la Ialta, apoi de fapt, în 1945. De Stalin depindea dacă regimul democratic i se pare o garanţie suficientă, sau reorganizează ţara cu ajutorul comuniştilor unguri. În 1945 decizia lui Stalin nu era încă luată.

Anii de tranziţie (1945–1948)

Democraţia ungară s-a consolidat surprinzător de repede. Nici factorii externi, nici cei interni nu tindeau să schimbe regimul politic care se formase. În fruntea partidelor se aflau lideri care se bucurau de popularitate şi, cu toate că uneori se lansau în polemici aprinse, acestea se desfăşurau de fapt în sânul coaliţiei, iar publicitatea vieţii parlamentare şi libertatea presei părea o garanţie suficientă pentru evitarea situaţiei în care unul dintre cei doi factori determinanţi ai vieţii politice – Partidul Micilor Agrarieni susţinut de majoritatea alegătorilor şi comuniştii sprijiniţi din afară – ar fi putut ajunge într-o situaţie monopoliară în dauna celuilalt.

La 1 februarie 1946 a fost proclamată republica, consfinţindu-se şi formal transformarea democratică. Marile puteri victorioase au recunoscut guvernul. La 10 februarie 1947 a putut fi semnat noul dictat de pace de la Paris. Exceptând câteva mici modificări, Ungaria a revenit între graniţele ei din 1937, stabilite la Trianon, fiind obligată şi la plata unor însemnate despăgubiri de război. Tratatul de pace restabilea suveranitatea tării. Trupele sovietice nu au fost însă retrase, staţionarea lor fiind prelungită sub pretextul că menţin contactul cu trupele de ocupaţie din Austria. Aşadar speranţele politice legate de retragerea lor nu s-au putut realiza. Încă înaintea tratatului de pace învingătorii au stipulat evacuarea populaţiei germane, măsură dezavuată de guvernul ungar, care a executat-o cu codeală şi numai parţial. Noul guvern cehoslovac a aplicat faţă de maghiarii din Slovacia principiul răspunderii colective: privaţi de cetăţenia lor, ei au început să fie deportaţi în Cehia, respectiv în Ungaria. Silit de împrejurări, guvernul maghiar a încheiat un acord pentru schimbul de populaţie, primind în ţară unguri din Slovacia în locul slovacilor care se repatriau. O carenţă serioasă a tratatului de pace – spre deosebire de reglementările din 1918 – era lipsa stipulaţiilor menite să garanteze drepturile minorităţilor.

În anii 1945-46 a avut loc în Ungaria cea mai puternică inflaţie cunoscută în istorie. În iulie 1946 ar fi trebuit să figureze douăzecişişapte de zerouri pe bancnota convertibilă apoi, la 1 august în noua monedă naţională: forintul. Stabilizarea a avut succes, întărind prestigiul guvernului, sporind tabăra adepţilor economiei dirijate, de tip socialist. Deocamdată poziţiile de proprietar ale capitalului au rămas neatinse: în uzine, comitete controlau producţia, înlesnind-o prin ajutoare sociale – dar nu se amestecau în sfera de competenţă a proprietarului. Consiliul Economic Suprem (Gazdasági Főtanács) condus de comunişti şi aflat într-o situaţie monopoliară în privinţa repartiţiei materiei prime putea exercita un control efectiv asupra industriei ungare. În 1947 s-a hotărât etatizarea marilor bănci dimpreună cu uzinele aflate în proprietatea acestora: 2/3 din totalitatea muncitorilor industriali lucrau de-acum ca salariaţi de stat. În februarie 1948 au fost etatizate întreprinderile cu peste o sută de muncitori şi curând a urmat exproprierea totală a industriei.

Evoluţia economică de orientare socialistă a fost rezultatul unor aprige lupte politice. Conflictul dintre partidele coaliţiei s-a agravat încă în 1946. Scopul final al comuniştilor era să realizeze în Ungaria dezvoltarea socialistă de tip sovietic, diferenţe de vederi în interiorul partidului existând doar în privinţa ritmului şi a măsurilor tactice, (Înainte de 1948 ei nu şi-au formulat cu deplină sinceritate obiectivele.) Majoritatea membrilor celorlalte trei partide susţineau doar principiul limitărilor capitalului privat, pledând în acelaşi timp pentru menţinerea caracterului pluralist al regimului politic. Luând în considerare situaţia politică externă, aceştia şi-au fixat drept scop – în retrospectivă – statutul Finlandei. Factorii determinanţi din politica externă nu au permis însă realizarea unei asemenea formaţiuni în spaţiul vizat. În 1948 Iugoslavia a fost excomunicată din comunitatea statelor socialiste, celelalte state est-europene aliniindu-se strict modelului politic sovietic.

În anii de tranziţie Ungaria evolua treptat către „dictatura proletariatului". Aplicând faimoasa „tactică a salamului" (expresie născută în Ungaria) comuniştii atacau întotdeauna gruparea aflată în acel moment la extremitatea din dreapta a scenei politice legale, continuând astfel până ce au rămas singuri în arenă – după care au început epurarea în propriile rânduri. Deviza lor politică era lupta împotriva „reacţiunii", deloc şi niciodată definită: ameninţau în permanenţă cu un spectru de fapt inexistent în realitate. Lozinca stârnea însă totuşi o teamă care înmănunchia sau cel puţin condamna la inactivitate – cu excepţia celei atacate – toate grupările. În sânul coaliţiei, ţinta cea mai frecventă a atacurilor era Partidul Micilor Agrarieni (care şi-a avut într-adevăr gruparea sa de dreapta, dar bineînţeles în limitele structurii democratice) – iar şicanele permanente au măcinat încetul cu încetul acest partid susţinut de o uriaşă masă de alegători. În 1947, la ultimele alegeri democratice pluripartite, comuniştii – făcând uz şi de sporirea ilegală a buletinelor de vot – au obţinut 22% din totalitatea opţiunilor electoratului. Rezultatele de 15% şi 9% obţinute de social-democraţi respectiv de Partidul Naţional Ţărănesc reflectau poziţiile neschimbate ale acestora. Procentul de voturi de numai 15% realizat în aceste alegeri de micii agrarieni demonstrează eficienţa tacticii

adoptate de comunişti. Dar numai parţial! Aceasta pentru că alegătorii nu s-au orientat spre ei, ci spre partidele democratice de opoziţie din afara coaliţiei. Unul dintre acestea, Partidul Democrat al Poporului (Demokrata Néppárt), totalizând 16% din voturi a devenit a doua putere politică din parlament. Partidele opoziţiei democratice din afara coaliţiei au obţinut 40% din totalitatea voturilor. În curând însă au ajuns principalul obiectiv al atacurilor politice şi poliţieneşti, concretizate în anularea mandatelor şi desfiinţarea organizaţiilor. Prin uniformizarea poziţiilor politice din interiorul coaliţiei, deosebirea dintre cele patru partide componente a dispărut treptat. În iunie 1948 cele două partide muncitoreşti – cel comunist şi cel social-democrat – s-au unificat sub numele de Partidul Muncitoresc Ungar (Magyar Dolgozók Pártja), care s-a impus în scurt timp ca unică forţă a arenei politice, conducătorii săi comunişti preluând conducerea efectivă a ţării. Toate acestea au dus la instaurarea dictaturii proletariatului în 1949 – anul întorsăturii. Schimbările survenite au fost consfinţite prin noua constituţie din 20 august 1949 – o adaptare a celei sovietice din 1936. În 1950 s-a introdus noul sistem administrativ al CONSILIILOR.

Opiniile contrare erau oprimate fără cruţare. Nenumăraţi politicieni au ales calea exilului. Arhiepiscopul-primat de Esztergom József Mindszenty, figură centrală a rezistentei clericale-conservatoare, a fost arestat în 1948, de Crăciun, şi condamnat în februarie 1949 la închisoare pe viaţă ca agent CIA şi traficant de valută.

Anii cincizeci

Anii cincizeci – iată expresia cea mai potrivită pentru a defini varianta ungară a stalinismului. Li se mai spune „perioada cultului personalităţii", denumind epoca după un fenomen caracteristic; sau: epocă a ilegalităţilor, a dogmatismului ori a devierii de la principiile leniniste, etc. Fiecare din aceste denumiri conţine o frântură de adevăr, fără să poată însă reda esenţialul. Într-adevăr, formarea şi evoluţia regimului nu ar fi fost posibile fără modelul şi sprijinul lui Stalin. Regimul politic a devenit rigid şi în Ungaria, dreptul

de decizie restrângându-se în mâinile a câtorva politicieni uneori rivali. În vârful piramidei se afla Mátyás Rákosi, secretarul general al partidului, care şi-a pus aptitudinile şi talentul în slujba construirii propriei dictaturi. Principalul instrument de represiune era temutul Serviciu al Securităţii Statului (Államvédelmi Hatóság – AVH), veritabil stat în stat, căci nu trebuia să dea nimănui socoteală de vieţile omeneşti. Ştim foarte puţin despre adevăratele dimensiuni ale ilegalităţilor, căci aşa-numitele procese de concepţie în care erau condamnate personalităţi cunoscute constituie doar vârful aisbergului. După culise aveau loc zeci de procese adiţionale, şi doar o mică parte dintre cercetaţi ajungea în faţa instanţei sub acuză politică. Între 1952 şi 1955 li s-au intentat procese unui total de 1.136.434 persoane, adică aproximativ fiecărui al cincilea locuitor adult. În 516.708 cazuri, deci la unul din două, fiind găsiţi vinovaţi, au fost condamnaţi, însă chiar disculpaţi, cercetaţii aveau toate şansele să ajungă într-un lagăr de internare. Membrii fostei clase dominante, respectiv cei etichetaţi ca atare, au fost deportaţi. Ţăranii cu peste 25 iugăre de pământ au fost declaraţi „chiaburi", duşmani de clasă şi năpăstuiţi cu impozite şi cote. Povara impozitelor şi a cotelor apăsa însă asupra întregii ţărănimi. Ea a trebuit să plătească pentru concepţia bazată pe o strategie total greşită, a industrializării forţate.

La mijlocul secolului XX Ungaria nu mai era o ţară agricolă înapoiată; până la acea epocă se încheiase cu succes şi reconstrucţia ţării. Dorinţa de a consolida şi militariza ţara a generat însă o politică autarhică în economie şi mai ales în investiţiile menite să dezvolte industria grea. Dezvoltarea nu se putea finanţa decât din resurse interne, capitalul era realizabil numai din exploatarea necruţătoare a ţărănimii. Pe deasupra, politica agrară s-a lansat în colectivizarea forţată. Pământurile rămâneau necultivate, şeptelul scădea, au survenit lipsuri fundamentale în aprovizionare, compensarea lor încercându-se prin majorarea preţurilor şi prin introducerea sistemului cartelelor. Nivelul de trai al populaţiei a scăzut brusc şi considerabil, în timp ce propaganda oficială susţinea contrariul. Masele şi-au pierdut treptat toate iluziile legate de noua orânduire. În conducerea politică s-a înfiripat de

asemenea tabăra celor dornici să corecteze greşelile politice şi economice. În 1953, după moartea lui Stalin, ei au dobândit chiar un oarecare rol. În luna iunie 1953, o hotărâre de partid pentru uz intern (dată publicităţii doar cu decenii mai târziu) dezvăluia greşelile comise, iar ca spectaculoasă atestare a predispoziţiei de a le corela, i s-a dat lui Imre Nagy mandat de prim-ministru. Rákosi, silit pentru moment să bată în retragere, dar păstrându-şi funcţia de secretar general, a pornit contraatacul şi, datorită relaţiilor sale mai bune în materie de alianţe a reuşit să obţină desărcinarea lui Imre Nagy, ba mai mult – în 1955 –, revocarea acestuia din funcţiile sale de partid. Din motive lesne de înţeles, aparatul de stat şi de partid, compromis, s-a aliniat în spatele lui Rákosi, angajat în menţinerea regimului. Poziţiile lor s-au clătinat însă în urma congresului din februarie 1956 al comuniştilor sovietici. Înăbuşirea aprecierilor critice izbutea din ce în ce mai puţin. O mare importanţă a avut şi concilierea sovieto-iugoslavă, precum şi semnarea tratatului de stat austriac: modele apărute şi adoptate în vecinătatea nemijlocită ofereau alternativ a desfăşurării. În Polonia avuseseră loc importante substituiri de persoane, care semnalau renunţarea la politica de până atunci.

Baza socială a regimului nu se limita însă la aparatul de partid. Organismul statal era complet reînnoit, iar pe lângă aceasta dirijarea evoluţiei economico-sociale crease zeci de mii de posturi mai mari şi mai mărunte. Calea către ascensiunea socială îi era deschisă aproape oricărui muncitor calificat cu studii medii, iar cei veniţi din sate la oraş găseau de lucru în noile uzine industriale. Mulţi dintre ei credeau încă nestrămutat în vechile lozinci, urmărind cu nedumerire oscilaţiile politicii. Primele îndoieli în rândurile lor le-a trezit scăderea venitului real cu 20%.

Păgubiţii noului regim, expropriaţii, evacuaţii, cei internaţi în lagăre puteau spera îmbunătăţirea situaţiei a lor doar prin prăbuşirea regimului. Posturi de radio din Occident au iniţiat propaganda în acest sens, generând iluzii despre un probabil sprijin occidental. În primăvara anului 1956 criza politică era în prag.

Criza politică internă s-a manifestat încă din primăvara memorabilului an. Mátyás Rákosi a recunoscut în mod public că în anii precedenţi s-au comis o serie întreagă de ilegalităţi. Cercul Petőfi din cadrul uniunii tineretului analiza în şedinţe deschise situaţia politică internă, drept care în iunie a fost pus sub interdicţie. Cei eliberaţi din închisori, deşi li se impusese păstrarea secretului, relatau îngrozitoare adevăruri despre cele întâmplate lor. La 21 iulie 1956 Rákosi a fost în sfârşit desărcinat din funcţia de prim secretar al partidului şi a plecat în Uniunea Sovietică. Succesor i-a devenit Ernő Gerő, părtaş şi el la nelegiuirile anilor precedenţi. Opinia publică nu se putea mulţumi cu această schimbare. E semnificativ faptul că Imre Nagy a fost reprimit în partid doar la 13 octombrie şi nici nu s-a pus problema de a i se acorda, lui şi adepţilor săi, un rol în elaborarea unei noi linii politice. La 6 octombrie o uriaşă mulţime îndoliată a însoţit la locul definitiv de odihnă veşnică rămăşiţele pământeşti ale lui László Rajk şi ale celorlalţi comunişti executaţi în 1949. În 16 octombrie, la Seghedin o adunare studenţească revendica înfiinţarea unei organizaţii independente, formulând şi deziderate politice de ordin general, la care a aderat apoi studenţimea capitalei şi a celorlalte centre universitare.

Universitarii din capitală au anunţat o demonstraţie pentru ziua de 23 octombrie. Studenţimea voia să-şi exprime solidaritatea cu mişcările poporului polonez, dar totodată şi-a tipărit şi punctele de program referitoare la reformarea vieţii politice interne. Demonstraţia a fost mai întâi interzisă, apoi totuşi aprobată. Masa tot mai impunătoare a manifestanţilor s-a deplasat de la monumentul Iui Petőfi din centrul oraşului la statuia generalului Bem, aflată la Buda, iar de acolo în faţa Parlamentului, unde a pretins ca Imre Nagy să fie numit prim-ministru. Revenit din provincie în capitală doar spre seară, politicianul le-a vorbit demonstranţilor, dar numai spre a le cere să-şi păstreze calmul. A fost însă ulei turnat pe foc discursul radiodifuzat al lui Ernő Gerő, proaspăt revenit din pelerinajul de căinţă efectuat. În Iugoslavia – discurs care i-a numit adunătură fascistă pe demonstranţii fermi în a revendica deziderate democratice. Manifestanţii s-au

deplasat la radiodifuziune, pentru a se da citire acestor revendicări. Forţele militare trimise pentru întărirea pazei de la sediul radiodifuziunii s-au solidarizat cu demonstranţii, ajutându-i să ocupe clădirea. Monumentul reprezentativ al regimului, statuia lui Stalin, amplasată în Városliget (Parcul Orăşenesc) a fost dărâmată încă în cursul serii. În şedinţa de noapte a conducerii de partid s-a hotărât să fie aduse la Budapesta pentru restabilirea ordinii trupele sovietice din provincie (acestea au şi sosit în dimineaţa zilei următoare), iar în semn de concesie s-a consimţit la numirea lui Imre Nagy în funcţia de prim-ministru. Totuşi, situaţia politică nu s-a stabilizat, deoarece la 25 octombrie s-a dezlănţuit un ucigător foc de mitraliere asupra demonstranţilor din faţa Parlamentului. Masacrul de la Parlament a răscolit spiritele şi insurgenţii care izbutiseră să se înarmeze s-au angajat în luptă împotriva trupelor sovietice. (Aparatul represiv ungar era deja destrămat.) De-acum a trebuit să abandoneze şi Ernő Gerő, cedându-i locul lui János Kádár.

La 28 octombrie – în articolul de fond intitulat „Híven az igazsághoz" (Fideli adevărului) – ziarul SZABAD NÉP, organ de presă al partidului, nu mai califica evenimentele drept contrarevoluţionare, ci ca acţiuni de luptă purtate pentru democraţia socialistă. La cererea guvernului, trupele sovietice s-au retras în garnizoanele lor. La 30 octombrie s-a dat publicităţii memorabila declaraţie sovietică în care se recunoştea că relaţiile dintre statele socialiste trebuie aşezate pe baze noi.

La 31 octombrie s-a remaniat guvernul prezidat de Imre Nagy şi şi-au reînceput activitatea partidele coaliţiei din perioada 1945–1948. La 1 noiembrie Imre Nagy a proclamat neutralitatea Ungariei şi retragerea ei din Tratatul de la Varşovia, întrucât guvernul deţinea informaţii cu privire la pregătirea unei noi acţiuni sovietice „de ajutorare", iar prin pasul acesta o recuza. În aceeaşi zi în locul Partidului Muncitoresc Ungar (Magyar Dolgozók Pártja) autodizolvat, s-a constituit Partidul Socialist Muncitoresc Ungar (Magyar Szocialista Munkáspárt) al cărui program l-a prezentat János Kádár într-un discurs radiodifuzat.

În ziua de 2 noiembrie Hruşciov, liderul sovietic, s-a deplasat cu avionul la Tito, convenind cu el în privinţa

condiţiilor de consolidare a politicii interne ungare în urma intervenţiei sovietice.

În zorii zilei de 4 noiembrie s-a declanşat atacul împotriva capitalei. Postul de radio Szolnok a anunţat concomitent că, în frunte cu János Kádár, se formase o nouă corporaţie care se autointitula guvern muncitoresc-ţărănesc revoluţionar şi care chemase în ajutor trupele sovietice. Peste zece zile înceta orice rezistentă armată. Pe maghiari luptele i-au costat 2500 de vieţi omeneşti.

În cursul lunilor noiembrie şi decembrie s-au desfăşurat, mai ales în capitală, greve politice împotriva guvernului. Prin interzicerea organizaţiilor muncitoreşti, prin internări, prin instituirea stării de asediu guvernul a reuşit, până la sfârşitul anului, să frângă şi această formă a rezistenţei. Forurile de protest ale intelectualităţii, printre care Uniunea Scriitorilor, au fost interzise.

Până la finele anului, aproximativ 200.000 de oameni au părăsit tara, marea lor majoritate optând pentru emigrarea definitivă.

Perioada consolidării (1957–1967)

Partidul reorganizat şi noua putere guvernamentală propovăduiau lupta politică pe două fronturi: împotriva dogmatismului, adică a politicii de tip stalinist şi împotriva revizionismului, a ideilor independentiste de tip iugoslav. Considerând că evenimentele desfăşurate fuseseră contrarevoluţionare, îi etichetau pe participanţi nu drept devianţi, ci drept duşmani şi îi pedepseau cu o aspră reprimadă. Fostul prim-ministru Imre Nagy, dimpreună cu câţiva adepţi ai săi, a fost condamnat la moarte şi executat în 1958. Numărul executaţilor de atunci depăşeşte cifra de 400; se poate considera deci că represiunea de după 1956 a fost cel mai mare val de teroare din istoria Ungariei. Mai puţin drastic, dar totuşi au fost traşi la răspundere şi câţiva dintre conducătorii compromişi ai anilor anteriori. S-a continuat în schimb reabilitarea celor căzuţi victimă ilegalităţilor comise înainte de 1956 (bine-nţeles, numai dacă erau comunişti), declarându-se în 1962 că şirul acestora se încheiase. În 1963 a fost

decretată o largă amnistie în favoarea participanţilor la evenimentele dinainte de 1956, respectiv din acel an – amnistie în urma căreia s-a redresat şi situaţia internaţională a Ungariei. După ce figurase ani de-a rândul pe agenda O.N.U., „chestiunea ungară" nu mai preocupa opinia publică mondială. Lealitatea civică a celor rămaşi în ţară era suficientă pentru a fi lăsaţi în pace iar în comparaţie cu prigoana din deceniile anterioare faptul în sine a generat calm şi mulţumire. S-au deschis frontierele, se putea călători mai în voie, cei plecaţi în străinătate începură să facă vizite în ţară. Autorităţile nu se mai amestecau în viata particulară a cetăţenilor, practicarea religiei deveni mai liberă, cortina de fier nu mai separa viaţa spirituală a ţării de pulsul culturii europene. Pentru prima dată după îndelungate decenii, anii '60 au adus tihnă în viata Ungariei.

Noul curs politic era marcat de numele prim secretarului János Kádár, fără însă ca opiniile sale să fie unanim împărtăşite în conducerea partidului. Mai funcţiona încă un puternic curent dogmatic, iar el a putut fi restrâns numai treptat. Dar din controversele interne ale partidului opinia publică nu recepta nici măcar atâta ca în anii '50; doar din permanentele substituiri de persoane se putea bănui că există divergenţe intestine. Încrederea în triumful noii politici pe două fronturi şi în loialitatea cetăţenilor se reflectă în deviza lui Kádár de la începutul noului deceniu: „Cine nu este împotriva noastră e cu noi". Lozinca parafraza probabil cu bună ştiinţă una din deceniul precedent şi sugera întorsătura politică intervenită. Totuşi evenimentele din 1956 – deşi întreruperseră pentru zece zile continuitatea sistemului socialist –, nu erau considerate punct de plecare, subliniindu-se mereu că drumul parcurs de la 1945 încoace constituie un proces continuu şi neîntrerupt. Această ambiguitate se reflectă şi în faptul că cci care dărâmaseră statuia lui Stalin au fost pedepsiţi, dar monumentul nu a mai fost refăcut. Politica ungară se străduia să se încadreze din nou în linia de dezvoltare a ţărilor socialiste europene.

O importantă piatră de încercare în acest sens a fost cooperativizarea agriculturii. În 1956 cooperativele se destrămaseră iar guvernul abolise sistemul cotelor obligatorii. Liniştea astfel asigurată a satelor constituia o importantă

condiţie a stabilităţii politice interne. Acum însă, ţinând seamă şi de politica agrară a statelor vecine, conducătorii au decis totuşi reluarea acţiunii de cooperativizare. Încercarea temerară – cel mai dificil examen al întregii epoci de după 1956 – izbuti peste aşteptări. Rezistenta ţărănimii nu s-a transformat în mişcare - ce-i drept, executanţii au căutat să evite metodele dure şi nici ritmul efectuării nu a fost excesiv. Regresul producţiei n-a fost considerabil, dimpotrivă, peste câţiva ani producţia agricolă a început să crească. Un rol de seamă au avut în această privinţă aşa-numitele gospodării personale, măruntele loturi destinate iniţial să aprovizioneze propria gospodărie a ţăranului dar ajunse curând să producă din ce în ce mai intens şi pentru piaţă şi să realizeze o armonioasă diviziune a muncii cu gospodăritul extensiv. Au fost ani în care gospodăriile personale au asigurat cea mai mare parte a producţiei agricole, menţinându-şi şi mai târziu considerabila proporţionalitate. Venitul ţăranilor se apropia de cel al muncitorilor din industrie.

Progresa între timp şi procesul industrializării, dirijat de-acum după criterii mai raţionale. Numărul lucrătorilor din industrie a sporit, pe când cel al agricultorilor era în scădere. Sporea mereu şi ponderea numerică a intelectualităţii, mobilitatea socială se menţinea, iar siguranţa existenţei era în creştere. Ritmul creşterii anuale a producţiei industriale era de 7 %, cel al venitului naţional de 5–6 %, şi, cum cheltuielile militare s-au redus iar investiţiile se făceau mai raţional, ritmul creşterii nivelului de trai se încadra în aceste proporţii. Totul se mai desfăşura încă în condiţiile economiei planificate tradiţionale. Atât conducerea politică, cât şi economiştii şi-au dat seama din timp că, încetul cu încetul, posibilităţile oferite de folosirea rezervelor de forţă de muncă ale agriculturii în industrializarea extensivă se epuizează şi că dinamica dezvoltării impune modificări. Stabilitatea politică internă şi situaţia internaţională au înlesnit – exclusiv în domeniul economic – experimentarea unei noi strategii a dezvoltării.

Procesul de modernizare (1968–1978)

Noul mecanism economic elaborat timp de mai mulţi ani şi popularizat printr-o largă propagandă a intrat în vigoare în 1968. Prin această iniţiativă Ungaria s-a diferenţiat în mod marcant de celelalte ţări socialiste. Dintr-o perspectivă de câteva decenii aceste reforme nu par chiar atât de importante; totuşi, primul pas făcut a exercitat un efect imens. S-au micşorat indicii de plan ai întreprinderilor iar conducerea acestora a fost cointeresată material în vederea rentabilităţii. S-a lărgit sfera produselor cu preţ liberalizat, a crescut rolul pieţii, s-a ţinut seama de raporturile valorice ale economiei şi pieţei mondiale.

Pericolul cel mai mare al economiei de piaţă, reapariţia foarte rapidă a inegalităţii sociale, îl sesizau şi adepţii reformei. De aceea, noul mecanism economic a fost echipat cu o serie de frâne, efectuându-i-se reglări şi pe parcurs. La început economiştii s-au temut de şomaj, alarmă ce s-a dovedit în scurt timp falsă. Pe urmă a părut ameninţătoare creşterea preţurilor, fenomen contrabalansat însă prin majorarea salariilor, reuşindu-se chiar o apropiere între preţurile de consum şi cheltuielile de producţie, fără o scădere a nivelului de trai. Cu timpul a ieşit la iveală că reforma este periclitată tocmai de faptul la care nu se aştepta nimeni: situaţia majorităţii maselor muncitoare a rămas neschimbată, condiţiile lor de muncă au rămas aceleaşi; nu se simţeau nici mai bine, nici mai prost ca înainte şi ca atare, în ciuda propagandei, erau pasive faţă de întregul proces de reforme. Reforma nu a reuşit deci să-şi creeze o bază socială considerabilă, cea ce le-a permis adversarilor ei să pornească un contraatac încununat de succes, în preajma anului 1972 reuşind blocarea întregului sistem. Expresia de „noul mecanism economic" a dispărut atunci din lexicul uzual al politicii.

Au existat totuşi şi beneficiari ai reformei, chiar dacă nu erau mulţi: managerii, micii antreprenori, ţăranii care îşi orientau producţia gospodăriei personale în funcţie de piaţă şi liber-profesioniştii. Veniturile lor proeminente au generat tensiuni sociale, cu toate că nici nivelul de trai al celorlalţi nu a scăzut, ci dimpotrivă, creştea. Noile forme de gospodărire, mai degajate, au permis unor tot mai largi categorii să

presteze muncă şi peste activitatea lor curentă, de opt ore pe zi. S-a creat prin urmare alături de economia primară, „oficială", şi o economie secundară, care avea o importanţă câtuşi de puţin derizorie atât în producerea venitului naţional, cât şi în creşterea nivelului de trai. Un considerabil efect psiho-social al acestui proces a fost dispariţia treptată a prestigiului anumitor specialităţi, profesii şi statute sociale – inclusiv funcţiile de conducere: singurul etalon erau banii şi simbolurile de statut procurabile prin ei. Drept aspect îmbucurător al acestui proces se remarcă dispariţia definitivă a diferenţierii sociale de genul „stărilor"; munca insalubră nu mai era dispreţuită dacă se câştigau bani cu ea; a crescut prestigiul muncii fizice şi a scăzut importanţa distincţiilor şi funcţiilor acordate de stat. Consecinţa negativă a acestei evoluţii sociale de factură democratică, cu analogii americane, a fost promovarea unei ierarhii a valorilor care îţi evoca într-un fel vestul sălbatic: individualismul, atitudinile agresive, subordonate unor scopuri bine determinate, dispreţul faţă de cultură şi de modelele tradiţionale de comportament. Cu bani se puteau cumpăra nu numai mărfuri, dar şi funcţii ori avantaje, prăbuşirea – de altfel justă – a vechii ierarhii fiind urmată nu de posibilităţile de afirmare bazate pe merite muncite şi pe conştiinţă profesională, ci pe balcanizarea care scoate totul la mezat.

Conjunctura internaţională a noului mecanism economic a evoluat favorabil. Revirimentul cehoslovac din 1968 a eşuat, iar în alte ţări nu era posibilă nici măcar punerea în discuţie a problemei unor reforme asemănătoare. Economia ungară nu a reacţionat la explozia preţurilor de materii prime, produsă pe piaţa mondială, deoarece, potrivit concepţiei strategice de atunci, schimbările nu puteau fi decât temporare. Ritmul dezvoltării economice a scăzut simţitor, însă statisticile prezentau deocamdată o imagine favorabilă, căci dezvoltarea economiei şi ridicarea nivelului de trai erau finanţate din împrumuturi externe, pe atunci încă uşor de contractat. Din fericire, nu s-a ajuns la impunerea forţată a unor concepţii de dezvoltare megalomane, ca de exemplu în Polonia. A ieşit în schimb la iveală şi faptul că reforma ambiguă nu este un leac miraculos.

Modernizarea s-a limitat în mare parte doar la economie.

Abuzându-se de termenul reformă, pe atunci în vogă, s-a efectuat, ce-i drept, „reforma învăţământului", „reforma electorală" şi modificarea constituţiei, dar suprastructura politică a rămas neschimbată. Viaţa spirituală a cunoscut în acelaşi timp un proces treptat de „liberalizare". În analizele situaţiei politice şi economice din ţară era, tot mai puţin balast ideologic, mediile comunicaţiei de masă ofereau o informare politică reală, ideologia era restrânsă tot mai mult pe plan secundar, libertatea opiniei a crescut simţitor. Schimbările survenite nu aveau însă posibilitatea de a se instituţionaliza şi deci nimic nu garanta ireversibilitatea acestor procese. Importanţa rezultatelor din sfera economiei şi a vieţii sociale este probată mai mult decât prin orice altceva de faptul că – după cum o recunoştea toată lumea, Ungaria realizase cea mai acceptabilă formă de socialism din câte existau.

Sfârşitul epocii kádáriene (1978–1988)

Anul 1978 este ultimul în care economia ungară a izbutit să ateste o ascensiune; după aceea a urmat perioada stagnării. Cauzele sunt multiple. Incontestabil, posibilităţile dezvoltării extensiv e se epuizaseră deja în întreaga Europă de Est. Infrastructura înapoiată frâna trecerea la dezvoltarea intensivă. Condiţia sine qua non a pasului înainte ar fi fost revirimentul tehnologic, posibil însă, ca de altfel în cazul oricărei alte ţări socialiste, numai prin importurile tehnologiei din occident, respectiv prin înfăptuirea economiei de piaţă. Dar noile împrumuturi, din ce în ce mai dificil de obţinut, trebuiau utilizate primordial în rambursarea uriaşelor datorii deja existente. Cât despre formele radicale, conducerea kádáriană îmbătrânită se temea de ele, mai ales din cauza urmărilor social-politice ale acestora. În noua ordine economică mondială produsele tradiţionale din spaţiul în cauză s-au devalorizat. Alternarea proporţiei de schimb a produselor i-a pricinuit economiei ungare pierderi de câteva ori mai mari decât cele din vremea războiului. Ca urmare, valoarea venitului naţional calculat în dolari scădea chiar şi în condiţiile stagnării. Conjunctura internaţională punea deci

ab ovo sub semnul întrebării posibilitatea dirijării economiei spre o traiectorie ascendentă. La începutul anilor ’80 s-a născut o decizie politică în vederea continuării într-un fel a procesului reformator, dar deocamdată fără „reforma reformei”, adică sub deplina interdicţie a reînnoirii radicale. Scăderea lentă, treptată, a nivelului de trai, lipsa de perspectivă a situaţiei periclitau stabilitatea politică internă. Intuind tocmai situaţia dificilă, un grup al conducerii politice dorea să sporească posibilităţile promovării intereselor sociale – şi chiar s-au luat modeste măsuri în domeniul lărgirii drepturilor politice şi al autonomiei economice a întreprinderilor. Dar aparatul de partid şi de stat de sub comanda lui János Kádár se situa în fond pe poziţiile expectativei. Stagnării economice i-a urmat stagnarea politică; procesul de destabilizare economică a generat la rândul său destabilizarea politică.

Până la cumpăna anilor ’70–’80, regimul pedepsea cu toată severitatea orice manifestare a voinţei politice neconformiste. De la începutul anilor ’80 însă activitatea spirituală a celor ce gândeau altfel, restrânsă în cadrul aşa-zisei sfere secundare a publicităţii, a fost şi ea tolerată. Această spiritualitate alteră s-a autodefinit drept opoziţie democratică. Difuzarea ideilor sale şi schimbul de idei se realiza pe calea unor publicaţii proprii, deocamdată doar multiplicate, şi apărute fără aprobare. Aceste „samizdaturi” insistau pentru lărgirea drepturilor şi libertăţilor democratice, considerând că şi pentru Ungaria cea mai bună soluţie este democraţia pluralistă. În paginile acestor publicaţii s-a pus pentru prima dată, cu un puternic accent, problema grijilor care măcinau sărăcimea şi alte grupuri minoritare din ţară şi s-a acordat o atenţie deosebită situaţiei tot mai grave a maghiarilor din afara statului ungar. La tolerarea opoziţiei a contribuit fără-ndoială şi faptul că aceasta nu preconiza o schimbare privind angajarea ţării în materie de politică externă – respectiv faptul că o cotitură cu caracter stalinist în politica internă ar fi dus la sistarea împrumuturilor din occident. De altfel rezonanţa politică a activităţii opoziţiei nu putea fi considerabilă deoarece – pe baza experienţei istorice trăite în deceniile din urmă – majoritatea populaţiei se obişnuise cu ideea că nu-şi poate schimba destinul prin mijloace politice. Această

convingere a înlesnit nu numai o relativă stabilitate politică, ci a dus totodată la devalorizarea valorilor politice. Totodată activitatea opoziţiei, desfăşurată în sfera secundară a publicităţii, a împins către o liberalizare şi spiritualitatea mass-mediei oficiale. Împotmolirea dezvoltării economice a generat degradarea lentă a nivelului de trai. Dezvoltarea socială bătea pasul pe loc. Sporul natural al populaţiei a scăzut în aşa măsură, încât de la 1985 încoace începe faza scăderii pertinente a populaţiei, fenomen ale cărui consecinţe economice şi sociale – dimpreună cu îmbătrânirea populaţiei – vor pricinui probabil probleme grave. Indicatorii statistici ai sinuciderilor şi alcoolismului situează Ungaria pe primul loc în lume. A crescut şi numărul divorţurilor – aproape fiecare a doua căsătorie se desface – şi sunt tot mai puţini cei care se recăsătoresc. A scăzut durata medie de viaţă; procentul mortalităţii a crescut într-o măsură excepţională la categoria bărbaţilor între 35 şi 50 ani. S-au depopulat sute de sate unde lipseşte aprovizionarea fundamentală: în oraşe, generaţiile mai tinere obţin tot mai greu locuinţă. În privinţa proporţiei studenţilor faţă de totalul populaţiei, Ungaria se află pe ultimul loc în Europa; interesul pentru puţinele locuri din învăţământul superior scade în continuare: întrucât prestigiul diplomei se devalorizează, multora nu li se mai pare că se merită s-o obţină.

În anii ’80 lozincile conducerii politice, referitoare la „condiţiile specifice ale construcţiei socialismului” sau la „menţinerea cuceririlor” erau tot mai lipsite de conţinut. Popularitatea lui Kádár, indiscutabilă înainte-vreme, a scăzut considerabil. Surveni o situaţie de criză economică, socială şi politică. Politica economică şi internă de până atunci nu mai putea fi continuată. Până la urmă – şi în mod oarecum neaşteptat pentru guvernământ – nemulţumirea populaţiei a dus la activizarea politică. Însăşi masa de 700.000 a membrilor de partid a început să pretindă din ce în ce mai categoric schimbarea politicii de până atunci şi, drept garanţie, substituirile personale.

La începutul anului 1988 s-a desfăşurat în Ungaria o criză politică, a cărei rezolvare nu mai era posibilă în vechiul cadru.

Schimbarea de regim (1988–1989)

În luna mai 1988 s-a întrunit conferinţa pe ţară a P.S.M.U. (MSzMP) având împuternicire pentru totala înnoire a politicii partidului. Conferinţa a ales un nou Comitet Central iar acesta la rândul său un comitet politic cu o componenţă schimbată: Kádár a fost eliberat din funcţie. S-a hotărât schimbarea radicală a practicii economice şi politice de până atunci şi căutarea unor noi căi de ieşire din criză. În fond însă, deocamdată nu au avut loc schimbări. Începând cu primăvara anului 1988 ţara a fost cuprinsă totuşi de o adevărată avalanşă a spiritului de „glasnosti". Articolele publicate în presă nesocoteau pe rând tabuurile, vorbeau deschis despre evenimentele din 1956, până atunci trecute sub tăcere, despre relaţiile sovieto-ungare, despre abuzurile comise de conducători şi aşa mai departe.

Din vara anului 1988 au prins curaj forţele reformiste din cadrul conducerii statului şi al partidului comunist. Din sertarele meselor de lucru apăreau tot mai multe proiecte de reforme constituţionale. A fost adoptată o lege cu adevărat liberală privind dreptul de asociere, care oferea în sfârşit posibilitatea autoorganizării sociale. FORUMUL DEMOCRATIC MAGHIAR (Magyar Demokrata Fórum); apărut încă în 1987 drept mişcare spirituală relativ neînchegată, s-a constituit în asociaţie în toamna anului 1988. Deoarece nu s-a autodefinit drept formaţiune politică, ci se considera organizaţie socială menită să recuze deopotrivă opoziţionismul şi guvernamentalismul, oricine – chiar şi membrii unicului partid de atunci – putea să-şi asume calitatea de membru. În noiembrie 1988 mişcarea opoziţiei radicale s-a constituit în partid politic legal sub denumirea de UNIUNEA DEMOCRAŢILOR LIBERI (Szabad Demokraták Szövetsége), revendicând făţiş schimbarea de regim. Pe scena politică apăru o a treia forţă nouă. UNIUNEA TINERILOR DEMOCRAŢI (Fiatal Demokraták Szövetsége).

La începutul anului 1989 s-au reînfiinţat rând pe rând partidele politice din perioada 1945–1948: PARTIDUL MICILOR AGRARIENI (Kisgazdapárt). PARTIDUL POPULAR DEMOCRAT-CREŞTIN (Kereszténydemokrata Néppárt), PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT (Szociálde-

mokrata Párt). P.S.M.U. era în dezavantaj, dar – prin reformiştii din rândurile sale – a încercat să rămână în pas cu evenimentele. La sfârşitul lunii ianuarie a anului 1989 Imre Pozsgay, cunoscut politician reformist, aflat la apogeul popularităţii sale, face o afirmaţie de importanţă extraordinară: comisia desemnată de partidul său pentru clarificarea proceselor istorice a constatat că în 1956 în Ungaria nu a avut loc o contrarevoluţie, ci o INSURECŢIE POPULARĂ (népfelkelés). În fond, enunţul punea sub semnul întrebării legitimitatea regimului, deoarece regimul Kádár, ajuns la putere prin înăbuşirea insurecţiei populare, nu mai putea să afirme că guvernează „în numele poporului". Peste câteva zile P.S.M.U. va trage concluziile de rigoare, anunţând că recunoaşte sistemul politic pluripartit. Majoritatea membrilor comitetului central, care luaseră această decizie. îşi zicea, fireşte, că de-acum va dirija funcţionarea mecanismului parlamentar dimpreună cu câteva partide aliate, permiţând chiar şi accesul câtorva opoziţionişti. Peste câteva luni se învedera însă, că nici o construcţie intermediară nu reprezintă vreo realitate practică.

La 16 martie 1989 a luat fiinţă MASA ROTUNDĂ A OPOZIŢIEI (Ellenzéki Kerekasztal), grupând nouă partide şi organizaţii politice de opoziţie. În luna mai au început tratativele dintre Masa Rotundă a Opoziţiei şi P.S.M.U., respectiv organizaţiile afiliate acestuia din urmă, ele fiind al treilea partener în discuţie. S-au elaborat modalităţile şi compromisurile procesului de tranziţie, pe care vechiul parlament unipartit, ales în urmă cu câţiva ani, le-a votat docil. Astfel, în Ungaria s-a petrecut o „revoluţie liniştită", fără violenţe şi demonstraţii ale maselor. După acceptarea legilor transformării, în semn de consacrare a reformării constituţiei, s-a proclamat, la 23 octombrie, Republica Ungară.

XIII. PRIMUL DECENIU DE DEMOCRAȚIE (1989–1999)

Noua republică

Acceptarea noilor legi constituţionale şi proclamarea republicii la 23 octombrie 1989 au creat bazele pe care noul regim democratic să poată fi construit.

La sfârşitul lui 1989 s-au ţinut primele alegeri libere de patruzeci de ani încoace. „Partidul la putere" era prezentat de unicul partid oficial, impus societăţii, cel comunist, care şi-a schimbat apoi numele în Partidul Socialist Maghiar (MSZP). Partidele de opoziţie, redevenite active, pot fi împărţite în două grupe: partidele din perioada 1945–1948 (Partidul Micilor Proprietari Independenţi, Partidul Creştin-Democrat al Poporului /KDNP/, Partidul Social-Democrat /SZDP/) alcătuind partidele „istorice", în majoritatea cazurilor conduse de membrii iniţiali aflaţi încă în viaţă. Cel mai important dintre „noile" partide era MDF (Forumul Democratic Maghiar) care a debutat ca un conglomerat cu orientare incertă, asumându-şi curând o imagine de centru-dreapta. Lor li s-a alăturat rapid Alianţa Liber-Democraţilor (SZDSZ), care se considera liberală şi era condusă de membrii, persecutaţi anterior, ai opoziţiei, având o orientare anticomunistă feroce; de asemenea, Uniunea Tinerilor Democraţi (FIDESZ), care atrăgea de partea ei „generaţia de mâine". Aproximativ o sută de partide au intrat în cursa electorală dar era nevoie de peste 4% din voturi pentru a avea şansa unui loc în parlament. Conform noului sistem electoral, alegătorii puteau da un vot pentru un partid înscris pe liste şi un alt vot pentru un candidat individual. Cele două tururi de scrutin au avut loc în aprilie 1990. Prezenţa la urne relativ scăzută (64% în primul tur, 45% în cel de-al doilea) a indicat că în ciuda întregii deschideri şi a admirabilei publicităţi făcute de media societatea nu era pe deplin conştientă de incredibila semnificaţie a acestei tranziţii. Oricum, cei care au votat au votat pentru schimbare. Foştii deţinători ai puterii (MSZP) au fost învinşi de opoziţie cu 11%. Câştigătorul alegerilor a fost MDF care, deşi a obţinut doar 24% din

voturi, a primit 42% din locuri şi a putut să formeze un guvern de coaliţie împreună cu apropiaţii săi politici. Micii Proprietari Independenţi şi KDNP, care au avut rezultate mult mai modeste. Alianţa Liber-Democraţilor a devenit cel mai puternic partid de opoziţie cu 22%. Mai tânărul, liberalul FIDESZ a fost al şaselea care a câştigat un loc în parlamentul liber ales. József Antall, autor de lucrări de istorie a medicinei, muzeolog şi preşedinte al MDF, a fost desemnat de către parlament ca şef al noului guvern.

Primul ministru Antall a iniţiat de îndată modificarea sistemului constituţional, câştigând mai întâi susţinerea celui mai mare partid de opoziţie. Acest lucru a fost necesar datorită faptului că prin noile reglementări acceptate în octombrie aprobarea întregii serii de legi, incluzând aici şi bugetul, necesita o majoritate de două treimi iar miniştrii puteau fi supuşi unui vot de neîncredere chiar şi individual. În unna pactului cu opoziţia numărul de legi care cereau o majoritate de două treimi a fost redus şi s-a introdus o cancelarie similară aceleia din sistemul german: guvernul nu mai putea fi destituit decât ca întreg, cu un vot de neîncredere împotriva primului ministru şi cu numirea în funcţie a succesorului său (vot de neîncredere edificator). Acest sistem stabil de guvernare este cel datorită căruia Ungaria este singura ţară din fostul bloc sovietic unde fiecare guvern a funcţionat de-a lungul întregului său mandat de patru ani.

Parlamentul l-a ales drept preşedinte al republicii, pe o perioadă de cinci ani, pe scriitorul Árpád Göncz (a fost reales în 1995). Curtea Constituţională, în calitatea sa de-„corp invizibil al constructorilor Constituţiei", a jucat un rol important, oferind prin deciziile sale soluţii în cazul unor conflicte politice serioase de-a lungul anilor. Unicul lucru care îi poate fi imputat noii democraţii este faptul că singurul „preţ" al tranziţiei paşnice a fost menţinerea vechii (şi demodatei în atitudine) comunităţi de jurnalişti în poziţia de principali lideri de opinie.

Noul guvern ungar a putut să-şi înceapă activitatea în condiţii internaţionale extrem de favorabile. În urma unui acord cu Uniunea Sovietică în destrămare, ultimul soldat sovietic a părăsit ţara pe 19 iunie 1991. Câteva zile mai târziu, printr-un acord internaţional, corpul economico-admi-

nistrativ al fostului bloc sovietic, Consiliul de Asistenţă Economică Reciprocă, a încetat să existe. Regimurile comuniste din Cehoslovacia, Bulgaria, România se prăbuşiseră în ultimele luni ale lui 1989. Dezintegrarea Uniunii Sovietice (1992) a îndepărtat în sfârşit întregul pericol al unei restauraţii comuniste. Ungaria şi-a anunţat intenţia de a adera la NATO şi la Uniunea Europeană.

Tranziţia economică

Larga susţinere populară a schimbării a fost determinată nu atât de nevoia de „libertate" cât de depresia economică din anii 1980 şi de scăderea nivelului de trai. Mulţi sperau că, graţie ajutorului oferit de către „Occident", ascensiunea economică va demara în câteva luni. Oricum, reala criză economică era încă pe drum. Economia de stat, falimentară, trebuia să fie înlocuită cu o economie de piaţă bazată pe proprietatea privată iar această transformare a adus cu ea o scădere drastică a producţiei. În câţiva ani producţia industrială a scăzut la o treime iar cea agricolă la jumătate. Scăderea PIB-ului este estimată la 20–25 la sută. Rata şomajului a crescut de la câteva mii la un milion, standardul de viaţă s-a redus la o treime. Explozia „băşicii economice" a fost astfel ilustrată de inflaţia anuală de 20 la sută, crescând într-un an la peste 30 la sută.

Două opţiuni pentru crearea unei economii de piaţă le-au fost prezentate ţărilor aflate în tranziţie: cea a re-privatizării, în cadrul căreia proprietarii iniţiali de acum zeci de ani erau repuşi în drepturi şi cea a privatizării, unde statul, ca proprietar legal, îşi vinde propriile bunuri, în timp ce victimele naţionalizării primesc doar o compensaţie financiară minimă. Din cauza datoriilor sale externe, statul ungar era incapabil să renunţe la veniturile provenind din privatizare. Pentru acest motiv, statul nu putea nici măcar să împartă profitul naţional la populaţie ci doar să vândă în întregime întreprinderile de stat licitatorului care oferea mai mult, de preferinţă pe bani lichizi. Ca rezultat final al acestui proces, majoritatea marilor companii şi a băncilor (datorită lipsei de capital intern) au sfârşit prin a încăpea pe mâini străine.

Afacerile de mărime medie erau adesea acaparate de cei ce le administrau. O bună parte a populaţiei a primit de asemenea o felie din plăcinta privatizării putând să cumpere, în schimbul unei sume nominale, locuinţele, de stat pe care le ocupau (90 la sută dintre acestea au devenit proprietate privată); şi cei de la sate au putut obţine uşor şi ieftin pământ arabil. Procesul a fost însoţit de corupţie şi scandaluri, astfel încât era imposibil de stabilit valoarea reală a unei anumite fabrici şi de ce era preferat un anumit cumpărător. Nimeni nu dorea întreprinderile de industrie grea şi minele, care erau aproape de faliment – întregi zone industriale, mai înainte înfloritoare, au devenit suprafeţe cu care nu era nimic de făcut. Oricum, procesul a continuat în forţă chiar şi în timpul schimbărilor de guvernământ şi în 1999 s-a încheiat în toate privinţele. Soluţia privatizării „pe bani gheaţă" care fusese aleasă a dus la cea mai rapidă şi de succes privatizare din regiune. Pentru prima dată în istorie un procent de 90 la sută din economia de stat a fost transformat în economie de piaţă în doar zece ani. În 1999 70 la sută din produsul intern brut se realiza în sectorul privat. Pentru a duce la bun sfârşit acest lucru a fost nevoie, firește, de o serie întreagă de legi. În cei patru ani ai săi de funcţionare primul parlament a creat peste patru sute de legi.

De-a lungul anilor capitalul străin a început să apară şi sub fonna investitorilor, nu numai a cumpărătorilor. Anual, au intrat în ţară cca 2 milioane de dolari sub formă de capital şi, ca un rezultat al noilor investiţii, economia mai întâi s-a stabilizat, apoi a început să crească. Fabrici de automobile, uzine de produse electronice şi companii multinaţionale s-au stabilit în Ungaria. Mare parte din ceea ce produceau era pentru export, producţie cu ajutorul căreia datoriile de stat au putut fi plătite. S-a produs o modificare în structura şi destinaţia exporturilor. La sfârşitul mileniului, 75 la sulă din exportul maghiar se făcea către ţări din Uniunea Europeană. Oricum, criza agriculturii ungare nu a fost încă depăşită, din cauza naturii fragmentate şi nesigure a structurii proprietăţii, precum şi a lipsei de capital şi de subvenţii.

Pierderea unui milion de locuri de muncă a fost în principal rezultatul dispariţiei cererii de muncă manuală şi necalificată. Aproximativ o jumătate de milion de locuitori romi (în majoritate necalificaţi) puteau înainte să-şi găsească de lucru pe şantierele de construcţii, la montarea de servicii publice şi în industria grea. Astăzi, lăsaţi de izbelişte, s-au întors în satele lor, unde, aproape fără nici o speranţă, aşteaptă o schimbare în bine. Şi nici nu există vreo şansă de reorientare profesională pentru ei, deoarece majoritatea nu au terminat nici măcar studiile primare. În agricultură s-au pierdut jumătate din locurile de muncă, proporţia de muncitori agricoli reducându-se de la 15 la sută la 5 la sută.

Mulţi au evitat şomajul ieşind mai devreme la pensie. Media de vârstă pentru pensionari a scăzut la 57 de ani. Masa celor pensionaţi, ajunsă la 2 milioane, a devenit din ce în ce mai săracă pe măsură ce pensiile nu au reuşit să-şi păstreze valoarea reală. Studiile au arătat că cea mai dificilă situaţie a devenit cea a familiilor cu mai mulţi copii, reducerea veniturilor familiei ducând la sărăcirea celor mai multe dintre ele. În vreme ce în anii optzeci sub pragul sărăciei trăiau aproximativ o zecime din familii, în anii nouăzeci acest raport cantitativ a crescut la cel puţin o treime. Media aşteptării de viaţă a scăzut, ca şi dorinţa întemeierii unei familii şi cea a ratei naşterilor.

Un procent însemnat al clasei de mijloc a alunecat în sărăcie. Un alt segment, o treime a clasei de mijloc a populaţiei, a reuşit să se menţină. Deşi această „menţinere pe poziţii" e pusă de mulţi la îndoială, ea e scoasă în evidenţă de faptul că numărul de maşini proprietate personală nu s-a redus (o familie din două are automobil), telefonul e un obiect de uz cotidian (numai numărul telefoanelor mobile depăşeşte un milion) şi câteva sute de mii de gospodării au instalaţii de gaze şi sisteme de canalizare proprii (pe de altă parte, construcţia de locuinţe a fost aproape sistată). Oricum, în timp ce standardul de viaţă a rămas neschimbat, costurile amenajărilor menţionate mai sus şi costurile din ce în ce mai mari ale întreţinerii unei maşini au redus numărul banilor de buzunar inculcând senzaţia de sărăcie.

După un deceniu, când economia a revenit la nivelul din 1989, aproximativ jumătate din populaţie a început s-o ducă mai bine. Oamenii cu o meserie, categoria întreprinzătorilor şi tinerii absolvenţi au un venit mai mare. Aproximativ zece la sută din populaţie s-a constituit într-un grup care nu exista înainte în economie, grupul celor ce se bucură deja de standardele de viaţă al Europei de Vest. În vreme ce în 1989 primii 10 la sută dintre locuitori aveau un standard de viaţă mai mare doar cu 4 la sută decât cei mai săraci 10 la sută, acest raport a devenit de 9:1 în 1999, ceea ce ne aminteşte mai mult de America Latină decât de Europa de Vest.

Acutizarea fără precedent a contrastelor sociale i-a umplut de un sentiment de eşec şi pe cei care izbutiseră să reziste. Mica lume autarhică a unei securităţi modeste şi a egalitarismului, grija paternă a statului şi asumarea de către acesta a răspunderii în luarea deciziilor au fost înlocuite de o uriaşă şi înspăimântătoare lume a nesiguranţei şi a responsabilităţii individuale pentru care libertatea câştigată – altfel binevenită – nu era o răsplată suficientă. Oamenii au început din ce în ce mai mult să spună că „era mai bine înainte". Deziluzia provocată de toate instituţiile, inclusiv de formaţiunile de stat democratice, a fost întărită de un anumit nivel de incompetenţă a clasei politice, de slăbirea sindicatelor, de corupţie şi de politica internă neobişnuit de pătimaşă şi opacă. De asemenea, se pare că bisericile nu au avut nici un fel de beneficii de pe urma libertăţii credinţei: numărul celor care se duceau la biserică, al credincioşilor practicanţi, nu prea a crescut.

Societatea civilă şi cultura politică au rămas slabe, fiecare căutând să-şi protejeze propriile sale interese. Partidele politice aveau dificultăţi în a recruta membri. Oricum, interesul faţă de politică, aşa cum era indicat de numărul de ziare politice şi de participarea la alegeri, nu s-a micşorat în mod semnificativ. Societatea putea să-şi dea seama că foarte-foarte multe lucruri depindeau de direcţia politică urmată şi de aptitudinile politicienilor.

Între 1990–1994 ţara a fost condusă de MDF, care se afla în fruntea coaliţiei de centru-dreapta, în timp ce partidele de centru-stânga (MSZP-ul, partidul unic de odinioară şi cele două partide liberale – SZDSZ şi FIDESZ) formau opoziţia. De la început lupta politică internă a fost extraordinar de violentă. MSZP se aştepta ca politicienii noului guvern de centru-dreapta, neexperimentaţi, să fie nevoiţi să apeleze la ajutorul său în câteva luni. Cea mai serioasă criză politică a primului deceniu de democraţie a survenit în primele luni, în octombrie 1990.

Protestând împotriva creşterii preţurilor la benzină, şoferii de taxi din Budapesta (noi întreprinzători revoltaţi) au blocat străzile capitalei, paralizând transportul din întreaga ţară. Totuşi, guvernul a reuşit să controleze situaţia, câştigând în modul acesta credibilitate. Dar n-a reuşit, cu toate acestea, să-şi recâştige popularitatea. Majoritatea mijloacelor de comunicare în masă a dat vina pe guvern pentru toate dificultăţile. Agravarea bolii primului ministru József Antall a slăbit şi mai mult performanţele guvernului. În perioada guvernării MDF-ului s-a format o mişcare de „opoziţie" care critica pe faţă şi cu duritate guvernul iar în timpul crizei a cerut ca decizia legală să nu fie luată în considerare şi privatizarea să fie stopată. În 1993 acest grup condus de István Csurka s-a scindat şi a format Partidul Maghiar al Adevărului şi Vieţii (MIÉP).

La sfârşitul anului 1993 primul ministru József Antall a murit. Energicul ministru de interne Péter Boross a fost ales ca succesor. În acel moment era deja clar că partidele din coaliţia de guvernământ vor pierde alegerile programate pentru primăvara lui 1994. Conflictele interne din sânul coaliţiei de guvernământ, slaba sa conducere, ostilitatea mediei, nostalgia pentru epoca Kádár şi propaganda MSZP, care s-a folosit cu abilitate de toate acestea, au adus o înfrângere zdrobitoare pentru guvern la alegerile din mai 1994. MSZP, cu 35 la sută din voturi, a câştigat majoritatea absolută a 54 la sulă din locurile parlamentare. Ei au adus în guvern şi SZDSZ-ul, care renunţase cu mult înainte la atitudinea anticomunistă şi care aproape repetase rezultatele electorale din

1990. Patru mici partide stăteau acum în băncile opoziţiei, trei din coaliţia anterioară şi FIDESZ – cu speranţele electorale serios zdruncinate şi cu perspectiva altor patru ani de opoziţie. Politicianul Gyula Horn din MSZP, fost ministru de externe al ultimului guvern comunist, extrem de popular în acea vreme şi care-şi petrecuse întreaga viaţă în cadrul aparatului comunist de partid, personalitate cu extraordinare abilităţi tactice, a fost ales prim-ministru.

Cei care sperau într-o revenire a siguranţei din epoca lui Kádár au fost aproape imediat dezamăgiţi. Privatizarea a continuat cu repeziciune. Consolidarea economiei – în special a finanţelor publice – nu a avut succes iar un an mai târziu a fost nevoie să fie introduse severe măsuri de austeritate („Pachetul Bokros"). De la început coaliţia a fost divizată de serioase conflicte, disputele interne se ţineau lanţ. Elita fostului partid comunist a încercat să-şi aproprieze procesul de privatizare, o serie de controverse zguduind partidele de guvernământ. În ciuda tuturor acestor lucruri, sondajele de opinie indicau că MSZP continua să rămână cel mai popular partid. Legăturile sale cu societatea, numărul foarte mare de membri, retorica socială şi jargonul trecutului, înţeles de public, i-au menţinut sprijinul. Pe de altă parte, popularitatea SZDSZ-ului a scăzut în mod constant. Cu toate acestea conducerea partidului a decis să rămână în coaliţie. În final, seria de noi controverse în jurul privatizării în desfăşurare, deteriorarea legii şi ordinii şi conflictele din sânul elitelor conducătoare au condus totuşi la o scădere a popularităţii partidelor de guvernământ, suficientă să facă rezultatul viitoarelor alegeri nesigur.

Formând o alianţă partidele de opoziţie ar fi putut să-şi sporească şansele, dar partidele participante la guvernarea anterioară au respins până la capăt iniţiativele FIDESZ-ului. La urma urmei, tot alegătorii erau cei care aveau să decidă. Sondajele de opinie arătau că atenţia se îndreptase către tinerii politicieni din FIDESZ. În timp ce, mai înainte, conducătorii partidului fuseseră consideraţi insuficient de maturi pentru a sta la cârma ţării, cu trecerea anilor – şi, de asemenea, ca rezultat al procesului lor de „creştere" inteligentă, al unui comportament mai matur şi responsabil – aceste rezerve au dispărut. Popularitatea FIDESZ-ului a crescut rapid, cea a celorlalte partide de opoziţie fie a scăzut, fie a stagnat.

De la începutul anului 1998 şansele de victorie s-au împărţit în mod egal între cele două partide cu cea mai mare susţinere MSZP şi FIDESZ. Acesta din urmă controla situaţia cu profesionalism, primul era mulţumit de sine: ceea ce a decis rezultatul bătăliei a fost campania lor accelerată din ultima perioadă. În primul tur de scrutin MSZP se afla încă cu 4% în faţa FIDESZ (32%–28%). Oricum, între cele două tururi de scrutin primul ministru Gyula Horn n-a putut evita o confruntare televizată cu preşedintele FIDESZ, Viktor Orbán. În acest eveniment electoral care avea loc în premieră în Ungaria s-au ciocnit două concepţii despre lume. Cel puţin o parte a dezbaterii, care s-a reluat, a fost urmărită de 90 la sută din populaţia cu drept de vot iar două treimi l-au considerat pe tânărul şi mai pragmaticul Viktor Orbán un candidat mai promiţător. În al doilea tur de scrutin, pentru prima dată şi spre surpriza tuturor, participarea a fost mai mare decât în primul tur. Coalizarea opoziţiei, care a avut loc între timp, a jucat de asemenea un rol în victoria finală a FIDESZ. Nu au obţinut majoritatea absolută, dar cu ajutorul MDF şi al Micilor Proprietari Independenţi, primul ministru Viktor Orbán a putut constitui un guvern majoritar solid. O altă surpriză a alegerilor a fost că MIÉP a obţinut (printr-o ascensiune de ultim moment) cei 5 la sută, necesari admiterii în parlament. MSZP a rămas un puternic partid de opoziţie, SZDSZ, pe de altă parte, s-a redus până la a deveni un partid minor.

Guvernul Orbán s-a pus pe treabă în ritm alert. Nu a căutat un compromis cu opoziţia şi, de fapt, s-a străduit să-i slăbească poziţia social-economică şi credibilitatea faţă de media. Toate acestea au dus la o intensificare a luptei politice interne, pentru care, oricum, guvernul avea o bază solidă, datorită faptului că a dus la bun sfârşit constituirea instituţiilor fundamentale pentru o economie de piaţă. Privatizarea se încheiase de fapt iar investiţia de capital străin a devenit productivă. Creşterea economică a început şi, măsurând 4–5 la sută la sfârşitul mileniului, a plasat Ungaria în fruntea dezvoltării europene. Inflaţia a scăzut sub 10 la sută.

Pe 19 martie 1999 Ungaria a aderat la NATO. Acest lucru a făcut ca ţara să devină în mod irevocabil parte a alianţei vestice. Negocierile pentru integrarea în Uniunea Europeană progresează într-un ritm încurajator iar guvernul ungar speră

că statutul de membru ar putea fi acordat în 2002. Toate acestea arată că, la sfârşit de mileniu, Ungaria se situează în fruntea ţărilor din spaţiul est-european. Ungaria, care în 2000 sărbătoreşte 1100 ani de la întemeierea statului, poate privi cu încredere înainte spre noul mileniu.

DINASTIILE DOMNITOARE DIN UNGARIA

Dinastia Árpádiană

Conducători

889–907, Árpád
907–cca 947, Zsolt
cca 947–970, Taksony
970–997, Géza
997–1001, Ştefan (István) I cel Sfânt (din 25 dec. 1001 rege)

Regi

1001–1038, Ştefan I cel Sfânt
1038–1041, Petru (prima oară)
1041–1044, Sámuel Aba
1044–1046, Petru (a doua oară)
1046–1060, Andrei (András) I
1060–1063, Béla I
1063–1074, Salamon
1074–1077, Géza I
1077–1095, Ladislau (László) I cel Sfânt
1095–1116, Coloman (Kálmán)
1116–1131, Ştefan al II-lea
1131–1141.Béla al II-lea
1141–1162. Géza al II-lea
1162–1172, Ştefan al III-lea
Pretendenţi: 1162–1163, Ladislau al II-lea
1163, Ştefan al IV-lea
1172–1196, Béla al III-lea
1196–1204, Enteric (Imre)
1204–1205, Ladislau al III-lea
1205–1235, Andrei al II-lea
1235–1270, Béla al IV-lea

1270–1272, Ştefan al V-lea

1272–1290, Ladislau al IV-lea; în timpul minoratului s-a aflat sub regenţa mamei sale Elisabeta (Erzsébet) şi a lui Joakim Pektari

1290–1301, Andrei al III-lea

DINASTII MIXTE

1301–1305, Vencel (Venceslas) Premysl (rege al Boemiei, ca Václav II din 1278 şi rege al Poloniei, ca Waclaw I încoronat în 1300)

1305–1307, Otto de Wittelsbach (duce al Bavariei Inferioare, ca Otto al III-lea, 1290–1312)

1308–1342, Carol (Károly) I Robert (Caroberto) de Anjou

1342–1382, Ludovic (Lajos) I de Anjou cel Mare (rege al Poloniei, ca Ludwik, din 1370)

1382–1385, Maria (prima oară); s-a aflat sub regenţa mamei sale Elisabeta

1385–1386, Carol al II-lea cel Mic (rege al Neapolelui, sub numele de Carol al III-lea de Durazzo, din 1381)

1386–1395, Maria (a doua oară); până în ian. 1387 s-a aflat sub regenţa mamei sale Elisabeta; din 31 mart. 1387 a domnit împreună cu soţul ei Sigismund

1387–1437, Sigismund (Zsigmond) de Luxemburg; până în 1395 a domnit împreună cu soţia sa Maria, apoi a domnit singur (principe-elector de Brandenburg, 1378–1397 şi 1411–1417, rege roman, din 1410, duce ereditar de Luxemburg, din 1419, rege al Boemiei, 1419–1421 şi 1436–1437, rege al Italiei, din 1431 şi împărat, din 1433)

1437–1439, Albert (Albrecht) de Habsburg (duce al Austriei, ca Albert al V-lea, din 1404, duce ereditar de Luxemburg, din 1437, rege al Boemiei, ca Albert I din 1437 şi rege roman, ca Albert al II-lea din 1438)

1440–1444, Vladislav (Ulászló) I Jagiello (rege al Poloniei, ca Wladislaw al III-lea din 1434; duce suprem al Lituaniei, 1434–1440)

1444/1453–1457, Ladislau al V-lea Postumul (duce ereditar de Luxemburg, din 1440, duce, din 1440 şi arhiduce, din

1453 al Austriei şi rege al Boemiei, din 1453) – între 5 iun. 1446 şi 13 febr. 1453, Hunyadi János (Iancu de Hunedoara), guvernator al Ungariei

1458–1490, Matia (Mátyás) I Corvin

1490–1516, Vladislav al II-lea Jagiello (rege al Boemiei, ca Vladislav II din 1471) 1516–1526, Ludovic al II-lea Jagiello (rege al Boemiei, ca Ludvik)

1526–1540, Ioan (János) I Zápolya (voievod al Transilvaniei, 1540–1526) 1540–1551, 1556–1571, Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, „rege ales" (în realitate principe al Transilvaniei)

DINASTIA DE HABSBURG

1526–1564, Ferdinand I (arhiduce al Austriei, din 1521, rege al Boemiei, din 1526, rege roman, din 1531 şi împărat, din 1556)

1564–1576, Maximilian (Miksa) (rege roman, din 1562, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei şi împărat, ca Maximilian al II-lea din 1564)

1576–1608, Rudolf (ca Rudolf al II-lea rege roman, din 1575, rege al Boemiei, 1576–1611 şi împărat, 1576–1612; ca Rudolf al V-lea, arhiduce al Austriei, 1576–1608)

1608–1618, Matia al II-lea (rege al Boemiei, 1611–1619, arhiduce al Austriei, 1608–1619 şi împărat, ca Matthias. 1612–1619)

1618/1619–1637, Ferdinand al II-lea (arhiduce al Austriei. din 1590/1619, rege al Boemiei, 1619, 1620–1637 şi împărat 1619–1637)

1637–1657, Ferdinand al III-lea (rege roman, din 1636, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei şi împărat, din 1637)

1647–1654, Ferdinand al IV-lea (rege al Boemiei, 1646–1654 şi rege roman, din 1653) (nu a domnit efectiv)

1657–1705, Leopold I (Lipót), (rege al Boemiei, din 1657, arhiduce al Austriei şi împărat, din 1658)

1705–1711, Iosif (József: Joseph) I (rege roman, din 1690, rege al Boemiei, arhiduce al Austriei şi împărat, din 1705)

1711–1740, Carol al III-lea (arhiduce al Austriei, sub

numele de Carol al III-lea rege al Boemiei şi împărat, sub numele de Carol al VI-lea

1740–1780, Maria Tereza (regină a Boemiei, arhiducesă a Austriei şi împărătească)

DINASTIA DE HABSBURG-LORENA

1780–1790, Iosif al II-lea (rege roman, din 1764, împărat, din 1765, arhiduce al Austriei şi rege al Boemiei, din 1780)

1790–1792, Leopold al II-lea (mare duce al Toscanei, ca Leopold I 1765–1790, arhiduce al Austriei, rege al Boemiei şi împărat, din 1790)

1792–1835, Francisc I (arhiduce al Austriei, rege al Boemiei, ultimul împărat al „Sfântului Imperiu roman de naţiune germană", ca Francisc al II-lea 1792–1806 şi primul împărat ereditar al Austriei, ca Francisc I din 14 aug. 1804)

1835–1848, Ferdinand al V-lea (rege al Boemiei şi împărat al Austriei, ca Ferdinand I din 1835)

1848/1867–1916, Francisc Iosif I (rege al Boemiei şi împărat al Austriei, din 1848)

1916–1918, Carol al IV-lea (rege al Boemiei şi împărat al Austriei, sub numele de Carol I

– la 16 nov. 1918 Ungaria s-a proclamat republică independentă

ŞEFII STATULUI

Preşedinţi

11 ian. – 20 mart. 1919, Mihály Károlyi, provizoriu

21 mart – 31 iul. 1919, Sándor Garbai

Regenţi

7–24 aug. 1919, arhiducela Iosif

1 mart. 1920 – 15 oct. 1944, Miklós Horthy

15 oct. 1944 – 27 mart. 1945, Ferenc Szálasi, „conducător naţional"

Preşedinţi

1 febr. 1946 – 3 aug. 1948, Zoltán Tildy
3 aug. 1948 – 8 mai 1950, Árpád Szakasits
8 mai 1950 – 14 aug. 1952, Sándor Rónai
14 aug. 1952 – 14 apr. 1967, István Dobi
din 14 apr. 1967, Pál Losonczi; reales în 27 iun. 1980 până la 25 iun. 1987
1988–1989, F. Bruno Straub
1989–1990, Mátyás Szűrös (interimar)
1990–2000, Árpád Göncz
2000– Mádl Ferenc

Prim-miniştri

31 oct. 1918 – 11 ian. 1919, Mihály Károlyi
11/18 ian. – 21 mart. 1919, Dénes Berinkey
21 mart. – 1 aug. 1919, Sándor Garbai
1–6 aug. 1919, Gyula Peidl
7 aug. – 24 nov. 1919, István Fridrich
24 nov. 1919 – 1 mart. 1920, Károly Huszár
15 mart. – 19 iul. 1920, Sándor Simonyi-Semadam
19 iul. – 1920 – 14 apr 1921, Pál Teleki
14 apr. 1921 – 19 aug. 1931, István Bethlen
24 aug. 1931 – 1 oct. 1932, Gyula Károlyi
1 oct. 1932 – 6 oct. 1936, general Gyula Gömbös
12 oct. 1936 – 14 mai 1938, Kálmán Darányi
14 mai 1938 – 16 febr. 1939, Béla Imrédy
16 febr. 1939 – 2/3 apr. 1941, Pál Teleki
3 apr. 1941 – 7 mart. 1942, László Bárdossy
9 mart. 1942 – 19 mart. 1944, Miklós Kálky
22 mart. - 29 aug. 1944, general Döme Sztójay
29 aug. – 16 oct. 1944, colonel Géza Lakatos
16 oct. 1944 – 27 mart. 1945, Ferenc Szálasi

22 dec. 1944 – 15 nov. 1945, colonel Béla Miklós Dálnoki
15 nov. 1945 – 4 febr. 1946, Zoltán Tildy
4 febr. 1946 – 31 mai 1947, Ferenc Nagy
31 mai. 1947 – 10 dec. 1948, Lajos Dinnyés

10 dec. 1948 – 14 aug. 1952, István Dobi
14 aug. 1952 – 4 iul. 1953, Mátyás Rákosi
4 iul. 1953 – 18 apr. 1955, Imre Nagy
18 apr. 1955 – 24 oct. 1956, András Hegedüs
24 oct. – 4 nov. 1956, Imre Nagy
4 nov. 1956 – 28 ian. 1958, János Kádár
28 ian. 1958 – 13 sept. 1961, Ferenc Münnich
13 sept. 1961– 30 iun. 1965, János Kádár
30 iun. 1965 – 12 apr. 1967, Gvula Kállai
14 apr. 1967 – 15 mai. 1975, Jenő Fock
15 mai 1975 – 25 iun. 1987, György Lázár
25 iun. 1987 – 24 nov. 1988, Károly Grósz
24 nov. 1988 – 23 mai 1990, Miklós Németh
23 mai 1990 – 1993 József Antal
1993–1994 Péter Boross
1994–1998 Gyula Horn
1998– Viktor Orbán

BIBLIOGRAFIE

I. Bibliografie generală, studii ungarice

Bibliografie istorică şi de istorie locală.

Apponyi Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok,* (tipărituri străine referitoare la Ungaria) vol. I–II. Bp. 1900–1902. Reprint: Bp. 1969.

Apponyi Sándor (Alexander): *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* Bd. III–IV. Neue Sammlung. München, 1925–1927. Reprint: 1969.

Ballagi Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban.* (Buda şi Pesta în literatura universală) 1473–1711 (1600). I. Bp. 1925.

Bodor Antal: *Magyarország helyismereti könyvészete.* (Bibliografia istorico-geografică a localităţilor din Ungaria) 1527–1940. Bp. 1944.

Borsa Gedeon–Hervay Ferenc–Holl Béla: *Régi Magyarországi Nyomtatványok.* (Vechi tipărituri din Ungaria) I–II: (1473–1635). Bp. 1971–1983.

Budapest történetének bibliográfiája. (Bibliografia istorică a Budapestei) I–IV. Bp. 1963–1967.

Csutak Vilmos (red.): *A székely nép és a székely föld bibliográfiája.* (Bibliografia secuimii şi a secuilor) = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sfântu Gheorghe, 1929.

Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe.* (Enciclopedia bibliografiei. Introducere în bibliografie) I–II. Bp. 1941–1942.

Hubay Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok. röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban.* (Manifeste, ziare şi pamflete maghiare ori referitoare la Ungaria aflate în Biblioteca Naţională Széchényi) 1480–1718. Bp. 1946.

Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába 1711-ig.* (Introducere în izvoarele şi bibliografia istoriei ungare de până la 1711) I. Bp. 1951: 1711–1825. II Bp. 1954. Kiegészítések és mutatók: (Complectări şi indice) III Bp. 1958.

Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* (Introducere în izvoarele şi bibliografia istoriei Ungariei) I. (Partea generală I–II.) Bp. 1971.
Niederhauser Emil et.al.: *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája.* (Bibliografia selectivă a istoriografiei ungare) 1945–1968. Bp. 1971.
Petrik Géza: *Magyar könyvészet.* (Bibliografie maghiară) 1860–1875. (Bp. 1885); 1876–1885. (Bp. 1890) etc.
Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája.* (Bibliografia Ungariei) 1712–1860. I–IV. Bp. 1888–1892.
Szabó Károly (Hellebrant Árpád): *Régi Magyar Könyvtár. Könyvészeti kézikönyv.* (Manual de bibliografie) I–III. Bp. 1879–1898.
Szinnyei József: *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma. I. Történelem és annak segédtudományai I–II./I.* (Repertoriul ştiinţific maghiar al revistelor maghiare şi străine. I. Istoria şi ştiinţele auxiliare ale istoriei I–II./I.) Bp. 1874–1885.
I. Tóth Zoltán (red.): *Magyar Történeti Bibliográfia.* (Bibliografia istorică maghiară) 1825–1867. I–IV. Bp. 1950–1959.

2. Enciclopedii, hărţi, dicţionare

Bartal Antal: *A magyarországi latinság szótára.* (Dicţionarul latinităţii din Ungaria) Bp. 1901. Reprint: Bp. 1983.
Berza László (red.): *Budapest lexikon.* (Enciclopedia Budapestei) Bp. 1973.
Csatári Mária–Györffy György–Pamlényi Ervin (red.): *Történelmi atlasz.* (Atlas istoric) Bp. 1961. (Numeroase ediţii)
Fényes Elek: *Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* (Starea actuală a Ungariei şi a regiunilor alipite acesteia, sub aspect statistic şi geografic) I–IV. Pest, 1836–1840, 1841.
Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái.* (Viaţa şi opera scriitorilor maghiari) I–IV. Bp. 1939–1944.
Kenyeres Ágnes (red.): *Magyar Életrajzi Lexikon.* (Dicţionar biografic maghiar) I–III. 1976–1969–1981.
Lipszky, Joannes: *Mappa generalis regni Hungariae.* Pest. 1806.

Magyarország helységneveinek 1773-ban készült összeírása. (Lista localităţilor din Ungaria, întocmită în 1773) Bp. 1920.
Nagy, Ludovicus: *Notitiae politico-geographico-statisticae* incl. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. I–II. Budae, 1828.
Páriz Pápai, Franciscus: *Dictionarum Latino-Hungaricum,* Leutschoviae. 1708. (1762–1801).
Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* (Viaţa şi operele scriitorilor maghiari). I–XIV. Bp. 1891–1913. Reprint: Bp. 1986.
Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* (Dicţionar al istoriei ecleziastice protestante din Ungaria) Red: Ladányi Sándor. Bp. 1977.

3. Manuale şi tratate

Aldássy Antal: *Címertan.* (Heraldica) Bp. 1923. Reprint: Bp. 1986.
Benda Kálmán (red.): *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig.* (Cronologia istorică a Ungariei. De la începuturi până la 1970) I–IV. Bp. 1981–1982.
Berténvi Iván: *A magyar korona története.* (Istoricul coroanei ungare) Bp. 1978.
Bölöny József: *Magyarország kormányai.* (Guvernele Ungariei) 1848–1977. Bp. 1987.
Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet.* (Istoria statului şi dreptului ungar) Bp. 1975.
Deér József–Tamás Lajos (red.): *Magyarok és románok.* (Unguri şi români) I–II. Bp. 1943–1944.
Dercsényi Dezső–Zádor Anna: *Kis magyar művészettörténet. A honfoglalás kezdetétől a XIX század végéig.* (Scurtă istorie a artei ungare. De la descălecat până la sfârşitul secolului al XIX-lea) Bp. 1981
Dobszai László: *Magyar zenetörténet.* (Istoria muzicii maghiare) Bp. 1984.
Domanovszky Sándor (red.): *Magyar művelődéstörténet.* (Istoria culturii maghiare) I–V. Bp. 1939–1942.

Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei.* (Monumentele de artă din Ungaria) Bp. 1980.
Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* (Istoria bisericii catolice din Ungaria până la 1914) München, 1973.
Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarns. Von 1000 bis heute.* Bp.–München, 1979.
Kempelen Béla: *Magyar nemes családok.* (Familii nobiliare maghiare) I–XI. Bp. 1911–1932.
Kovács Máté (red.): *A történeti statisztika forrásai.* (Izvoarele statisticii istorice) Bp. 1957.
Kovácsics József (red.): *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népesedése a honfoglalástól 1949-ig.* (Demografia istorică a Ungariei. Populaţia Ungariei de la descălecat până la 1949) Bp. 1963.
Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* (Istoria învăţământului din Ungaria între 996–1777) Bp. 1981.
Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* (Familiile Ungariei cu blazoanele şi genealogiile lor) I–XII. Pest, 1857–1868. Reprint: Bp. 1987.
Révész Imre: *A magyarországi protestantizmus története.* (Istoria protestantismului din Ungaria) Bp. 1925.
Szabolcsi Miklós–Vásárhelyi Miklós (red.): *A magyar sajtó története. 1705–1892.* (Istoria presei ungare între 1705–1892) I–II. Bp. 1978, 1985.
Szekfű Gvula (red.): *A magyarság és a szlávok.* (Ungurii şi slavii) Bp. 1942.
Szentpéteri Imre: *Magyar oklevéltan.* (Tratat de diplomatică maghiară) Bp. 1930. Reprint: Bp.1985.
B. Thomas Edit (red.): *Magyarország régészeti leletei.* (Descoperiri arheologice din Ungaria) Bp. 1957.
Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története.* (Istoria evreilor din Ungaria) Bp. 1922. Reprint: Bp. 1989.

4. Sinteze de istorie ungară

Balogh Sándor–Izsák Lajos–Romsics Ignác: *Magyarország története a XX században.* (Istoria Ungariei în secolul XX Bp. 1984, 1987.

Borsányi György–Kende János: *Magyarországi munkásmozgalom. 1867–1980.* (Mişcarea muncitorească din Ungaria 1867–1980) Bp. 1982.

Gerevich László (red. princ.): *Budapest története.* (Istoria Budapestei) I–V. Bp. 1971–1980.

Hóman Bálint–Szekfu Gyula: *Magyar történet.* (Istorie maghiară) I–VII. Bp. 1929–1934.

Kosáry Domokos (red.): *Magyarország története képekben.* (Istoria Ungariei în imagini) Bp. 1971, 1977.

Köpeczi Béla (red. princ.): *Erdély története három kötetben.* (Istoria Transilvaniei în trei volume) Bp. 1986, 1988.

Magyarország története tíz kötetben. Red. princ. Pach Zsigmond Pál. (Istoria Ungariei în zece volume)

I. *Előzmények és Magyarország története 1242-ig.* partea 1–2. (Antecedente şi istoria ţării până la 1242) Red. Székely György–Bartha Antal. Bp. 1984.

III. *Magyarország története.* 1526–1686. partea 1–2. Red. Pach Zsigmond Pál–R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985.

IV. *Magyarország története.* 1686–1790. partea 1–2. Red. Heckenast Gusztáv–Ember Győző. Bp. 1989.

V. *Magyarország története.* 1790–1848. partea 1–2. Red. Mérei Gyula–Vörös Károly. Bp. 1983.

VI. *Magyarország története.* 1848–1890. partea 1–2. Red. Kovács Endre–Katus László. Bp. 1979.

VII. *Magyarország története.* 1890–1918. partea 1–2. Red. Hanák Péter–Mucsi Ferenc. Bp. 1983.

VIII. *Magyarország története.* 1918–1919, 1919–1945. partea 1–2. Red. Ránki György–Hajdú Tibor–Tilkovszky Lóránt. Bp. 1984.

Makkai László: *Erdély története.* (Istoria Transilvaniei) Bp 1944.

Molnár Erik (red.): *Magyarország története.* (Istoria Ungariei) I–II. Bp. 1964, 1971.

Szabó István: *A magyarság életrajza.* (Biografia poporului maghiar) Bp. 1940.

Szilágyi Sándor (red.): *A magyar nemzet története* (Istoria naţiunii ungare) I–X. Bp. 1895–1898.

Unger Mátyás–Szabolcs Ottó: *Magyarország története* (Istoria Ungariei) Bp. 1973, 1979.

5. Sinteze ale unor epoci

Bartha Antal–Czeglédi Károly (red.): *Magyar őstörténeti tanulmányok.* (Studii de preistorie ungară) Bp. 1977.
Benczédi László (red.): *A Thököly-felkelés és kora.* (Mişcarea lui Thököly şi epoca sa) Bp. 1983.
Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés. 1956–1965.* (Orientări în economie) Bp. 1983.
Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana.* Bp. 1967, 1976.
Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* (Istoria administraţiei ungare de la Mohács până la alungarea turcilor) Bp. 1940.
Galántai József: *Magyarország az első világháborúban.* (Ungaria în primul război mondial) Bp. 1974.
Györffy György: *István király és műve.* (Regele Ştefan şi opera sa) Bp. 1977, 1986.
Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája.* 1919–1945 (Politica externă a Ungariei între 1919–1945) Bp. 1969.
Kende János: *Forradalomból forradalomba. Az 1918–1919-es forradalmak Magyarországon.* (Din revoluţie în revoluţie. Revoluţiile ungare din 1918–1919) Bp. 1979.
Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII századi Magyarországon.* (Cultura Ungariei în secolul al XVIII-lea) Bp. 1983.
Köpeczi Béla–R. Várkonvi Ásnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp 1976.
László Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig. Élet a Kárpát-medencében a magyar államalapításig.* (Viaţa locuitorilor Bazinului Carpatic până la întemeierea statului ungar) Bp. 1974.
Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* (Domnia regelui Sigismund în Ungaria) Bp. 1984.
B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* (Renaşterea şi barocul în Transilvania) Bucureşti, 1970.
Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján. 1860–1861.* (La răspântia revoluţiei şi pactului dualist) Bp. 1967.
Szabó István: *A középkori magyar falu.* (Satul maghiar medieval) Bp. 1969.
Szűcs Jenő: *Városok és a kézművesség a XV századi Magyar-*

országon. (Oraşele şi meşteşugurile în Ungaria secolului al XV-lea) Bp. 1955.
Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem.* (Naţiune şi istorie) Bp 1974.
Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* (Universitari transilvăneni din evul mediu) Bucureşti, 1979.
Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690.* (Administraţia centrală a Transilvaniei între 1540–1690) Bp. 1980.
Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban.* 1556–1767. (Iobăgia în Ungaria la sfârşitul epocii feudale) Bp. 1969.
Voit Pál: *Régi magyar otthonok.* (Vechi cămine maghiare) Bp. 1943.
Zolnay László: *Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből.* (Comorile Ungariei. Contribuţii la istoria culturii noastre medievale) Bp. 1977.

HĂRȚI

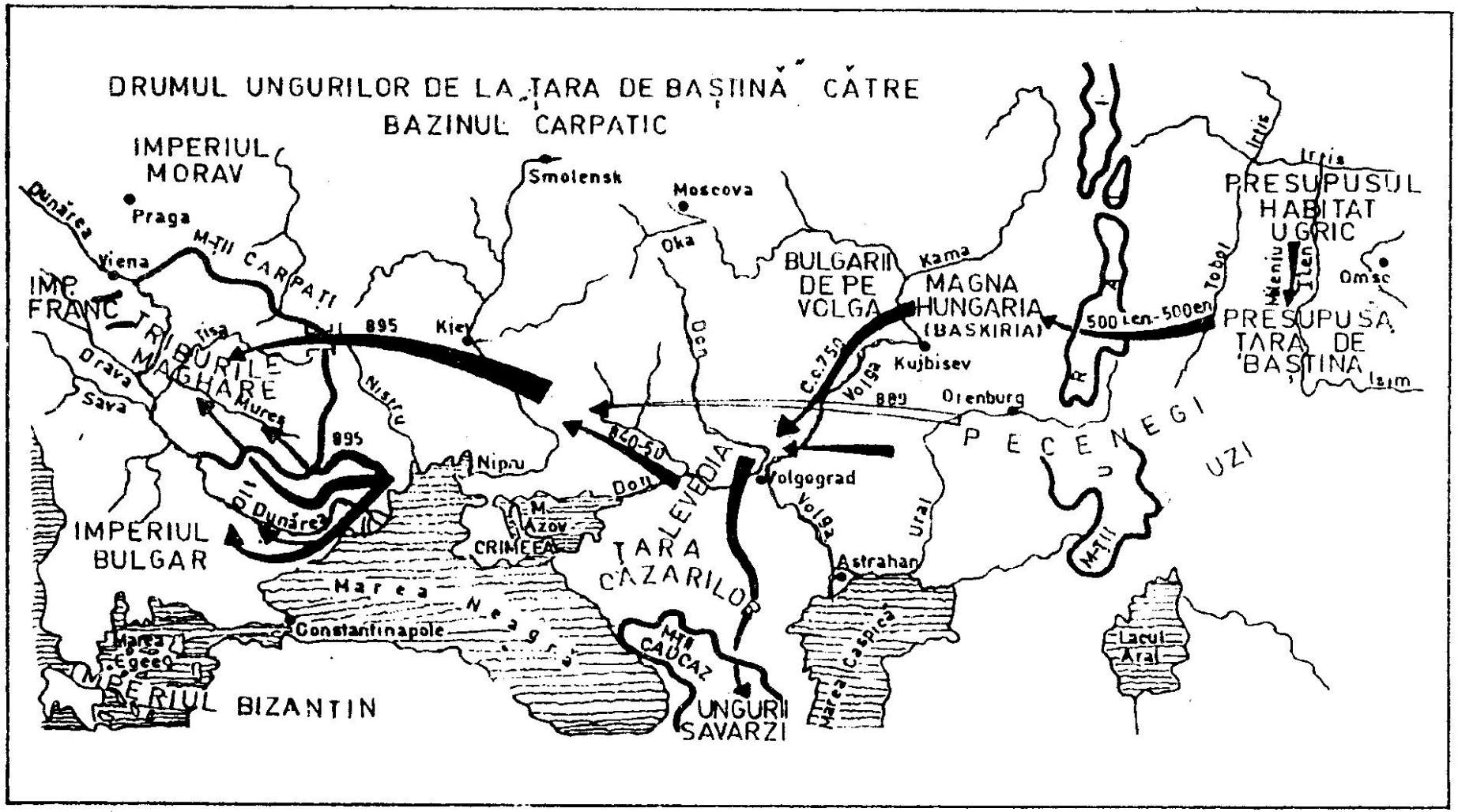
DRUMUL UNGURILOR DE LA ȚARA DE BAȘTINĂ CĂTRE BAZINUL CARPATIC
IMPERIUL MORAV
Praga
Dunărea
Viena
M-ții CARPAȚI
IMP. FRANC
TRIBURILE MAGHIARE
Tisa
Drava
Sava
Mureș
895
Nistru
Kiev
Smolensk
Moscova
Oka
Don
BULGARII DE PE VOLGA
Kama
MAGNA HUNGARIA (BAȘKIRIA)
Kujbisev
Volga
C.c.750
Orenburg
889
500 Len-500en
Tobol
Irtîș
PRESUPUSUL HABITAT UGRIC
Omsc
PRESUPUSA ȚARA DE BAȘTINA
Ișim
PECENEGI
UZI
820-50
Nipru
Volgograd
Volga
Ural
Astrahan
M-ții
IMPERIUL BULGAR
Dunărea
M. Azov
CRIMEEA
ȚARA CAZARILOR
Marea Neagră
Constantinopole
Marea Egee
IMPERIUL BIZANTIN
M-ții CAUCAZ
UNGURII SAVARZI
Marea Caspică
Lacul Aral

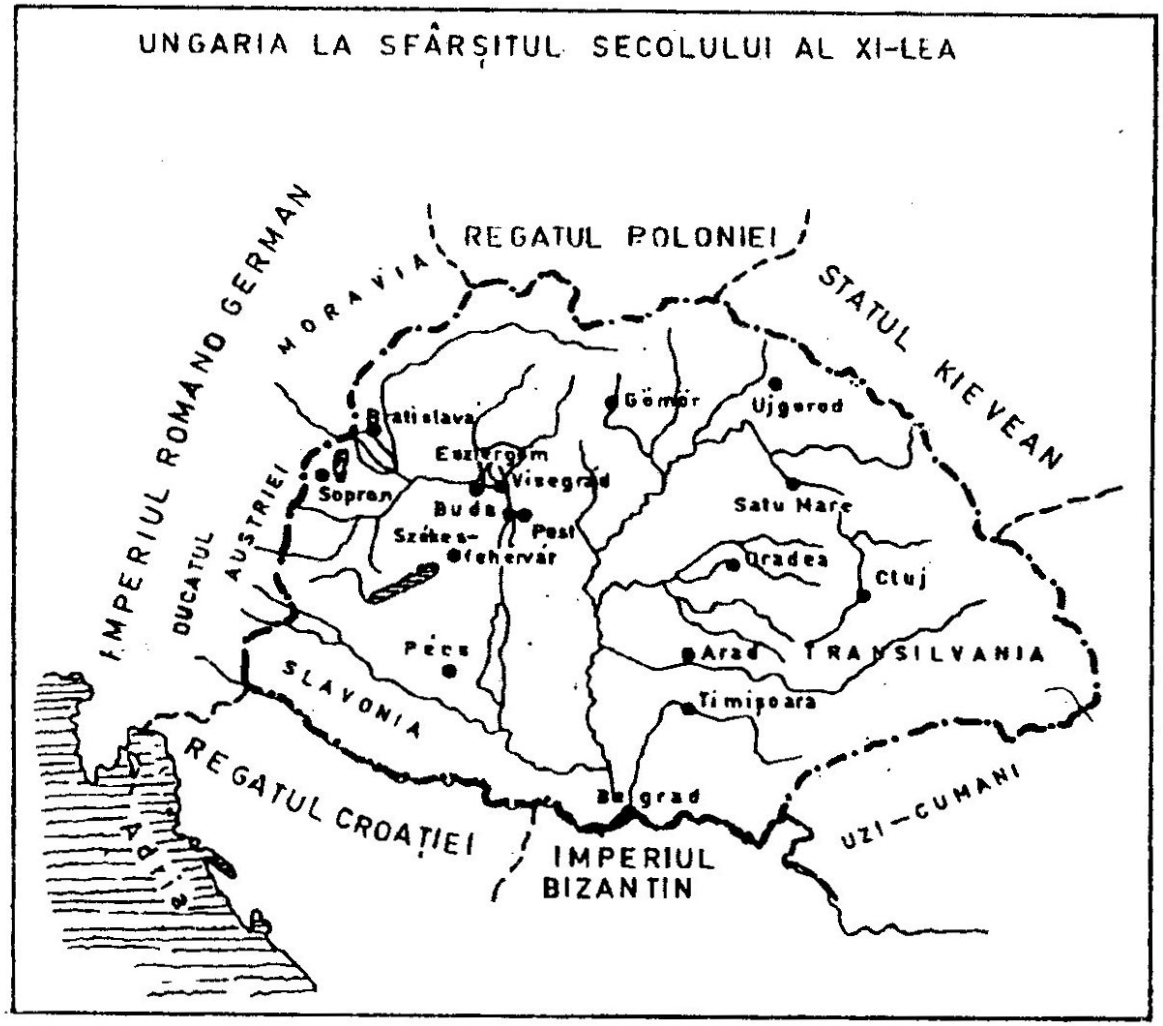
UNGARIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XI-LEA
IMPERIUL ROMANO GERMAN
MORAVIA
REGATUL POLONIEI
STATUL KIEVEAN
DUCATUL AUSTRIEI
Bratislava
Esztergom
Visegrád
Sopron
Buda
Pest
Székes-fehervár
Gömör
Ujgorod
Satu Mare
Oradea
Cluj
Arad
TRANSILVANIA
Timișoara
Pécs
SLAVONIA
REGATUL CROAȚIEI
Belgrad
IMPERIUL BIZANTIN
UZI-CUMANI
Adriatica

UNGARIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA
IMPERIUL ROMANO-GERMAN
POLONIA
MORAVIA
HALICI
AUSTRIA
STIRIA
CUMANIA
Trenčin
Spišské Podhradie
Bratislava
Viena
Gömör
Ujgorod
Esztergom
Visegrád
Buda
Pest
Székes-fehérvár
Satu-Mare
Oradea
Cluj
Vraždin
Pécs
Szeged
Arad
TRANSILVANIA
Zagreb
Timișoara
Brașov
SLAVONIA
CROATIA
BRODNICI
ROMÂNI
BANATUL OZOREI
BANATUL DE SÓ
Belgrad
BANATUL DE MACSÓ
BANATUL DE BRANICI
BANATUL DE SEVERIN
BANATUL BOSNIEI

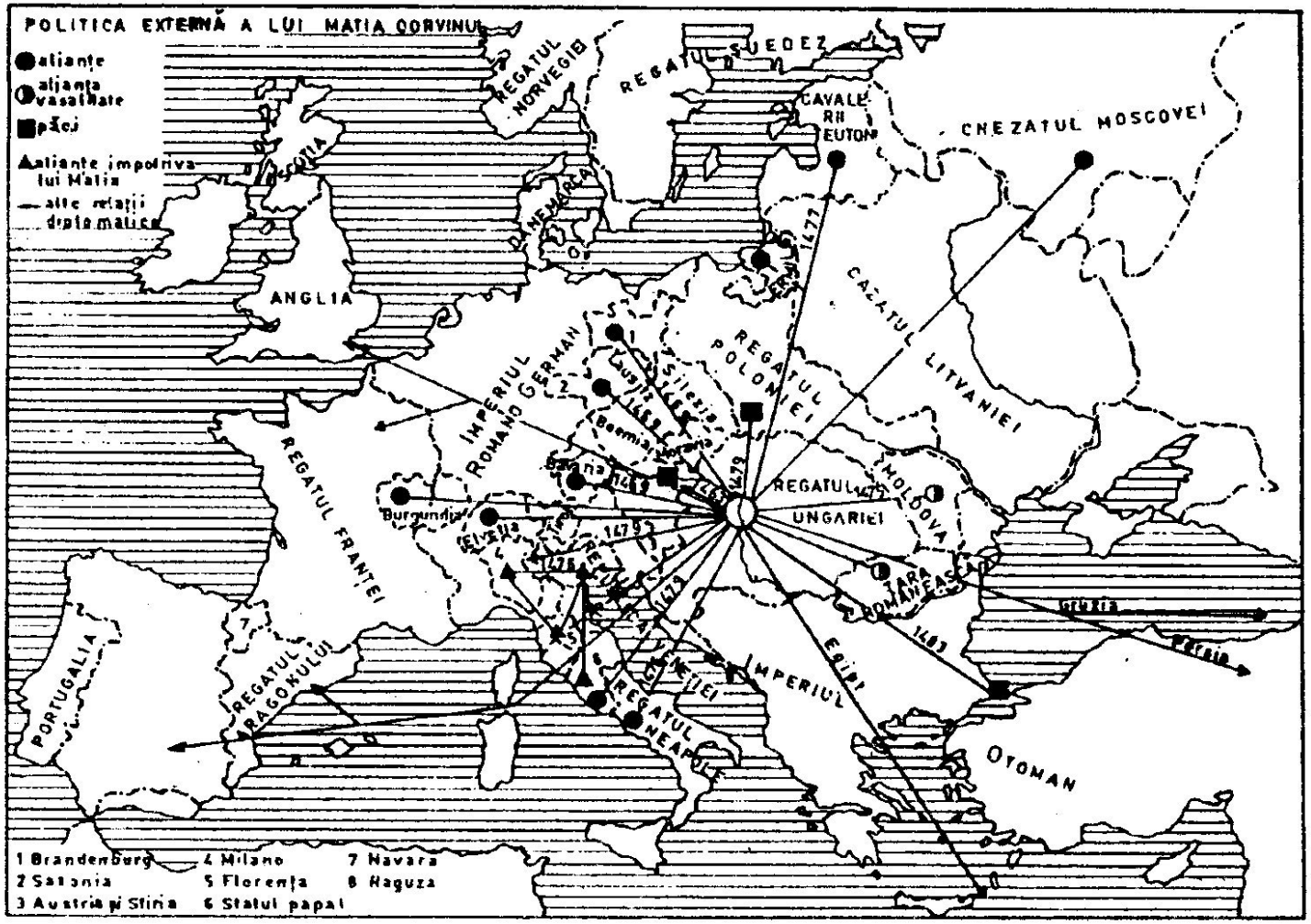
POLITICA EXTERNĂ A LUI MATIA CORVINUL
aliante
aliante vasalitate
păci
aliante impotriva lui Matia
alte relații diplomatice
REGATUL NORVEGIEI
REGATUL SUEDEZ
CAVALERII EUTONI
CNEZATUL MOSCOVEI
DANEMARCA
ANGLIA
CNEZATUL LITVANIEI
IMPERIUL ROMANO GERMAN
REGATUL POLONIEI
Silezia
Boemia
Austria
Burgundia
Elveția
REGATUL UNGARIEI
MOLDOVA
ȚARA ROMÂNEASCĂ
REGATUL FRANȚEI
PORTUGALIA
REGATUL ARAGONULUI
REPUBLICA VENEȚIEI
REGATUL NEAPOLE
IMPERIUL OTOMAN
EGIPT
Grecia
Persia
1463
1477
1479
1 Brandenburg
2 Saxonia
3 Austria și Stiria
4 Milano
5 Florența
6 Statul papal
7 Navara
8 Raguza

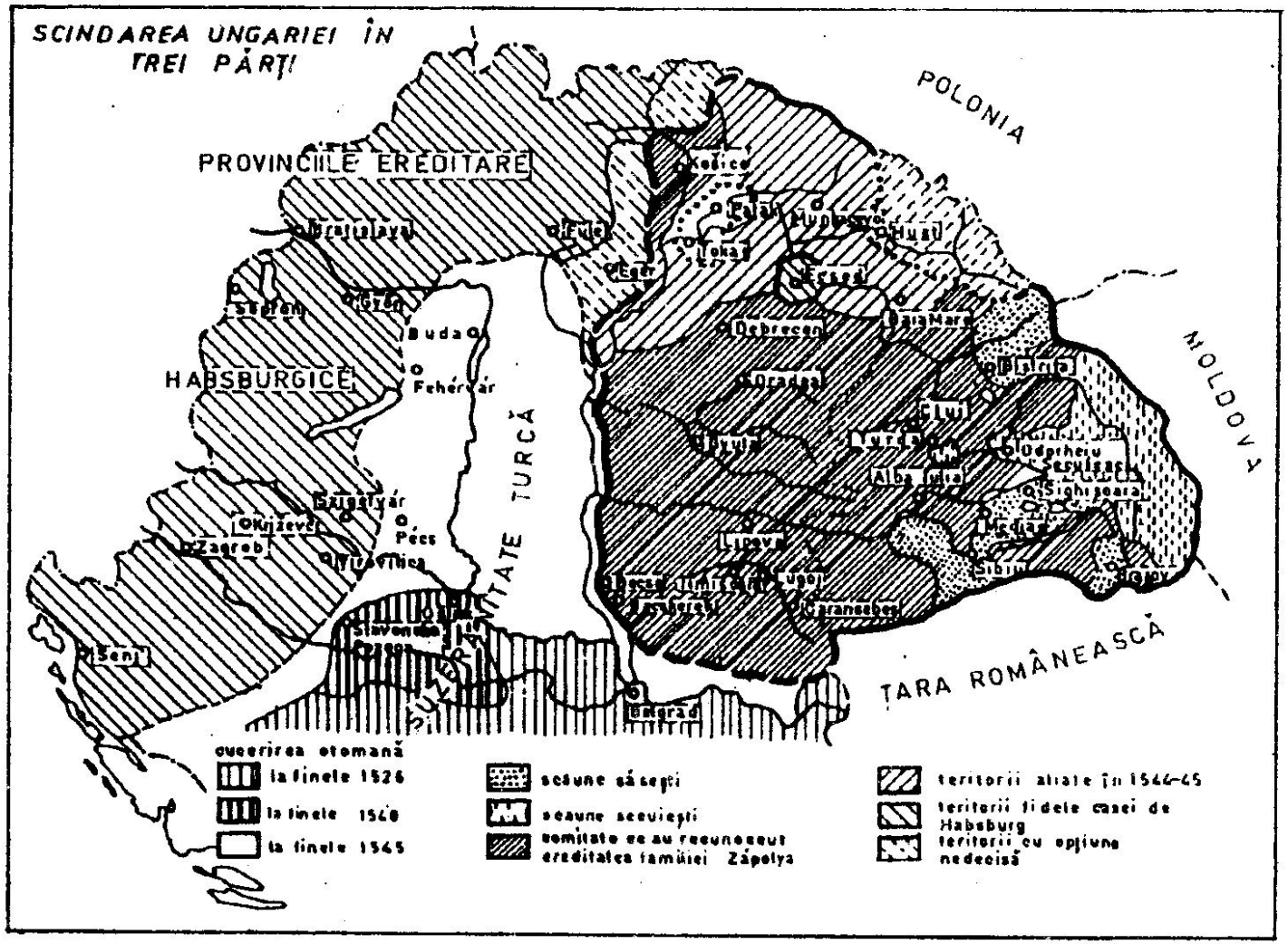
SCINDAREA UNGARIEI ÎN TREI PĂRȚI
PROVINCIILE EREDITARE
HABSBURGICE
POLONIA
MOLDOVA
ȚARA ROMÂNEASCĂ
IMPERIUL OTOMAN
Košice
Eger
Debrecen
Oradea
Cluj
Alba Iulia
Sighișoara
Sibiu
Timișoara
Buda
Fehérvár
Pécs
Zagreb
Osijek
Sarajevo
Beograd
cucerirea otomană
la finele 1526
la finele 1568
la finele 1645
scaune săsești
scaune secuiești
comitate ce au recunoscut ereditatea familiei Zápolya
teritorii aliate în 1644–45
teritorii fidele casei de Habsburg
teritorii cu opțiune nedecisă

UNGARIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
IMPERIUL HABSBURGIC
AUSTRIA DE JOS
MORAVIA
SILEZIA
GALIȚIA ȘI LODOMERIA
BUCOVINA
MOLDOVA
Levoča
Ujgorod
Bratislava
Sopron
Buda
Pest
Debrecen
Oradea
Cluj
TRANSILVANIA
SERBIA
Vraždin
Pécs
Szeged
Arad
BANATUL
CROAȚIA
SLAVONIA
Rijeka
Timișoara
Brașov
TIMIȘAN
ȚARA ROMÂNEASCĂ
MARE ADRIATIC
Belgrad
BOSNIA
SERBIA
GRĂNICERIMEA

UNGARIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA
SILEZIA
MORAVIA
GALIȚIA
IMPERIUL RUS
BUCOVINA
AUSTRIA DE JOS
Viena
Bratislava
Nitra
Váh
Hron
Banská Bystrica
Banská Štiavnica
Hornad
Levoča
Košice
Ung
Ujgorod
Munkacevo
Beregovo
Tisa
Rimavská
Miskolc
Nyiregyháza
Sighetu Marmației
Satu Mare
Someș
Eger
Zagyva
Tisza
Komárno
Budapest
Debrecen
Győr
Sopron
Raba
Szolnok
Barcău
Crișul Negru
Oradea
Cluj
Veszprém
Szombathely
Kecskemét
Körös
Crișul Alb
Gyula
Jurda
Târgu Mureș
Zalaegerszeg
Mura
Dunăre
UNGARIA
Kaposvár
Szeged
Arad
Aiud
Târnava
Sighișoara
Varaždin
Pécs
Baja
Mureș
Zagreb
Subotica
Timișoara
Sibiu
Brașov
Drava
Bjelovar
Sombor
Osijek
Novi Sad
Vršac
Pančevo
Sava
Belgrad
Dunărea
Rijeka
Zenga
CROAȚIA
SLAVONIA
BOSNIA
SERBIA
MAREA ADRIATICĂ
ROMÂNIA
FRONTIERA AUSTRO-UNGARĂ
GRANIȚA DINTRE UNGARIA-CROAȚIA ȘI RIJEKA
LIMITĂ DE PROVINCIE

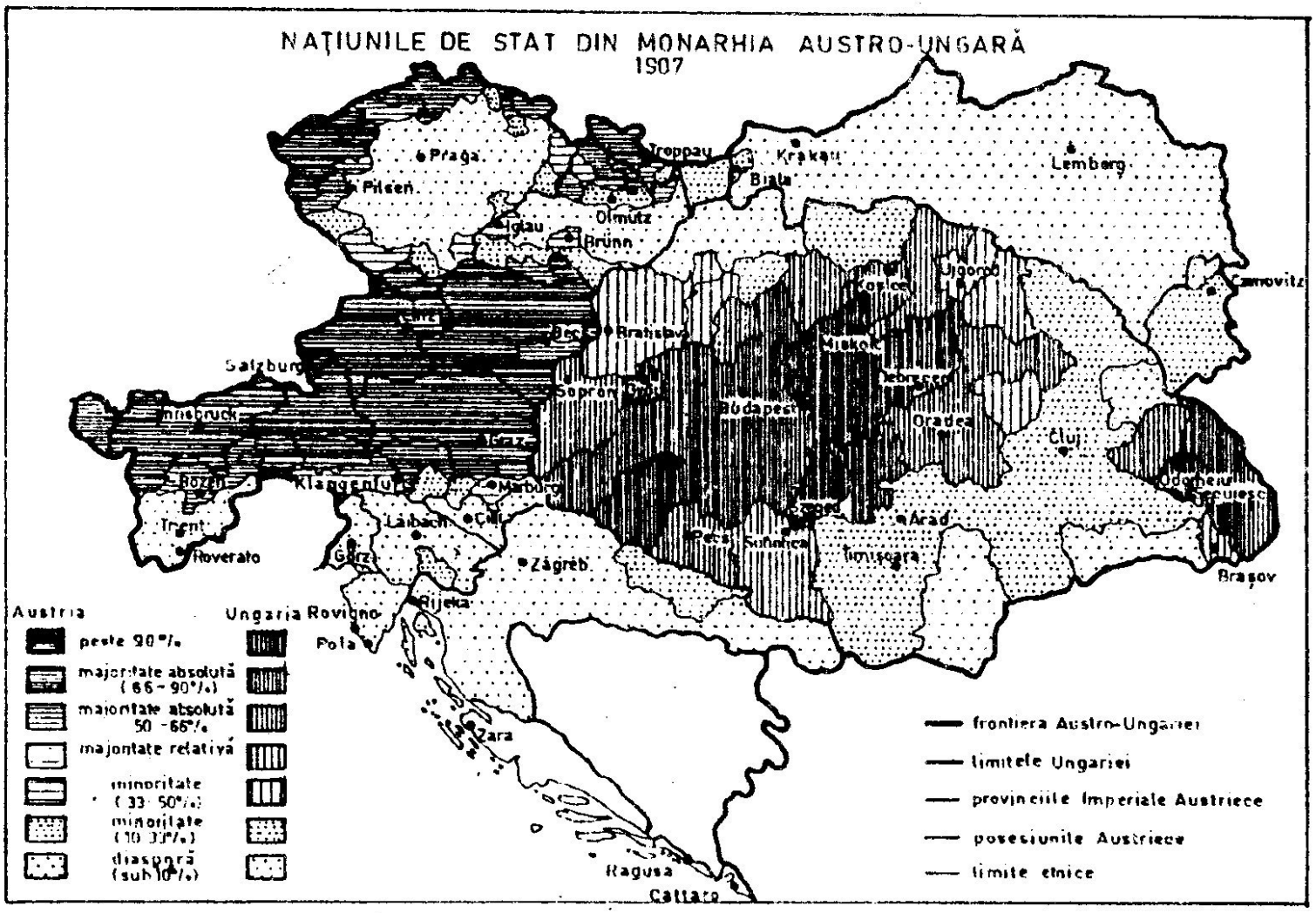
NAȚIUNILE DE STAT DIN MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ
1907
Praga
Pilsen
Troppau
Krakau
Lemberg
Brünn
Olmütz
Iglau
Budweis
Linz
Salzburg
Innsbruck
Graz
Bozen
Klagenfurt
Trient
Roverato
Laibach
Görz
Marburg
Pettau
Zagreb
Fiume
Rovigno
Pola
Zara
Ragusa
Cattaro
Sopron
Budapest
Miskolc
Debreczen
Oradea
Cluj
Arad
Temesvar
Szabadka
Pecs
Brașov
Austria
peste 90%
majoritate absolută (66 - 90%)
majoritate absolută 50 - 66%
majoritate relativă
minoritate (33 - 50%)
minoritate (10 - 33%)
diasporă (sub 10%)
Ungaria
frontiera Austro-Ungariei
limitele Ungariei
provinciile imperiale Austriece
posesiunile Austriece
limite etnice

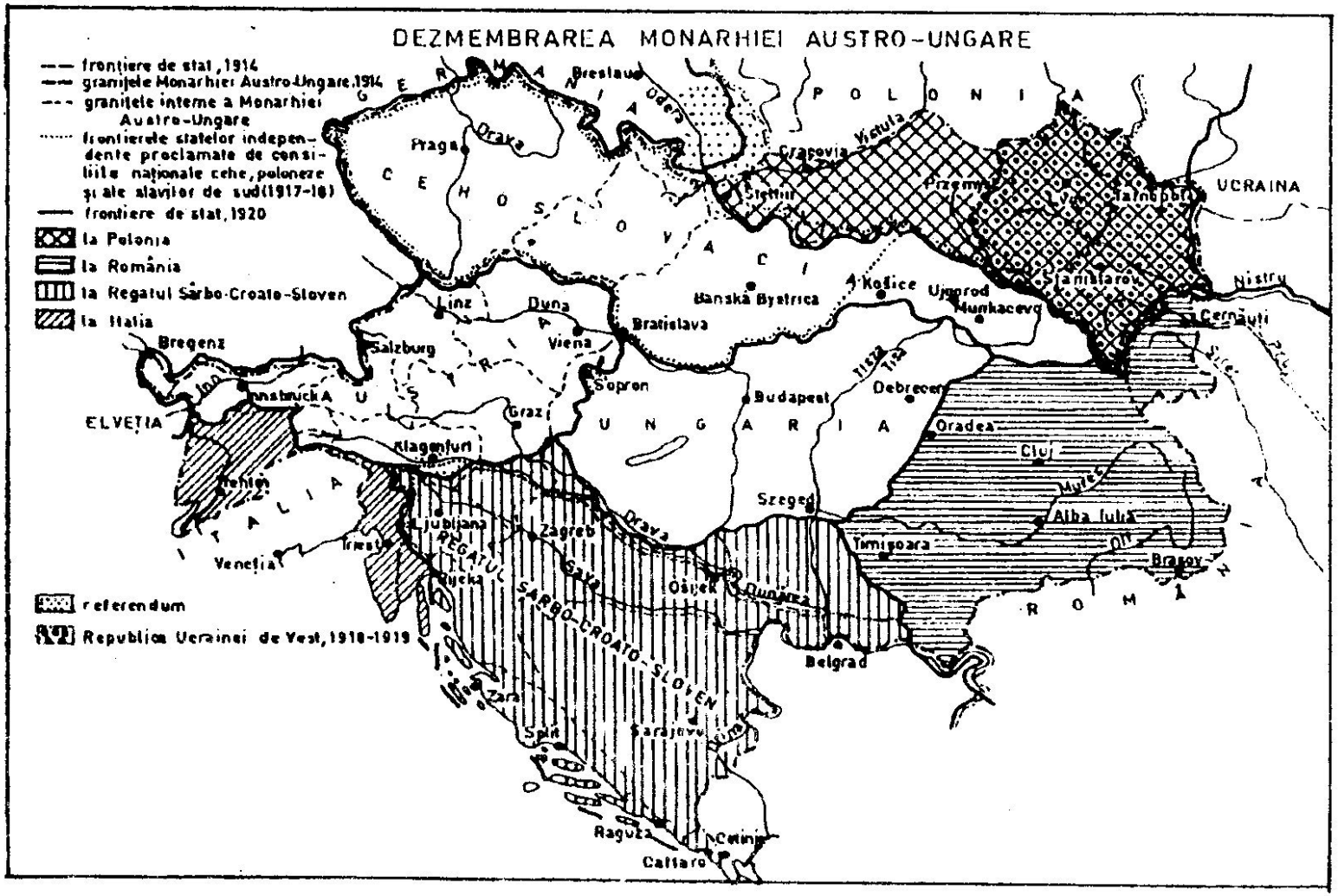
DEZMEMBRAREA MONARHIEI AUSTRO-UNGARE
frontiere de stat, 1914
granițele Monarhiei Austro-Ungare, 1914
granițele interne ale Monarhiei Austro-Ungare
frontierele statelor independente proclamate de consiliile naționale ceh, polonez și ale slavilor de sud (1917-18)
frontiere de stat, 1920
la Polonia
la România
la Regatul Sârbo-Croato-Sloven
la Italia
referendum
Republica Ucrainei de Vest, 1918-1919
GERMANIA
POLONIA
CEHOSLOVACIA
UCRAINA
UNGARIA
ROMÂNIA
ELVEȚIA
ITALIA
REGATUL SÂRBO-CROATO-SLOVEN
Praga
Breslau
Oder
Drava
Cracovia
Vistula
Przemysl
Stanislavov
Tarnopol
Nistru
Cernăuți
Linz
Dunăre
Viena
Bratislava
Banská Bystrica
Košice
Ungvar
Munkacevo
Salzburg
Bregenz
Innsbruck
Graz
Sopron
Budapesta
Debrecen
Tisa
Oradea
Cluj
Mureș
Alba Iulia
Timișoara
Brașov
Szeged
Klagenfurt
Lubiana
Zagreb
Rijeka
Osijek
Dunărea
Belgrad
Sava
Split
Sarajevo
Ragusa
Cattaro
Veneția
Trieste
Zara

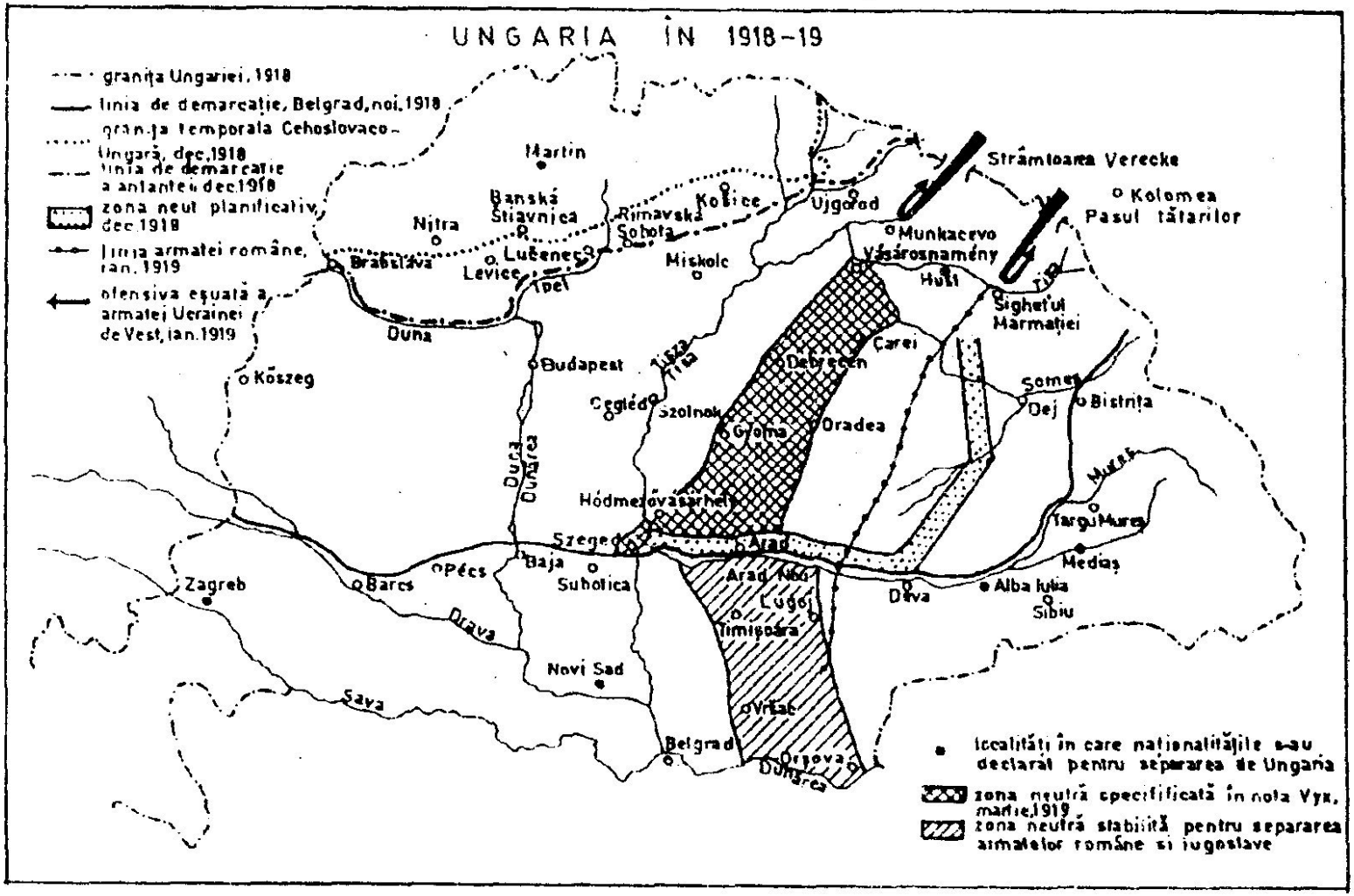
UNGARIA ÎN 1918–19
granița Ungariei, 1918
linia de demarcație, Belgrad, noi, 1918
granița temporală Cehoslovaco-Ungară, dec. 1918
linia de demarcație a antantei, dec. 1918
zona neut planificativ, dec. 1918
linia armatei române, ian. 1919
ofensiva eșuată a armatei Ucrainei de Vest, ian. 1919
Martin
Banská Štiavnica
Nitra
Rimavská Sobota
Košice
Ujgorod
Strâmtoarea Verecke
Kolomea
Pasul tătarilor
Munkacevo
Vásárosnamény
Huși
Sighetul Marmației
Tur
Lubeneč
Levice
Miskolc
Bratislava
Ipel
Duna
Budapest
Tisza
Carei
Debrecen
Someș
Bistrița
Dej
Kőszeg
Oggiéd
Szolnok
Gyoma
Oradea
Duna Dunărea
Mureș
Hódmezővásárhely
Târgu Mureș
Szeged
Arad
Mediaș
Baja
Pécs
Barcs
Subotica
Arad Nou
Lugoj
Deva
Alba Iulia
Sibiu
Zagreb
Drava
Timișoara
Novi Sad
Sava
Vrșac
Belgrad
Orșova
Dunărea
localități în care naționalitățile s-au declarat pentru separarea de Ungaria
zona neutră specificată în nota Vyx, martie, 1919
zona neutră stabilită pentru separarea armatelor române și iugoslave

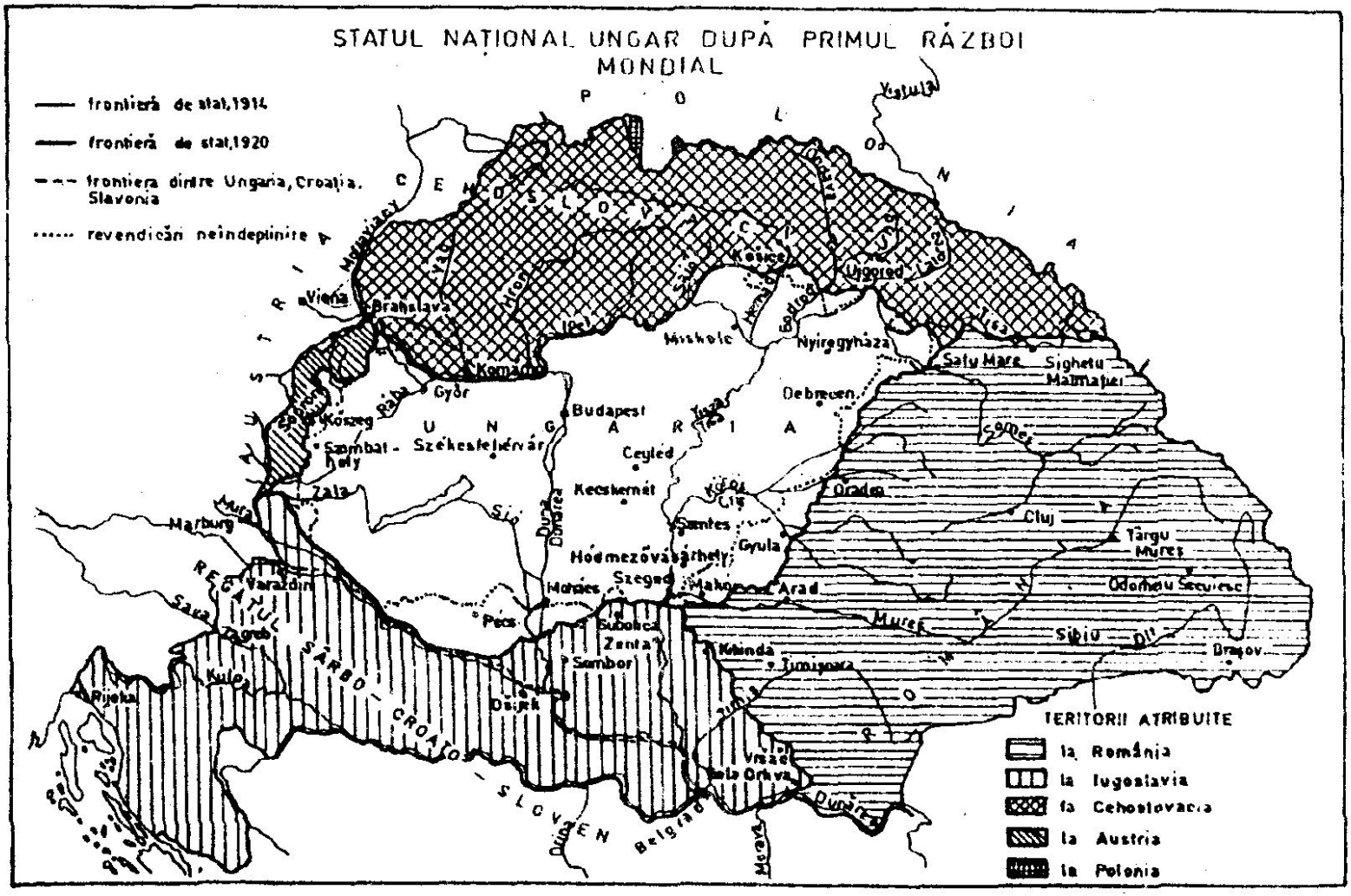
STATUL NAȚIONAL UNGAR DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
frontieră de stat,1914
frontieră de stat,1920
frontiera dintre Ungaria, Croația, Slavonia
revendicări neîndeplinite
P O L O N I A
C E H O S L O V A C I A
U N G A R I A
A U S T R I A
R O M Â N I A
R E G A T U L S Â R B O - C R O A Ț O - S L O V E N
Viena
Bratislava
Komárom
Győr
Budapest
Debrecen
Satu Mare
Sighetu Marmației
Nyiregyháza
Miskolc
Košice
Ungvár
Szombathely
Székesfehérvár
Cegled
Kecskemét
Zala
Oradea
Cluj
Târgu Mureș
Gyula
Hódmezővásárhely
Szeged
Arad
Pécs
Subotica
Zenta
Sombor
Kikinda
Timișoara
Osijek
Rijeka
Zagreb
Varaždin
Maribor
Odorheiu Secuiesc
Sibiu
Brașov
Belgrad
TERITORII ATRIBUITE
la România
la Iugoslavia
la Cehoslovacia
la Austria
la Polonia

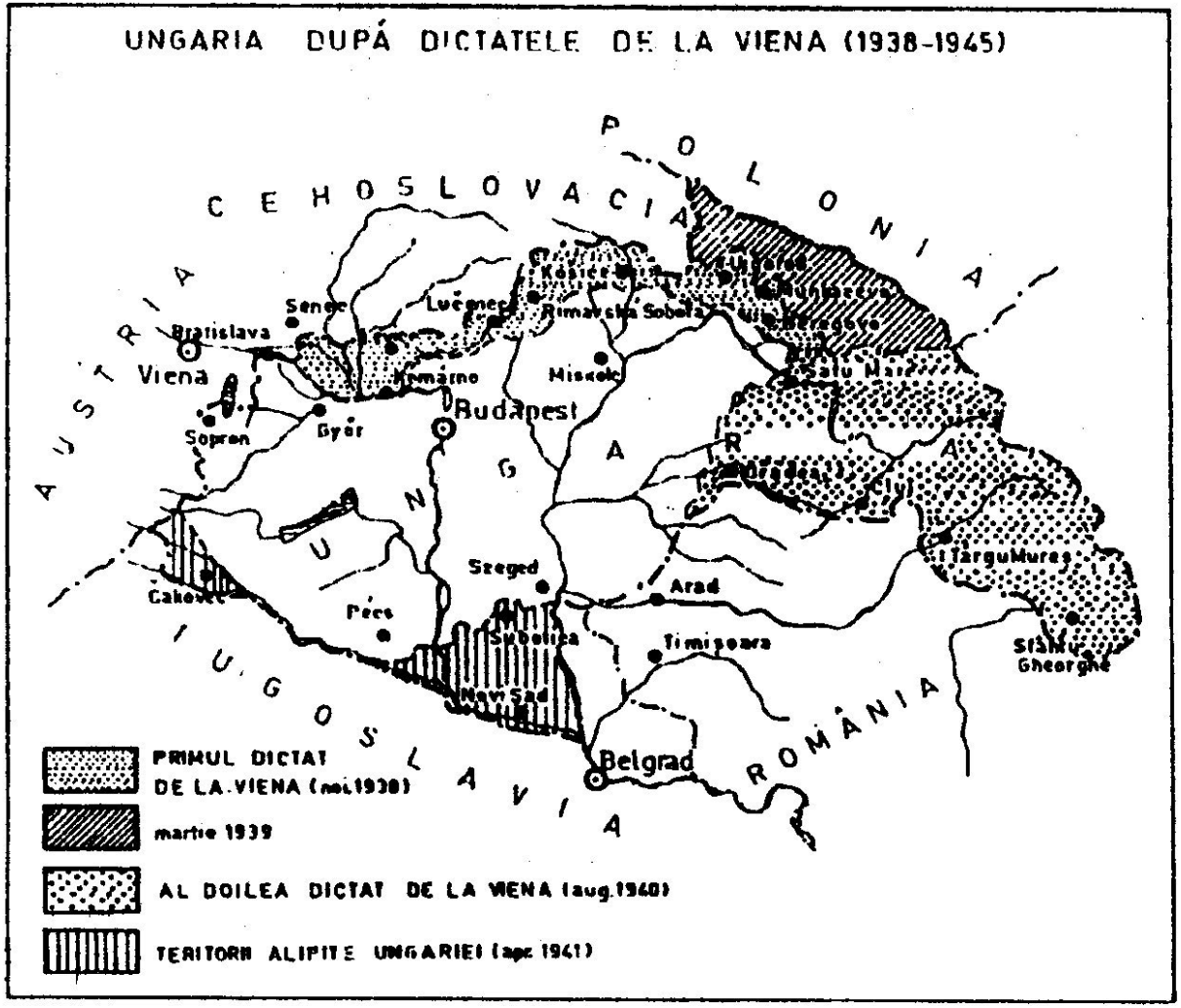
UNGARIA DUPÁ DICTATELE DE LA VIENA (1938-1945)
CEHOSLOVACIA
POLONIA
AUSTRIA
Viena
Bratislava
Senec
Lučenec
Rimavska Sobota
Miskolc
Komárno
Budapest
Győr
Sopron
UNGARIA
Szeged
Arad
Cakovec
Pécs
Subotica
Timişoara
Novi Sad
Târgu Mureş
Sfântu Gheorghe
IUGOSLAVIA
ROMÂNIA
Belgrad
PRIMUL DICTAT DE LA VIENA (nov.1938)
martie 1939
AL DOILEA DICTAT DE LA VIENA (aug.1940)
TERITORII ALIPITE UNGARIEI (apr. 1941)

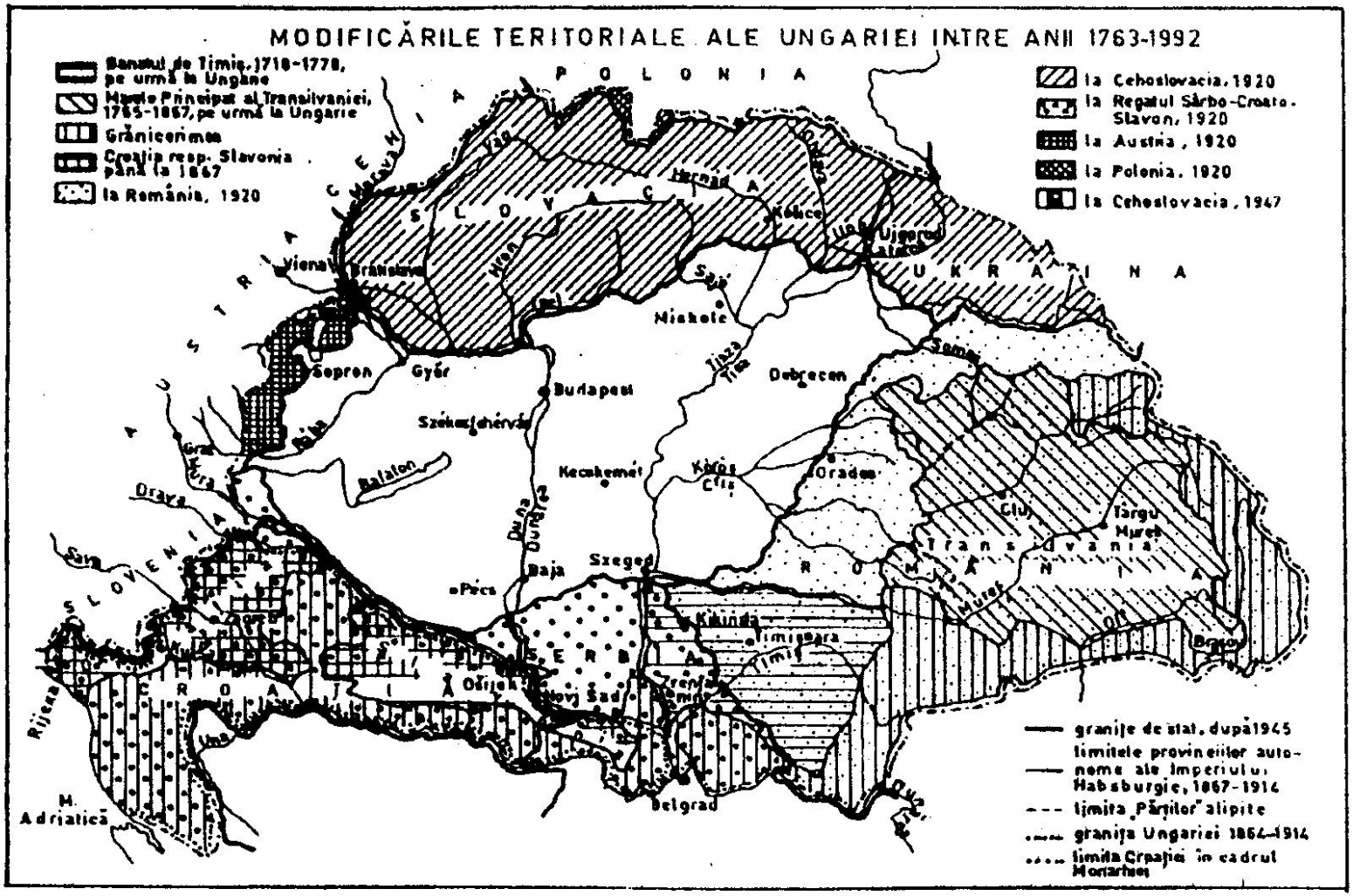
MODIFICĂRILE TERITORIALE ALE UNGARIEI INTRE ANII 1763-1992
Banatul de Timiș, 1718-1778, pe urmă la Ungaria
Marele Principat al Transilvaniei, 1765-1867, pe urmă la Ungaria
Grănicerime
Croația resp. Slavonia până la 1867
la România, 1920
la Cehoslovacia, 1920
la Regatul Sârbo-Croato-Slavon, 1920
la Austria, 1920
la Polonia, 1920
la Cehoslovacia, 1947
granițe de stat, după 1945
limitele provinciilor autonome ale Imperiului Habsburgic, 1867-1914
limita „Părților" alipite
granița Ungariei 1864-1914
limita Croației în cadrul Monarhiei
POLONIA
UCRAINA
AUSTRIA
SLOVACIA
SLOVENIA
CROAȚIA
SERBIA
ROMÂNIA
Transilvania
Viena
Bratislava
Košice
Ujgorod
Miskolc
Sopron
Győr
Budapesta
Debrecen
Szekesfehérvár
Balaton
Kecskemét
Oradea
Cluj
Târgu Mureș
Szeged
Baja
Pécs
Kikinda
Timișoara
Osijek
Novi Sad
Belgrad
Rijeka
M. Adriatică
Drava
Sava
Tisa
Dunăre
Mureș
Timiș
Olt

Cuprins

I. PREISTORIA MAGHIARĂ 5
II. FEUDALISMUL TIMPURIU 12
Regatul Árpádienilor 12
III. FEUDALISMUL DEZVOLTAT 25
Perioada dinastiilor mixte (1301–1526) 25
IV. ŢARA SCINDATĂ ÎN TREI (1526–1686) 35
V. EPOCA FEUDALISMULUI TÂRZIU (1686–1790) 52
VI. CRIZA FEUDALISMULUI ŞI EPOCA REFORMELOR (1790–1848) 65
Încercările nobilimii de a lua în mână destinele ţării 65
Perioada războaielor napoleoniene 68
Geneza mişcării reformiste 69
Problema naţională 74
VII. REVOLUŢIA ŞI RĂZBOIUL DE ELIBERARE (1848–1849) 77
Revoluţia legală 77
Războiul de eliberare 79
VIII. EPOCA ABSOLUTISMULUI (1849–1867) 82
Regimul Bach 82
Criza absolutismului 83
Pactul dualist 85
IX. EPOCA DUALISMULUI (1867–1918) 87
Constituirea statului burghez 87
Perioada de calm a dualismului 89
Criza regimului 92
Primul război mondial şi dezmembrarea monarhiei 94
X. ANII REVOLUŢIILOR (1918–1919) 96
Revoluţia burgheză a tomniţelor 96
Republica Ungară a Sfaturilor 98
XI. PERIOADA CONTRAREVOLUŢIEI (1919–1944) 101
Contrarevoluţia şi teroarea albă 101
Anii consolidării 102
Anii alunecării spre dreapta 105
Al doilea război mondial 107
Prăbuşirea vechii orânduiri 108

XII. PERIOADA SOCIALISMULUI
DE TIP SOVIETIC (1945–1989) 110
Schimbarea regimului politic 110
Anii de tranziţie (1945–1948) 112
Anii cincizeci 115
Revoluţia din 1956 118
Perioada consolidării (1957–1967) 120
Procesul de modernizare (1968–1978) 123
Sfârşitul epocii kádáriene (1978–1988) 125
Schimbarea de regim (1988–1989) 128
XIII. PRIMUL DECENIU DE DEMOCRAŢIE
(1989–1999) 130
Noua republică 130
Tranziţia economică 132
Diviziunea socială 134
Lupte politice 136
ŞEFI DE STAT ŞI DE GUVERN 140
Dinastiile domnitoare din Ungaria 140
BIBLIOGRAFIE 146
1. Bibliografie generală, studii ungarice
Bibliografie istorică şi de istorie locală 146
2. Enciclopedii, hărţi, dicţionare 147
3. Manuale şi tratate 148
4. Sinteze de istorie ungară 149
5. Sinteze ale unor epoci 151
HĂRŢI 153
Drumul ungurilor de la „ţara de baştină”
către bazinul Carpatic 154
Ungaria la sfârşitul secolului al XI-lea 155
Ungaria la sfârşitul secolului al XIII-lea 156
Politica externă a lui Matia Corvinul 157
Scindarea Ungariei în trei părţi 158
Ungaria in secolul al XVIII-lea 159
Ungaria în a doua jumătate
al secolului al XIX-lea 160
Naţiunile de stat din
monarhia Austro-Ungară 1907 161
Dezmembrarea monarhiei Austro-Ungare 162
Ungaria în 1918–1919 163
Statul naţional ungar
după primul război mondial 164
Ungaria după dictatul de la Viena (1938–1945) 165
Modificările teritoriale ale Ungariei
între anii 1763–1992 166